



С П Р О Д А М 4 . 9 1



Бола кабутар билан бирга. 1977—1978.



СИРЛИ ОЛАМ 4.91

Ўзбекистон ЛКЕИ
Марказий Қўмитасининг
илмий-оммабоп, илмий-бадий,
саргузашт ва фантастика
ойномаси

(4) Апрель
1991 йилдан
чиқа бошлаган.

Бош муҳаррир:
Ҳожиакбар ШАЙХОВ

Таҳрир ҳайъати:

Бош муҳаррир ўринбосари:
Мурод ХИДИР

Масъул котиб:
Рустам РЎЗМАТОВ
Бадий муҳаррир:
Рустам ЗУФАРОВ
Бўрибой АҲМЕДОВ
Маҳкам МАҲМУДОВ
Аҳрор АҲМЕДОВ
Евгений БЕРЕЗИКОВ
Хуршид ДАВРОН
ИСФАНДИЕР
Зоҳид ИСРОИЛОВ
Баҳодир ЖАЛОЛОВ
Мирфозил МИРЗААҲМЕДОВ
Малик МУРОДОВ
Неъматилла МУМИНОВ
Рустам ОБИД
Мадёр САЛОЕВ
Асрор САМАД
Маҳмуд ҲАСАНИЙ
Асқар ХОЛМУРОДОВ
Рашид ОТАХОНОВ
Бахтиёр ТЎРАЕВ

Научно-популярный, научно-художественный
журнал приключений и фантастики «Сирли
олам» («Таинственный мир») ЦК ЛКСМ Узбе-
кистана.

Ойнома ҳомийси (спонсори)— «НУР» ижо-
дий ишлаб чиқариш бирлашмаси.

Манзилмиз: 700113 Тошкент, Қатортол
кўчаси, 60-уй.

УШБУ СОНДА:

Дўстмурод Абдурахмонов.
Алишер Навоий ва турк барлослар тили.
Бозор ХОЛЛИЕВ. Абадийлик ва чексизлик
жумбоғи.
Мурот УРОЗ. Турк асотирлари. Давоми.
НУЖ фазогирлари ҳалокати. Охири.
Эдуард ЛИМОНОВ. «Ваҳшийларнинг ғойиб
бўлиши».
Ойда танк излари.
ГЁТЕ. Беҳиштнома. Аслиятдан таржима.

Исмоил ал-Бухорий. Адаб дурдоналари.
Б. АҲМЕДОВ. «Ўзбек» атамасининг таржимаси
ҳоли.
Ўзга сайёраларга саёҳатнинг осон йўли. Даво-
ми.

КЕЛГУСИ СОНДА:

Бахтиёр ИМОНОВ. Ҳайратбахш дастёрлар.
Мурот УРОЗ. Турк асотирлари. Давоми.
Ўзга сайёраларга саёҳатнинг осон йўли. Охири.
Ўткир ҲОШИМОВ. Виждон дориси.
Чўлпон ЭРГАШ. Осмондан тушган одам. Достон.
Содиқ НОРТУРАЕВ, Муҳайё РАҲАБОВА. Уми-
да, Зарифа ва учар ликопчалар.
Нодира СОДИҚОВА. Суврат. Ҳикоя.

ТЕМУРНИНГ ҒАЗОВОТГА ЖЎНАШИ

XVII аср Ўрта Осиё (Мовароуннаҳр) мўъ-
жаз тасвирий санъатида диний мавзулар кучаяди.
Бу мўъжаз тасвирда мусаввир Темурни ҳукм-
дорнинг зарурий хислати бўлган дин ҳомийси
тарзида талқин этади. Мусаввир Темурни ғаз-
от жангига отланишини қуролсиз ва асла-
ҳасиз тасвирлайди. Қурол-аслаҳанинг унга
зарурияти йўқ. Унинг дини, ислом тарғибот-
чисининг куч-қудрати енгилмасдир, иймони
уни барча балолардан асрайди. Муқованинг 1-са-
ҳифаси.

Е. А. ПОЛЯКОВА,
З. И. РАҲИМОВА

«Шарқ миниатюраси ва адабиёти» китобидан
(Тошкент, 1987 йил).
Алишер НАВОИЙ шоирлар даврасида. Муқо-
ванинг 4-саҳифаси.

Босмаҳонага 12.02.91 й. топширилди. Босишга 26.03.91 йилда рухсат берилди. Қоғоз тарҳи
70×108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми 5,6 тобоқ. Нашриёт ҳисоб босма тобоғи 6,3. Буюртма 4836. Обуначига
120128, сотувга 30000. Жамми 150128 нусхада чоп этилди. Нархи: обуначига—70 т., сотувда —1 сўм.

Ўзбекистон Марказий Қўмитаси «Камалак» матбаа-нашриёт бирлашмаси Ўзбекистон Компартияси
Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ нишонли босмаҳонаси.

ДУСТМУРОД АБДУРАҲМОНОВ АЛИШЕР НАВОЙИ ВА ТУРК - БАРОСЛАР ТИЛИ

Алишер Навоийнинг илмий, тарихий, адабий, бадний мероси бизнинг замонамиз учун қанчалар қимматли бўлса, унинг асарлари тили ёки тил мероси ҳам шунчалар зарур ва аҳамиятлидирки, бу меросни ўрганиш ва ўзлаштириш эҳтиёжи, аynикса, шу кунларда жуда ҳам сезилмоқда. Бироқ бу меросни тўғри ва ҳалол ўзлаштириш, тушуниш ва талқин қилиш биздан пухта тайёргарлик, теран билим ва муносиб салоҳиятни талаб этади. Ўзбек халқи бу бой ва нодир хазинанинг ҳақли соҳибидир.

«Алишер Навоий тили» дейилганда, икки масала тушунилади: шоирнинг ўз шеvasи ва асарларининг тили. Илмий адабиётларда кўпинча ана шу икки масала биридан фарқланмайди. Бу — хато. Кўп тадқиқотчилар Навоий тилига бағишланган илмий ишларида асосан шоир асарлари тилини бирор жиҳатдан ёки умуман текширадilar, тахлил этадилар, фонетика-сарфу наҳвий (грамматик) ёки лексик хусусиятларини санаб кўрсатадилар. Бир талай баҳсли ва ҳали ҳал қилинмаган муаммоларнинг бўлишига карамай, Навоий асарлари тили, ўрус туркушоёсла-римиз хизматларидан ташқари, ўзбек тилшунослари томонидан бирмунча ўрганилди: С. Мирзаев, О. Усмонов, Ф. Абдуллаев, П. Шамсиев, С. Иброҳимов, С. Усмонов, Э. Фозилов, А. Рустамов, Х. Дониёров, Ғ. Абдураҳмонов, Э. Умаров ва бошқа бир қатор олимларнинг бу борада яратган илмий ишлари диққатга сазовордир. Бу ишларда айни замонда, бирига карама-қарши фикрлар ҳам айтилган. Э. Фозилов бошчилигида тўрт жилдан иборат Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати ҳам яратилган, бироқ бу луғатга анча-мунча сўзлар кирмай қолган, баъзи сўзларнинг маънолари эса тўғри ва тўлалигича изоҳланмаган. Мутафаккир шоир асарлари лексикасини махсус илмий жиҳатдан тахлил этишда Баҳром Бафоевнинг «Алишер Навоий асарларининг лексикаси» докторлик диссертациясида (Тошкент, 1989) ҳам жуда кўпол ва жиддий хатоларга йўл қўйилган. Шулардан фақат иккитагина мисол келтириб ўтайлик: Б. Бафоевнинг қатъий қилиб таъкидлашича, Навоийнинг барча асарларида ҳаммаси бўлиб 26035 сўз бор, шундан соф ўзбекча сўзлар — 9305 ёки ҳамма сўзларнинг 64,59

фоизи бошқа тиллардан ўзлашган бўлиб, ўзбекча (туркий) сўзлар эса 35 фоздан иборат эмиш. Бундан чиқадики: ана шу ҳисоб-китобга асосланадиган бўлсак, буюк шоиримизни эски ўзбек тили ва адабиётининг асосчиси дея олмаймиз. Бундан ташқари, олимимизнинг бу ҳисоб-китоби шунинг учун ҳам тўғри эмаски, Навоийнинг барча асарлари тўлалигича ҳали нашр этилган эмас. Шунингдек, шоирнинг ҳамма асарлари бўйича мукамал луғат ҳам тузилмаган. Бу — бир. Иккинчидан, бу тадқиқотчимиз шўро тилшунослик фанида «ўз сўз» нимаю, «ўзлашган сўз» нима деган саволга берилган жавоблар ва тилшунослик фанида тан олинган илмий меъёрлардан тамомила хабарсизга ҳам ўхшайди. Иккинчи мисол: диссертациянинг III бобида (254—360-бетлар) Навоий асарларидаги сўзлар 37 мавзу гуруҳига бўлиб чиқилади. (Масалан, чорвачиликка доир сўзлар, қуш номлари, musiқага хос сўзлар, ҳарбий сўзлар ва ҳоказо). Сўзларни бу хилда гуруҳлаштиришдан мақсад нима деган саволга эса олим шундай жавоб беради: «Сўзларни бундай тематик гуруҳларга бўлиб ўрганишдан мақсад бирор тилнинг (масалан, Навоий тилининг) қайси тил таркибига тааллуқли эканини аниқлашдир». (254-бет). Ажабо, бобомиз Навоийнинг миллати ўзбек, тили эса ўзбек тили экани ва бу тил туркий тиллар таркибига кириши аллақачон фанда исбот бўлган, у хозир аксиома-ку? Бунинг устига-устак Баҳром Бафоев, ўзи тушунмаган ҳолда, ҳеч ёпишмаса ҳам, ленинградлик машхур туркийшунос олим профессор А. М. Шербакнинг бир жумласи ярмини узиб олиб, ўзининг ўша фикрига улаб юборадикки, бу билан ўзи ҳам янглишади ва ҳурматли олимимизнинг бу фикрини ҳам нотўғри талқин этади ва бутунлай бошқа асарига ишора қилади. Аслида А. М. Шербак тамомила бошқа масалада, яъни туркий-мўғул ва тунгус-манжур тиллари орасидаги қариндошликни аниқлаш учун ўша мақоласини ёзган эди ва бу тиллар орасидаги қариндошчиликни аниқлаш учун «...лексикасининг турли мавзу гуруҳларини солиштириш керак...» деган эди. А. М. Шербак домланинг Б. Бафоев кўр-кўрона кўчириб, ўзининг гапларига улаб юборган бу фикрини Навоий тилининг лексикаси учун ҳеч бир тегишли жойи

йўқ. Бундан кўринадики, навойшунослик бўйича «килинаёт»ган ана шундай «илмий кашфиётлар» шўро навойшунослигини бойитиш ўрнига бу соҳада бир неча йиллар давомда эришилган ва қўлга киритилган улкан ютуқларга соя туширади, холос. Шунингдек, бошқа баъзи бир йирик ўзбек тилшунослари ҳам навойшунослик учун зарарли бўлган шу хилдаги илмий асоси йўқ фикрларни қайта-қайта айтишдан ўзларини тия олмаётирлар. Масалан, филология фанлари доктори Азим Ҳожиев Навойнинг лингвистик ва адабий-бадий меросини ҳам, эски ўзбек тилини ҳам ҳозирги ўзбек адабий тилига алоқаси йўқ деб, булар орасидаги тадрижий тақомил ва давомийликини инкор этади. Эътироф этиш керак: бундай ўзбек олимларига нисбатан ўрис шарқшунос алломалари юз чандон инсоф ва диёнат билан бу хусусда фикр билдириб келадилар. Мана, таниқли профессор А. М. Шербак нима дейди: «Хатто XIV-XV асрлар эски ўзбек тилининг муҳим сарфу ва лексик хусусиятлари ҳозирги ўзбек адабий тилида ўзгаршисиз сақлангандир».

Шунинг учун ҳам, Навой асарларининг тили, умуман, XIV-XVI асрлар адабий тили хали атрофлича ишланиши керак. Бу давр адабий тили ва унинг ривожиди Навойнинг ўрни билан боғлиқ кўплаб масалалар борки, булар ўз ечимини кутмоқда. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, буюк шоир асос солган ва юксак поғонага кўтарган адабий тил энг аввало ёзув тили, яъни ёзма адабий тил эди. Бунинг устига ўша даврда бу адабий тилнинг ижтимоий асоси ҳам тор ва чекланган эди. Шунга кўра, бу адабий тилда айнан сўзлашувчилар ўша даврда деярли бўлмаган. Аҳоли ёппасига саводхон бўлган, адабий тил билан турли шевалар бир-бирига жуда яқинлашган ва ўзаро алоқада ривожланаётган, адабий тилнинг ўзи эса барча ўзбек шеваларига таянган ва озикланаётган ҳамда шу тарика тараккий этаётган ҳозирги даврда хали ўзбек адабий тилининг оғзаки шаклини тўла, мукаммал эгаллаган, унда равон гапира оладиган ўзбек зиёлисини топиш қийин. Буни танглик ила эътироф этиш керак.

Навойнинг мақсади ўзигача бўлган туркий адабий аънамага асосланган ҳолда ўша даврдаги форс-тожик адабий тили билан беллаша оладиган, юқори услубдаги классик ўзбек адабий ёзма тилини яратиш, уни юксак поғонага кўтариш, бу тилда биринчи бўлиб бадий асарларнинг ажойиб намуналарини ўзи ёзиб бериш, уларни адабий жамоатчилик ҳамда илм аҳлига манзур этиш ва келажак авлодга ўлмас туҳфа қилиб қолдириш эди. Шунинг учун ҳам классик ўзбек адабий тилини яратишда фақат мавжуд туркий адабий аънанадан ёки ўз шевасидан фойдаланиб қолмасдан, балки жуда кўп манбаларни, воситалар масалан, қадимги уйғур ва қадимги ёзув ёдгорликларига хос унсурлар ўз дав-

ридаги адабий аънамага, барча ўзбек шевалари ва бошқа туркий тиллар ҳамда араб ва форс-тожик тилларига хос кўплаб хилма-хил хусусиятларидан фойдаланади. Бунинг устига, шоир замонда хаттотларнинг ҳам ўзларига хос «имло қондалари» бўлган. Буни ҳам эсда тутиш керак. Шуларни ҳисобга оладиган бўлсак, Навой асарлари тилидан унинг фақат бир лаҳжа асосини кидириш қийин масала. Шунга кўра, олимларимизнинг бу соҳадаги изланишлари аниқ бир натижа бермапти. Бизнингча, Навой асарлари тилини унга манба, асос бўлган барча воситаларга, ўша давр адабий аънарасига муносабатини алоҳида-алоҳида олиб, махсус ўрганиш керак. (Бундай ишлар қисман амалга оширилган, холос). Шулардан бири, Навойнинг ўз тили (шеваси) билан унинг асарларининг тилини (Навой асос солган ва ривожлантирган адабий тили) бир-биридан фарқлаш масаласи бўлиб, бунга алоҳида эътибор бериш лозимдир. Бугунги кунда ҳам, XIV-XV асрларда ҳам хар бир шоир энг аввало бир шеванинг вакилидир. Навой учун ҳам унинг ўзи мансуб бўлган уруф-қабил ва унинг тили «она тили» сифатида биринчи манбадир.

Шу маънода Бобурнинг Андижон ҳақидаги қуйидаги сўзлари диққатга моликдир: «Эли туркдур. Шаҳр бозорисиди турки билмас киши йўқтур. Элининг лафзи қалам бирла ростдур. Анн учунки Мир Алишер Навойнинг мусаннофоти бовужудким Ҳирда нашъу намо топибдур, бу тил биладур». Бобурнинг бу фикри атрофида жуда кўп мунозаралар бўлди: баъзилар Навой Андижон шевасида ёзган, Андижон шеваси адабий тилга яқин бўлган десалар, бошқалар ўша замонларда Самарканд шеваси Хирот шевасига нисбатан Андижон шевасига анча яқин турган деган мулоҳазаларни билдирадилар. Ҳозиргача бир тўхтамагга келингани йўқ. Шуни қайд этиш керакки, ўзбек тилининг Самарканд шахар шеваси йўқ. Бундай шева Навой замониди ҳам бўлмаган. Шунинг учун Андижон шевасига унинг алоқаси йўқ. Андижонликларнинг яқкам-дуккам ҳолда Самаркандга жуда азалдан келиб тургани, ўқиб кетгани, баъзиларининг эса яшаб қолгани ҳам аниқ. Бир ҳудуднинг маҳаллий аҳолисига бошқа жойлардан турли даврларда битта-иккиталаб келиб қўшилган кишилар ўша ерлик аҳолининг шеваси (тили)ни ўзгартира олмайди, хатто унга таъсир ҳам этолмайди.

Бобур, юқорида келтирилган сўзларида нималарни кўзда тутган? Бизнингча, биринчидан, Андижон шаҳрининг эли (аҳолиси) турклардир, яъни ўзларини турк деб атайдиган туркий уруғлардан, дейди. Шунга кўра, бозорда туркчани (ўзбекчани) билмайдиган киши йўқ. Бу билан Бобур Андижон шаҳрининг маҳаллий аҳолисини тожик ва араб эмаслигини таъкидлашдан ташқари, Андижон нуфусининг шайбони ўзбекларига ҳам алоқаси йўқ, деб

уларга қарама-қарши қўймоқда. Шу билан бирга, Бобур Андижон аҳолисини Маҳмуд Қошғарий томонидан «ҳокони туркча-си» деб аталган қадимий маҳаллий туркий аҳолига мансуб эканини алоҳида уқтирмоқчи. Иккинчидан, Бобур Навоийнинг ҳам шу турк уруғларидан эканини, адабий анъанага мувофиқ шуларнинг тилида — туркий адабий анъанада ёзиб, нашъу намо топганлигини қайд қилган. Бу ерда жуда кўп обидалар, асарларнинг ана шу туркий тилда битилганига ҳам ишора бор. Бобурнинг мана бу сўзларида ҳам Навоийнинг турк уруғидан экани ва шуларнинг тилида ёзгани айтилган. «Алишербек назирӣ йўқ киши эди. Туркий тил билато шеър айтибдурлар, ҳеч ким анча кўп ва ҳўб айтқон эмас» («Бобурнома»). Учунчидан, Бобур Навоийнинг нутқи (шеваси)ни эшитган эмас, демак, учрашмаган. Бобур устоз шоирнинг асарларини, ўзига ёзган хатларини ҳам ўқиган ва шундай бўлгач, унинг асарлари тилини (Навоийнинг шеваси эмас) кўзда тутди. Маълумки, асарлар тили шайбони ўзбеклари (ж-ловчи кипчоқ шевалари)нинг тилига қараганда турк эли, жумладан, андижонликлар тилига (шевасига) яқин туради. Бобур уларни чоғиштириб, булар орасидаги яқинлиқни англаган, лекин бу — Навоий Андижон шевасида ёзган ёки ўша пайт Андижон шеваси Навоий давридаги адабий тил билан айнан бир хил бўлган деган гап эмас. Тўртинчидан, темирлардан бўлмиш Бобурнинг ўзи ҳам, ота-оналари ҳам, айнан Андижон шевасида сўзлаганларига ишониш кийин. Чунки у пайтларда ҳам уруғлар ва шеваларо фарқлар бўлган. Бобур ва уларнинг атрофидаги энг яқинларнинг асосий кўпчилиги барлос ва қовчин уруғларига мансуб кишилар эдилар. Шунга кўра барлос ва қовчин уруғларига дахлдор кўп кишилар Хиндистонга ҳам Бобур билан бирга кетдилар. Иккинчи томондан, барлосларнинг тили шайбони ўзбекларига қараганда, Андижон шевасига яқин турар ва уларнинг иккаласи ҳам «турк эли» аталар эди. Шу тарихи Бобур Мовароуннахрнинг ўтроқ аҳолисини ва ўзини ҳам турк деб атайтиди ва уларни эроний халқларга ҳамда Сирдарёнинг қуйи оқимидаги қўчманчи ўзбекларга қарши қўяди. Бобур бу ўринда биринчи навбатда шайбонийлар келгунгача бўлган қадимий туркий элатий (этник) бирлиқни («эли туркдур»), яъни турк уруғ-қабиласини назарда тутди. Бобурнинг бу мулоҳазаси Навоийнинг қуйидаги мисраларида ишро этилган фикрига жуда мос тушади:

Агар бир қавм, гар юз, йўқса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур.

Демакки, Навоий ўзининг худди шу турк улусига мансублигини эътироф этган ва шунга кўра ҳам шоир «...турк тили билан қалам сурдим», деб ёзади («Насойим улмуҳаббат»). Бу ҳақда С. Е. Маловнинг

аниқ фикри бор: Навоий турк эди. У асарларида ўзини ва туркларни шайбони ўзбекларига қарама-қарши қўяди. Лекин буларнинг ҳар иккаласи бир халқ эди. Навоийнинг ўзи ҳам бу фарқни ажратиб кўрсатади: «Анинг авсофи турк ва ўзбек халойиқи орасида андин кўпрак ва машхуракдурки, шарҳға ихтиёжи бўлмағай» («Насойим улмуҳаббат»).

Энди Бобурдан мисол келтирайлик. Бобур амакисининг уйланиши тўйида қатнашгани ҳақида шундай ёзади: «...Яна бир Хонзодабегим эди... Мен Самарқандга беш ёшимда Султон Аҳмад Мирзо қошига келган фурсатда олиб эди. Хануз юз ёпуғи бор эди. Турқона расм била менга буюрдилар, мен юзини очдим». Ёки: «...Самарқанд ҳокими экан фурсатлар ўзбакдин элчи келур, ўзбек улусида бу элчи зўрға машхур экандур. Ўзбек зўр кишини бўқа дер эмиш. Жонибек дерким: «Бўқамусен? Бўқа бўлсанг, кел қурашалинг». Маълум бўлдики, аслида бир халқ бўлган турклар ва ўзбекларни у пайтларда бир-бирларидан фарқлашгандир. Худди шунингдек, турклардан мўғулларни ҳам фарқ қилганлар: «Мўғул ва турк улуси семирқанд дерлар. Темурбек пойтахт қилиб эди. Темурбекдин бурун Темурбекдек улуг подшо Самарқандни пойтахт қилғон эмастур» («Бобурнома»). Яна шу тарихий маълумотни эслаб ўтиш лозимки, бу қадимий туркий улус ўзининг этногенетик (чиқиб келиши) асоси тарафдан ва тилининг шаклланишига кўра ҳам эроний халқлар, қабилалар билан турли даврларда бир худудда аралаш яшадилар ва бир-бирларига таъсир этиб келдилар. Баъзи жойларда айрим эроний қабилалар туркларга қўшилиб, турклашиб, уларга сингиб кетган бўлса, бошқа баъзи туманларда эса бу жараённинг акси юз берди: бу мураккаб этнолингвистик жараёнлар ўзбек-тожик халқлари ва тилларида ўз изларини қолдирди. Шунини ҳисобга олиб, Маҳмуд Қошғарий ўша пайтлардаёқ «татсиз турк бўлмас, бошсиз бурк бўлмас», деган мақолийни мавжудлигини айтган эди. Бироқ халқимиз ва тилимиз тарихи учун жуда муҳим бўлган бу масала на яқинлиқча, на аниқ миңтақалар бўйича ханузгача мутлақо ўрганилган эмас! Бунинг устига Навоий атаган ана шу «турк улуси» ва унинг тили Ўрта Осиё ва Мовароуннахрда эрамининг бошларидан то шоир замонигача бўлган турли даврларда баъзан секинроқ, баъзан эса дуржирок (интенсив) йўсинда борган сари қалинлашиб борди. Академик В. В. Бартольднинг сўзлари, билан айтганда, мўғуллар ҳам ўзлари билан бирга янги бир Шарқий Осиё қатламини олиб келдилар. Бу оқим Ўрта Осиё туркларининг маданий тадрижига қатта таъсир кўрсатди. Айниқса, мўғулларнинг ўзлари гарбда турклашиб, турк бўлиб қолганларидан кейин Чингизхон империясининг анъаналари туркий халқларники бўлиб қолди. Мўғуллар туркий элатий қатламининг янада

кўпайишда муҳим урин тутди. Улар билан бирга кўплаб туркий уруғлар кириб келди, мўғуллар даврида Қарши, Андижон ва бошқа шаҳарларда катта қурилиш ишлари олиб борилди. Андижон шаҳрида қасрлар эмас, хонадон уйлари қурилди. «Андижон ҳақиқий туркий шаҳарга айлантирилди» (В. Бартольд). Гарчи ўрни бўлмаса ҳам айтиб ўтиш лозимки, мўғуллар истилосига муносабат масаласини ҳам энди қайтадан кўриб чиқиш, унинг ҳолисона равишда келиб чиқадиган фойдали томонларини ҳам эътироф этиш лозим. С. М. Муталлибовнинг ёзишича, Маҳмуд Қошғарий «турк» сўзининг икки маънода: бир неча уруғнинг йиғма, умумий ва алоҳида бир уруғнинг хусусий, махсус номи сифатида қўлланганини қайд этган. Профессор А. Ю. Якубовский ва А. М. Шербак ҳам турк этноними қорахонийлар давлатида мавжуд бўлган кўп уруғларнинг йиғма номи бўлганини эслатадилар.

Табийки, Маҳмуд Қошғарий замонидан кейин туркларнинг ва умуман туркий уруғларнинг бўлинишлари ўзгарган: баъзи уруғлар йириклашган, айрим қабилалар, уруғлар бўлиниб, майдаллашиб, сўнг бошқа уруғларга қўшилиб, сингиб кетган. Бу — элатий жараёнлар тарихий тараққиётида юз берадиган ҳодисалар жумласига кирди. Шундай қилиб, Маҳмуд Қошғарий замонида ва ундан анча асрлар илгари, ҳатто эрамининг биринчи минг йиллигидан бошлаб VI-VII асрларгача ва ундан кейинги даврларда ўзларини турк деб атаган кўпгина аҳоли бизнинг замонамизгача Ўзбекистоннинг қатта-қатта шаҳарлари ва уларга туташган кишлоқларида ўз элатий номини унутиб, ўзбек халқи таркибига сингиб кетган.

Сурхондарё, Қашқадарё ва жанубий Тожикистон туманларини махсус текширган элатшунос ва тарихчи олим Б. Х. Кармишевнинг илмий изланишларига қараганда, «турк» этноними тўрт қабилани ўзида бирлаштиради. Булар турк деб аталувчи қабила (асл «турклар») калтатойлар, мусобозори ва барлослардир. Булардан ташқари, қорлиқларнинг бир қисми ҳам ўзларини турк деб атаганлар. Ана шу саналган турк уруғлари мўғулларгача бўлган даврда Мовароуннаҳрда яшаган маҳаллий туркий қабилаларнинг авлодларидирлар. Ҳозирги пайтда бундай шеваларнинг вакиллари Андижон, Фарғона, Сирдарё, Самарканд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларида ҳамда Жанубий Тожикистон туманларида яшайдилар. Бу тўрт қабила вакиллари ўз номларига «турк» этнонимини қўшиб, **турк-калтатой, турк-барлос, турк-мусабозори, турк-қорлиқ** тарзида атайдиларки, бундай номланишнинг сақланиши уларнинг аслида **турк** деб аталган ягона ва ниҳоятда катта, нуфузли қабила бирлашмасининг ички бўлиниши, йирик-йирик уруғлари эканига ишорадаур.

Профессор Ғози Олим Юнусов Ўш, Ўзган, Андижон, Наманган, Тошкент каби

марказий шаҳарлар ва уларга туташ бўлган кишлоқлар, шунингдек, Ҷеънат (Жиззах вилояти), Ургут, Китоб ҳамда Сайрам, Чимкент, Туркистон шеваларини умумий бир ном билан турк-барлос шевалари деб атайди. Бу ҳозирги ўзбек тилининг қорлиқ (В. В. Решетов: «қорлиқ-чигил-уй-ғур») лаҳжаси деган тушунчга мос тушади. Ғози Олим турк-барлос этномини жуда кенг (Мовароуннаҳрнинг қадимий, маҳаллий ўтрок аҳолиси) маъносида тушунади. У ёзади: «Булар чигатой лаҳжаси, чигатой тили ҳам деб юритилади». Бу ўринда Навоийнинг ўз сўзини келтирайлик. **«Яна турк улуси, батхасис** (айниқса» деган маънода — Д. А.) **чигатой халқи аро шойи** (тарқалган — Д. А.) **авзондурким, алар сурудларин ул вози, била ясаб, мажолисда айтурлар»** («Меъзон ул-авзон»). Демак, Навоий «Турк улусига нисбатан «чигатой халқи» атамасини кенг-роқ маънода тушунган. Аслида ҳам шундай эди.

Элатиб ўтганимиздек, Б. Х. Кармишева турклар ва уларнинг тўртта уруғ бўлинишларидан қорлиқларни қисман фарқлайди. Қорлиқнинг турк-барлослардан элатий ва тил жиҳатдан қадимда фарқ қилгани, кейинроқ эса турк-барлослар билан аралашиб кетганини Ғози Олим ҳам алоҳида қайд этиб ўтади. Лекин бу икки қабиланинг тили айрим фарқларидан ташқари, бир-бирларига яқин ва ўхшаш ҳам бўлган.

Энди Навоийнинг ўз тили, яъни унинг шеvasи масаласига қайтайлик. Аввало шу ҳақиқатга амин бўлиш керакки, Навоий ўзи асос солган адабий тилда сўзламаган. Шунингдек, шоир асарларини фақат ўз шеvasида ҳам ёзган эмас. Хўш Навоий қайси ўзбек шеvasининг вакили ва ўша шева ҳозирги кунда Ўзбекистон ҳудудида ҳам сақланиб қолганми? Бу саволга жавоб бериш учун аввало шоирнинг ўзбекларнинг қандай уруғига (тўғриси, турк элатий бирлашма, яъни турк улусининг қайси уруғига) мансублигини аниқлаш лозим.

Маълумки, турк қабиласининг тўртта уруғидан бири — барлослардир. Навоий ва унинг авлодлари эса туркларнинг барлос уруғидан эди. Бу ҳақда «Ўзбекистон ССР тарихи»да шундай дейилган: **«Алишер Навоий 1441 йилда туғилган. Унинг имтиёзли барлос баҳодирлардан бўлган отаси ва бобосининг анча ер-сувлари ва бошқа молу мулклари бўлган»**. Фақат Навоий эмас, балки Темур ва теурийларнинг ҳам барлос уруғидан эканликлари илм тарихидан яхши маълум. Бу тўғрида В. В. Бартольд шундай ёзади: «Алишер Навоий келиб чиқиши жиҳатидан теурийларга, айниса Умаршайх авлодларига яқин туради» Алишерлар оиласи Умаршайх авлодлари билан кўқалдош бўлганлар, улар сут эмишган эдилар. Навоийнинг қуйидаги мисраларига диққат қилинг:

Эй Навоий, пири соқийвашка андоқ мен хароб,

Ким унутмишмен жаҳон тархон ила
барлосидин.
Санамлар ҳуснидин мақсуд ёр ўлмиш
Навоийга,

Агар барлос, агар тархон, агар арлот,
агар сулдуз.

Ибн Арабшоҳ XIII-XIV асрларда Ўрта Осиёда тўртта йирик қабиланинг бўлгани ҳақида хабар беради. (Бу маълумотни В. В. Бартольд ва бошқа олимлар ҳам ўз асарларида кўрсатадилар). Булар қовчин (Амударёнинг шимоли, Бухоронинг шарқий томонларида), барлос (Қашқадарё водийсида), жалойир (Сирдарёда), арлат (Афғонистоннинг шимоли, Амударёнинг жанубида) қабилалари бўлиб, анча нуфузли ҳисобланганлар. Бу маълумотни Навоий ҳам ўз асарларида бир неча бор қайд этади: масалан, «Темур нажод («насл-насабли»—А. Д.) шаходалар ва барлосий ниҳод («фёъл, хислат»—А. Д.) озодалар ва арлотий исмлиқ садришинлар (олий мансабдорлар—А. Д.) ... алоласи (ғавғаси) мавжуд эди». («Вакфия»). Чингизхон томонидан ўғли Чигатойга берилган тўрт минг мўғул аскарининг бошлиқлари ҳам шу тўрт қабиладан эдилар. Шунга кўра, дастлаб бу тўрт қабила чигатойлар деб аталарди. XV асрга келиб Мовароуннахрнинг бутун маҳаллий турк аҳолисини, яъни «турк улуси»ни ҳам чигатой деб юритиладиган бўлди. Натижада «турк эли», «турк улуси» ўрнида «чигатой улуси» номлари қўлланиб кетди. Бундай номланиш Чингизхоннинг иккинчи ўғли ва Мовароуннахрнинг ҳокими бўлмиш Чигатойхоннинг номи билан боғланар эди. Хатто илмий адабиётларда эски ўзбек тилини «чигатой тили», ўзбек адабиётини эса «чигатой адабиёти» деб келинди, ваҳоланки, бу тўғри эмас эди. Хатто кейинроқ чигатойларнинг ўзлари ҳам элатий ва тил жиҳатлардан турк улусига қўшилиб, сингиб кетдилар. Булар орасида қариндошчилик иплари ҳам пайдо бўлган эди. Бобурнинг ўзи ҳам она томонидан Чигатойнинг ўн учинчи пушти бўлмиш Тошкент ҳокими Юнусхоннинг набирасидир.

Тарихчи олим Рашидиддин ўзининг «Жоме ат-таворих» асарида Чингизхон қўшинлари таркибида келган қабилаларнинг асосий кўпчилиги «мўғул» деб аталишига қарамай, аслида улар туркий қабилалар эдилар, деб маҳсус таъкидлайди. Бу фикрнинг тўғрилигини кейинги тадқиқотлар ҳам тасдиқлади. Масалан, профессор Ю. А. Зуевнинг илмий изланишларидан сўнг жалоирларнинг туркий қабила экани рўйроқ исботланди. Хатто Чингизхондан қолган оз сонли ҳақиқий мўғуллар ҳам тез орада (XIV асрнинг 60—70-йилларидаёқ) маҳаллий туркий халққа аралашиб, тамомла турклашиб кетдилар.

Барлослар кўп сонли туркий уруғ бўлиб, улар турк қабилавий бирлашмасига кирди. **Қашқадарёнинг Шаҳрисабз-Китоб минтақаси уларнинг вилояти эди.** Профессор А. Ю. Якубовскийнинг ҳақли равиш-

да ёзишига қараганда, XV асрдаги барлослар дейилганда, фақат мўғуллар авлоди (мўғуллар билан келган барлослар) тушунилмасдан, балки Қашқадарёга мўғуллар келганга қадар мавжуд бўлган ўша ердаги маҳаллий туркларни ҳам қўшиб тушуниш керак. Бизнинг фикримизча, барлослар Қашқадарё (Шаҳрисабз-Китоб) вилоятига икки даврда — асосий кўпчилиги мўғулларга ва қисман мўғуллар билан бирга келган туркий қабилаларнинг биридир. Бундай дейишимизга яна бир далил шуки, барлос этноними ҳақиқий мўғул уруғлари рўйхатида ҳам учрамайди. Шаҳрисабз-Китоб вилояти XIV асрнинг биринчи ярмида барлосларнинг асосий ўлкалари бўлиб қолди. Барлосларнинг кўпчилиги бошқа жойларга шу ердан турли даврларда (айниқса, Темур даврида) тарқадилар. Темурийлар замонидан (XIV аср охири XVI аср бошларида) ҳам барлослар жуда катта имтиёзларга эга эдилар. Б. Х. Қармишева барлосларнинг ғурурини ифодалайдиган нақлларнинг бир неча кўринишларини ёзиб олади. Масалан, **хон тағойим барлос, мардикорга бормас, улушим яммош** (ём-бош — энг ширин гўшт), ёки: **хон тағойим барлос, мардикорга бормас, бўри емас, закот бермас, юриши жангал, ўлтириши дангал.** Барлос уруғига хос бундай ғурур ва имтиёз уларни бошқа уруғлардан ўзларини маълум даражада фарқлашга, бошқа уруғлар билан элатий жиҳатдан кўп аралашиб кетмасликка, бинобарин, шеваларнинг ҳам турғун бўлишига ва яхши сақланишига таъсир кўрсатади. Айтиқса, Ўзбекистон шароитида то Октябрь инқилобигача (хатто 50-йилларгача) ҳам турли ўзбек уруғ-қабилаларнинг, агар уларнинг тарихан ёки ташкил топишига кўра элатий алоқадорлиги бўлмаса, бир-бирдан тил (шева) ва элатий жиҳатдан алоҳидалиги, ўз ҳолига яхлитлиги табиий бир ҳол эди.

Хозирги пайтда барлослар қисман Қирғизистоннинг Ўш ва Ўзган атрофларида, Тожикистоннинг Панжикент тумани (Ленинобод вилояти)да, Ургут туманининг Қоратёпа кишлоғи атрофларида, Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз-Китоб водийсида эса нисбатан қалинроқ ва этнолингвистик жиҳатдан яхши сақланган ҳолда яшайдилар ҳамда ўзларининг турк-барлос, чигатой-барлос, баллос (барлос) деб атаб келадилар. Шунингдек, Афғонистонда ҳам анчагина барлосларнинг борлиги маълум.

Ана шу жойларда барлос уруғининг бизнинг давримизда ҳам сақланиши бир хилда эмас. Баъзи жойларда улар маҳаллий аҳолига анча сингиб кетган ва қисман сақланган. Шунингдек, барлослар бир неча юз йиллар давомида бошқа уруғлар билан аралашиб, ё уларни ўзига сингдириб, ё ўзлари уларга қўшилиб кетганлар. Биринчи навбатда барлослар ўзларига тил (шева) ва элатий жиҳатдан яқин қарин-

дош бўлган турклар, корликлар, мусабозори, калтатойлар билан (буларни «чигатойлар» ҳам дейишган) кўшилишган. Айрим жойларда эса барлосларга жалойирлар ёки қисман бўлса-да, кипчок унсурлари ҳам аралашган. Жуда қадимданок барлосларнинг тожиклар билан ҳам яқиндан алоқада бўлиб келганини ҳам эслаш керак. Шунга қарамай, айниқса Шахрисабз ва Китоб туманларидаги бугунги барлослар ўзларининг элатий ва шева хусусиятларини яхши сақлаган. Чунки XV-XVI асрлардан кейин ўзбек халқининг элатий таркибида сезиларли аралашув ёки четдан бошқа бир уруғ-қабилаларнинг келиб кўшилиши кузатишган эмас. Бундан ташқари, профессор Е. Д. Поливановнинг жуда тўғри қайд қилганидек, ўзбек жамоаси қадимда иктисодий қолоқ бўлгани учун бу халқнинг умумоғзаки ягона талаффузи йўқ эди. Бу ҳам шеваларнинг кўплигига, тарқоқлигига олиб келган бир сабабдир. Бошқача қилиб айтганда: шўро давригача бўлган иктисодий ахволи билан Ўзбекистон ҳудуди ўзбек тилининг оғзаки умумий талаффузи учун етарлича тайёр эмас эди, яъни бу даврда туманлараро умумий лажжани «ишлаб чиқариш»нинг имкони йўқ эди. Ўзбек халқи бир неча хонлиқлар тасарруфиди яшаган.

Шу айтилганлардан ҳулоса қилиш мумкинки, Навоийнинг она тили бўлмиш барлос шеvasи тарқалган қишлоқларда бизнинг замонамизгача жуда катта ўзгаришларга учраган эмас. Аниқлашимизча, барлосларнинг шеvasи ўзбек тилининг корлик («турк-барлос» — Ғози Олим, чигатой — Е. Д. Поливанов; ўрта ўзбек — А. К. Боровков; корлик-чигил-уйғур — В. В. Решетов) лажжасининг Китоб-Шахрисабз шеваларига кирди. Бироқ нима учундир, марҳум Болтабой Жўраев Шахрисабз туманининг тоғли қишлоқларида яшовчи барлосларнинг тилини шахар туридаги шеваларга жуда яқинлигини алоҳида эътироф этгани холда, уни оралик шеваларнинг алоҳида бир тури деб ҳисоблайди. Олим К. К. Юдахин бир вақтлар туюқларни ўрганиш асосида энг муҳим Чигатой шоирлари (шу жумладан Навоийнинг ўзи ҳам) олти унлили носингормонистик шеваларнинг вакиллари бўлганлар, деган ҳулосага келган эди. Тадқиқотчилар (Б. Жўраев, Х. Дониёров, Б. Ҳасанов)нинг фикрларига қараганда ва бизнинг кузатишларимизнинг тасдиқлашича, Навоийнинг она тили бўлмиш барлос шеvasида ҳам олтига унли фонема бор: э, о, е, ў, и, у. Барлосларнинг айрим ва асосий тил белгиларини санаб кўрсатамиз: 1) икки бўғинли сўзларда (а), (о) унлиларнинг (а-о) қолипиди ишлатилиши: **замон, амон, тамом, тавон** (томон, тараф), **қалхоска** (қолхозга) кирди. Бироқ (г), (в), (б) каби товушлар ёнида (о-о) қолипи учрайди, **тоғом, бозор, оволлан** (аввалдан) **уруш боган**; Истиснолар: **холики** (халғи), **ҳавар** (хавар, **бала** (бола), **отар** (қидирмоқ), одам

каби. 2) (ў) унлисининг ҳамиша тилолди, юмшоқ талаффуз этилиши; бўл (тез бўл) ва бўл (ишқига бўл) сўзларининг фарқланмай, шу тарзда, бир хил талаффуз этилиши, **тўр** (сетка) ва **тўр** (уйининг тўри), **қўл, кўр** каби; 3) сўз бошида ў ва йе-дифтонгсимон товуш бирикмаларининг сақланиши: **вуй** (уй), **вўроғ** (ўроғ), **вуглоғ** (улоқ), **вўйин** (ўйин), **вўттиз** (ўттиз), **йенни** (энди), **йески йес** (эс, эс-хуш), **йеллий** (эллик), **йелтиб бе** (элтиб бер) каби; 4) бир хил сўзларда сўз бошида (й) ишлатилмаслиги **ил, илон, иринг, ирий ириг**. 5) сўз охирида (ғ) ва (й, г) товушларининг сақланиши: **вуроғ, қишлоғ, унноғ** (ундай), **қанноғ** (қандай), **инай** (сигир), **билай, кучуй, керай, йетинг, қуйлаг** каби; 6) (ид ни): **йенни** (энди), **қилинни** (қилинди), **қўринни** (қўринди), **қаннай** (қандай), 7) (лд лл): **келли** (келди), **бўлли** (бўлди), **қолли** (қолди), **иллай, оллийа** (олдида). Бундай хусусият Ўш, Ўзган атрофларидаги айрим шеваларда ҳам мавжудки, бу турк, барлос, корлик шевалари билан уларнинг хусусиятларидаги умумийлиқни кўрсатадиган бир ҳолдир. Мисолларга диққат қилинг: **тағаб шеvasида**: уй (юмшоқ «у») келли, бўлли, узум: бир туридийа (узумнинг бир туриди), тезлий минан борувке (тезлик билан бориб кел); бешкан тэғаблэла норвон дийди, биза шоти дийвуз ад. орф. Бешкент тарафликлар норвон дейди, бизлар шоти деймиз; 8) — лар аффиксининг — на шаклининг сақлангани: **шошмай турийна** (шошмай туринлар), **қўрийнэ, бордийнами** (бординларми). Бу тил ҳодисаси ҳам барлосларни Ўш, Ўзган ва Наманган шевалари билан туташтиради. 9) жўналиш ва чиқиш келишиклари кўшимча (аффикс)ларининг — нга, — нан шакллари: **тонгнга** (тонгга), **мангнга** (менга), **айғимнан ра:ни бўллум** каби; 10) равишдошинг — (а) — в шакли (агар кейинги сўз унли ва жарангли ундош билан бошланса): **судирав йўрди, ишлав йурирман, топив олли**, 11) жўналиш келишиги кўшимчасининг — йа шакли: **кейингкь вахлайа, чирохчийа йувордила**, 12) сифатдошининг — (а) тқан шакли: **ника қийатқан охшоми, вўқийтқан китоп**, шунингдек, **қилиммиш, бориммиш, йурирман, турирман** каби феъл шакллари. 13) **ерга, берга, шерга, унноғ, мунноғ, қанноғ** каби равишларнинг қўлланиси ва ҳоказо.

Барлос шеvasи тўлик бўлмаса-да, бир қадар ўрганилган (бу ишлар юқорида кўрсатилади). Шунинг учун бу шеванинг барча хусусиятларини санаб кўрсатиш ёки қайта тавсифлаш бизнинг ишимиз эмас. Мавжуд маълумотларнинг қиёсий таҳлили шунга гувоҳлик берадики, барлосларнинг тили Китоб-Шахрисабз, Ғузор (маркази), Яккабоғ, Қарши, Бешкент, Денов, Миришкор, Корлик, Карноб, Ургут (Коратепа), Жумабозор, Панжикент ва Каттакўрғон, Каттатой (Ўсмаёт), турк (Сирдарё) каби шевалар ҳамда Афғонистондаги шу турда-

ги ўзбек шевалари билан умумий ўхшашликка эга. (Буларнинг ўз ичига баъзи истиснолар бор) Бу шевалар бир турни ташкил этади ҳамда улар қадимги турк шева (турк, барлос, калтатой, мусобозори, қорлик)ларнинг кучли ўзгаришларга учрамаган бугунги кўринишларидир. Айниқса, Шахрисабз, Китоб водийси барлосларнинг қадимий ватани бўлгани учун Навоий ва унинг ота-боболари ҳам Китоб-Шахрисабз шевасида (барлос шевасида) сўзлашганлар. Яна бир далил шуки, биз ҳали санаб кўрсатган барлос шевасининг барча хусусиятлари Навоий асарларида ҳам мавжуд. Маълумки, ҳар қачон қайси минтақа сиёсий-иқтисодий, маъмурий, илм-фан ва маданий жиҳатлардан эътибор топса, гуллаб-яшнаса, адабий анъананинг ривожини ҳам шу жой билан боғлиқ бўлди. XIV-XV асрларда Самарқанд-Шахрисабз-Китоб-Хирот минтақаси ана шундай сиёсий-иқтисодий ва айниқса, маданий ҳамда адабий марказ эди. Навоий эса замонасининг буюк мутафаккир шоири сифатида ана шу маданиятни бошқарди, энди шаклланаётган янги адабий анъанага асос солди ва уни энг юқори поғонага кўтарди.

Шу айтилган фикрларни умумлаштириб, туркий тиллар ва туркий ёзув ёдгорликларининг йирик билимдони профессор С. Е. Малов сўзлари билан ифода қилган бўлсак, XV аср атамуносулигига кўра, Навоий турк-барлос-чигатой каби эди. Унинг асарларида уруғ-қабилга бўли-

ниши ва шева хусусиятларига кўра бирига қарама-қарши қўйилган, яъни фарқланган турклар ва ўзбеклар аслида бир халқнинг икки тўдаси бўлиб, бугунги ўзбек халқимизнинг аجدодлари эдилар. Ҳар бир туркийшунос олим учун шу нарса ҳақиқатки, Навоий янгича шароитда шаклланаётган ўзбек адабий тилига асос солди, уни юқори поғоналарга кўтарди.

Навоий даврида Марказий Осиёда икки йирик дин тўқнашди: ғарбдан ислом ҳамда жануб ва шарқдан буддизм. Шу билан бирга икки йирик маданият: ислом ва буддизм маданиятлари ҳам тўқнашди, шунингдек, икки хил ёзув ҳам тўқнашди: ғарбдан шарққа қараб араб ёзуви ва шарқдан ғарбга қараб эса уйғур ёзуви тарқалди. Шулар билан бирга икки тил ҳам тўқнашди: ғарбдан «й» — ли туркий тил (масалан, «ая»), шарқдан эса «д» — ли туркий тил (масалан, «адак») тарқалиб бир-бирлари билан учрашди. Шу тариқа, XV-XVI асрларда Марказий Осиёда дин ҳам, алифбо ҳам, шу билан бирга аста-секин тил ҳам ўзгарди: «д» — ли туркий тилдан «й» — ли туркий тилга тамомила ўтилди. Ғарбдан шарққа қараб эсан маданият оқимиға буюк шоиримиз Навоий қўшилибгина қолмай, у ана шу оқимни бошқарди, Бир сўз ила айтганда, «й» — ли туркий тил билан бирга Алишер Навоийнинг таъсири Буюк Хитой деворларигача етиб борди.

Юлдузлар чарақлаган ғазал...

Ер ва осмон жисмлари, уларнинг ўзаро муносабатлари асрлар давомида инсоният диққатини ўзига жалб этиб келган. Бадний ижода, айниқса классик шеърятда, Қуёш, Ой, Юлдузлар, уларнинг ҳаракати, ўзига хос сифат ва хусусиятлари рамзий ва мажозий маънода кенг истифода этилгандир. Алишер Навоий даҳо санъаткор сифатида бу имкониятлардан моҳирона фойдаланган. Шоир ғазали бўстонида эътиборингизга ҳавола этилаётган қуйидаги ғазал бунинг ёрқин мисолидир. Унда ранг-баранг жилолар орқали Навоийнинг мутасаввиflik қарашларини ўз ичига олган чуқур фалсафий мазмун мужассамдир. Ғазал, осмонда беҳисоб юлдузлар

«кўк бинафшазорини» наргисзор этиб, бир чаман яратган туннинг тасвири билан бошланади:

Кўк бинафшазорини анжум чу наргисзор
этар,
Наргисинг бирла бинафшанг ҳажри
кўнглум зор этар.

Шоир гўё юлдузлар чарақлаб турган осмонга тикилиб, хижрон тунида ишк дарди билан ёнган ошиқнинг изтиробли ҳолатини тасвирлаётгандай. Лекин аслида, ғазалдаги асосий мавзу илоҳий ишк билан йўғрилган бўлиб, ошиқнинг висол йўлида фано даражасига етишининг тасвиридан

иборатдир. Ғазалнинг руҳи ва унда қўл-
ланилган сўфийликка мансуб «бинафша»,
«нарғис», «хол», «соч», «шамъ» каби сўз-
лар, иборалар шундан далолат беради¹.

Ғазалдаги орифона руҳ кейинги байт-
ларда янада равшанроқ очила боради:

Чун Зухал толеъ бўлур холинг хаёли
фитнадин,
Жоним ичра юз минг ошуби бало изхор
этар.

Бу байтда шоир айтмоқчики, Зухал сайё-
раси чиққан пайтда холингнинг хаёли фит-
насида менинг жонимда юз минг бало-
нинг таъсири пайдо бўлади, жонимни
азоблар ўтига ташлайди. Байтдаги яна бир
маъно: сенинг холинг юзинг осмонда
Зухалдай кўринган пайтда хуснингнинг хаё-
ли фитнасида жонимда юз минг ошуби
бало (фитна балоси) пайдо бўлади. Яна
кайта ўқиб кўрсак, қуйидагича ҳам тушу-
ниш мумкин: менинг қисматим сенинг
хажрингда азоб чекиш бўлса-да, менга бу
бир икбол, бахтдир. Ушбу маъно назари-
мизда асосий бўлиб, сўфийлик руҳига
кўпроқ мос келади.

Манбаларда қайд этилишича, мунаж-
жимлар сайёраларни (Уторуд, Зухра,
Шамс, Миррих, Муштарий, Зухал) ўрнига
қараб, уларнинг ҳар қайсисини маълум
бир осмоннинг ҳокими деб ҳисоблаган-
лар. Чунончи, Зухал (Сатури) шарк илми
нужумида еттинчи фалак ҳокими ҳисоб-
ланади. Зухални араблар Кайвон деб
аташган ва «Ғиёс ул-луғат»да изоҳлани-
шича, «кай» — одил, асил, латиф тушунча-
ларини беради. Зухалнинг яна бир номи
«Нахси акбар» бўлиб, уни бахтсизлик
келтирувчи сайёра санаганлар. Навоий-
нинг «юз минг ошуби бало изхор этар» —
деган сўзлари Зухалнинг ана шу хислати-
га ҳам ишора беради. Бу байтда Алишер
Навоий нозик бир мажозий маъно ҳам
ишлатган; Зухал мунажжимларнинг та-
савурида қора рангли сайёра бўлгани
учун «хиндуи чарх» — деб аталган, демек,
шоир бу байтда маъшуканинг холини ўша
«хиндуга» ўхшатмоқда ҳам. Лекин асли-
да «хол» тасаввуфга оид мураккаб ибора
бўлиб, жуда кенг маънода ишлатилади.
Гарчи ғазалдан сўфийлик таълимотидаги
фано даражасига етишгача бўлган барча
мақомлар (тавба, зухд, факр, сабр,
таваккул, ридоъ) тўғридан-тўғри ўз аксини
топмаган бўлса-да, беш сайёра, Куёш ва
Ой таъсири остида чекилган дарду
ситаг йўли, рухий покланиш жараёнида
ўтилган барча манзилларни шартли ра-
вишда ифодалайди (хар холда ғазал ру-
ҳини биз шундай тушундик).

Жилва қилғоч Муштарий кўзни узоринг
ёдин,
Юз саодат ахтаридин ҳар замон дурбор
этар.

Муштарий — Биржис (Юпитер) олтинчи
фалакда бўлиб, оқ рангли сайёра ҳисоб-
ланади ва унга ҳам бир неча нисбат
беради: сотиб олувчи, харидор, «Саъди
акбар» ва «Фалак қозиси» кабилар. Ўрта
аср илми нужуми бўйича Муштарий бахт-
саодат келтирувчи сайёрадир. Агар ушбу
келтирилган маълумотлар инobatга оли-
ниб, байтни ўқисак бундай маънони уқиш
мумкин: Муштарий фалакда жилва қил-
ганда, сенинг юзинг ёдидан юзлаб саодат-
ли юлдузлар кўзни дурга тўлдирди, яъни
кўзимда севинч ёшлари пайдо бўлади.
Маъшуканинг узори (юзи) ҳам ошиқ учун
саодатдур. Бу ерда «юз саодат ахтари-
дин»даги «юз» икки маънода: «юз — узор»,
«юз — юзта» маъноларда келиб, бу байтда
ийҳом санъати моҳирона ишлатилган. Де-
мак, ошиқ, ёр хажрида факат азоб чек-
май, балки унинг ёдида саодатманд, бах-
тёр ҳам.

Чун чикар Бахроми қотил кўзларинг
андишаси,
Хаста жонимни қатили ханжари озор
этар.

Баҳром — Миррих (Марс) бешинчи
фалакда бўлиб, тўқ қизил сайёра ҳисоб-
ланган. Унга берилган нисбатлар: «Бах-
роми чарх», «Бахроми фалак», «Турки
фалак», «Нахси асғар» кабилардир. Мир-
рих ҳам Зухал сайёраси каби ҳосиятсиз
ҳисобланган, шунинг учун берилган ном-
лардан бири «Нахси асғар»дир. Бу сайёра-
ни уруш, қиличбозлик раҳномаси деб би-
лишган. Афсоналарга қура, Баҳромнинг
қурул хақидаги китоби — «Салахнома
Баҳром» қадим замонларда машҳур бўл-
ган экан. Байтдаги «қатили ханжар»
Баҳромнинг шу сифатларига ишора қила-
ди. Байтни тушунишимиз учун «андиша»
сўзининг ҳам луғавий маъносига эътибор
беришимиз керак бўлади, яъни «андиша»
сўзида «фикр» ва «хавф», «қўрқув» маъ-
нолари бор. Шундай қилиб, байтни қуйида-
гича тушуниш мумкин: Баҳром (Миррих)
чиққан пайтда қотил кўзларингдан келу-
вчи хавфдан — ханжардай нигоҳингдан
хаста бўлган жонимга озорлар етади. Ле-
кин бу байтни яна бошқачароқ тушу-
нак бўлади: қотил Баҳром фалакка чиқиб,
кўзларинг андишаси билан хаста жонимга
ўзининг қонли ханжари-ла озорлар бера-
ди. Зухалнинг берган азоблари устига
Баҳром ханжаридан етган озор ошиқ
холини янада мушқуллаштиради. Агар
эътибор берилган бўлса, шоирнинг ни-
гоҳи еттинчи фалакдан аста-секин пастга
тушиб бормоқда.

Ушбу байтда эса тўртинчи фалак соҳи-
би Куёш (Мехр) эслатилади:
Мехрдин топмай нишоне сенда ҳам,
гардунда ҳам,
Бу мусибат кўзума ёруғ жаҳонни тор
этар.

Юқорида таъкидланганидек, ошиқ тун
қўйнида ҳижрон азобини тортмоқда, шу-
нинг учун ҳам у осмонда Куёшдан нишо-

¹ Булар хақида қаранг: Е. Бертельс.
«Суфизм и суфийская литература», М., 1965.

на топмайди, мусибатли бир аҳволга тушади ва унга жаҳон тор бўлиб кўринади. Лекин байтда бошқа бир етакчи маъно бор; на сен маъшуқада ва на гардунда меҳрдан нишона топмадим, натижада ушбу мусибат кўзимга жаҳонни тор этди. Кўриниб турибдики, «меҳр» — сўзига икки хил маъно сингдирилган ва бу билан ғазалга ажойиб фалсафий руҳ бағишланган.

**Зухра ҳолимга сурудин навҳага айлаб бадал,
Чангининг сочин ёйиб, дурри суришк изҳор этар.**

Зухра (Венера) учинчи фалакда бўлиб, уни Қўлпон ва Ноҳид (Анахита) деб ҳам атайдилар, у кўшиқ санъати, хофизлар ва созандалар ҳомийси деб саналади. Унга «Саъди асғар», яъни Саодатли кичик юлдуз деб нисбат берилган. Форслар Зухрани яна Ситорай субҳ — тонг юлдузи ҳам дейдилар. Демак, ошиқ хижрон тунини деярли ўтказиб, васл тонгига яқинлашиб, яъни сўфий қарашидаги фано даражасига етиб қолди. Навҳа сўзининг луғавий маънолари товуш чиқармай йиғлаш, мунгли йиғи, ун тортиб йиғлаш демакдир. Ошиқнинг бунчалик дардмандлигини, балки ўлар ҳолатга етганлигини кўрган Зухра «чангининг сочин ёйиб», ун тортиб, нола қилиб, кўзларида ёш — «дурри сиришк» билан йиғлашга тушди. Агар тўғри англаган бўлсак, «Миръот ул-ошиқ»да кўрсатилганидек, «нола» («навҳа») ҳам сўфийлар ибораси бўлиб, ошиқнинг руҳан камолотга интилишидан дарак беради.

Мушгарий ва Зухал сайёраларини «саъдайн» — бахт келтирувчи икки юлдуз деб таърифланади. Шунинг учун ҳам худди шу икки сайёра билан боғлиқ байтларда ошиқ дард ичра ҳам саодатли, аввалги байтда ёр узори ёдидан, кейингисида эса руҳий камолотга етгани учун...

Мана, иккинчи фалакдаги Уторуд (Меркурий) ҳам ошиқнинг чеккан азобларидан ўлар ҳолатга етганини кўргач, марсия ёзиб, ошиқона байтлардан табаррук деб, юзлаб туморлар қилди:

**Ўлмаким англаб, Уторуд ҳолима деб марсия,
Шарҳи дардим назмидан ҳар лаҳза юз туммор этар.**

Ошиқ ўлимига Уторуд марсия ёзганлиги бу сайёрага бериладиган нисбатлардан тушунилади. Шарҳ илми нужумига кўра, Уторуд ёзувчилар ҳомийси, Дабири фалак (фалак котибидир).

Нихоят, биринчи фалакдаги Ой эса ошиқнинг ишк йўлида ўлганини кўриб, қора либос (тун) кийиб йиғлаб, атрофидаги юлдузлар билан мотам тутади:

**Ой ҳалоқимга тутуб мотам, кийиб тундин каро,
Оразин сайли била, аҳли азо кирдор этар.**

Васл тонги яқинлашган, ошиқ учун қолган фурсат бениҳоят узун кўринади, кеча умр шамъини ўчириб, ошиқ учун жаҳонни тийра (коронҒу) айлаб, чеккан азоб-укубатларини юз микдор ошириб юборади:

**Тийра айлаб бениҳоят кеча умрум шамъини,
Васл субҳи ҳасрати ранжим юз ул микдор этар.**

Ошиқнинг хижрон онларидаги чеккан дард-ситам, ранжининг микдори ҳажр тунидек бениҳоят (кўп), хаттоки ўша бениҳоятдан ҳам юз микдор кўпроқ. Сўфийлик тариқатининг фалсафасига кўра, илоҳий ишк йўлида машаққатлар чекиб фано даражасигача бўлган барча манзилларни сабр ва тоқат билан ўтиб, ўз жонини фидо этиш (ўзидаги барча ўткинчи хислатлардан ҳалос бўлиш) сўфий учун олий мақсаддир. Алишер Навоий сўфийлик фалсафасига бағишланган «Лисон ут-тайр» аса-рида бундай ёзади:

**Фониё, лофи фано урмоғни қўй,
Васл эса коминг фано ўтига куй.**

Ғазалда тасвирланаётган ошиқ ҳам азоб-укубатлардан сабр билан ўтиб, чархи кажрафторнинг барча зулмларини кўриб, қалбини пок этиб (Арастунинг «Поэтика»-сида қатарсис — «фожеадан покланиш»ни эслайлик), ахлоқи ва илмини камолотга етказиб, ниҳоят фано даражасига етди, энди бако васлига муяссар бўлади ва у ўз қуёшининг раҳм этишига ишонади. Аслида Қуёш раҳмдил, аммо Чарх шафқатсизлиги туфайли Қуёшнинг меҳрибонлиги йўлини тўсиб, аҳволини ёмон қилади.

**Ростлиғ улдурки, етгач, ул қуёш раҳм айлагай,
Улча аҳволимга ҳар тун чархи кажрафтор этар.**

Ғазалнинг мактаъида шоир умумий хулоса чиқариб айтадики, бу ишк йўлида чеккан жафоларинг қанчалик кўп бўлмасин, ҳеч шикоят қилма, чунки фақат шу йўл билангина мақсадга эришиш мумкин: Яна: Чархдан ҳар қанча шикоят этганинг билан, унга таъсир қилмайди, бари бир жафо қилаверади.

**Эй Навоий, ишк дардидан шикоят қилмаким,
Жонингга жавру жафосин ҳар нечаким бор этар.**

Кўриниб турибдики, ғазалда Алишер Навоий гўзал поэтик санъатлар ва фусункор сўз ўйинлари билан юксак илоҳий ишк азоб-укубатларини хикоят этади. Шу билан бирга мазкур ғазалда унинг биз тушуниб етмаган бисёр нозик кирралари бордир.

Тамилла ҒАФУРҶОНОВА,
Урфон ОТАҶОНОВ



БОЗОР ҲОЛЛИЕВ

АБАДИЙЛИК ВА ЧЕКСИЗЛИК ЖУМБОҒИ

Қадимиянинг шоир, алломаларидан бири Тит Лукреций Кар «Нарсаларнинг табиати ҳақида» достонида милоддан аввалги IV асрда яшаган Эпикурнинг самовий қудрат, табиат сирларини очишга журъат қилгани ҳақида бундай ёзади:

Лоямутлар эзгулиги, на чақмоқлар,
на кўкнинг
Қалдироғи асло уни манъ қилмади, балки яна
кўпроқ журъат билан у
Табиатнинг ёпиқ бўлган эшигидан маҳкам
қулфни ҳаммадан
Аввал бузиш учун қалбнинг бутун кучин
сўнг даража тўплади.
Жонбахш бўлган муҳокама кучи шундай
эриштирди зафарга,
Бу дунёнинг ёлқинланган ҳудудларин қўйиб,
узоққа учди,
Муҳокама ва руҳ билан Коинотнинг
чексизлигига кирди...

Узоқ ўтмиш ҳеч қачон қайтмайдиган бўлиб йўқликка сингиб кетган, деб ўйлаш тўғримикин? Шундай ўтмишлар борки, масалан, оламнинг ибтидоси, на инсоният тарихида, на инсон хотирасида из қолдирган. Эҳтимол, ўтмиш ҳақидаги барча маълумотлар фазовий бўшлиқларга ёзилиб қолар. Шундай бўлганида ҳам, ҳар қалай биз, бугунги кунда уларни бемалол ўқий олиш имконига эга эмасмиз. Балки келажакда бунинг урдасидан чиқармиз. Бугунги кунда эса хаёл етмас мозий инсон тафаккурини изтиробга сола олмайдими, аммо унинг чексизлиги ниҳоятда ҳайратбахшдир.

Албатта, дунёнинг боқийлиги ва чексизлиги, зулмат ва нур, яхшилик ва ёмонлик, табиатдаги «дўст» ва «душман» кучлар, худодлар, руҳлар, девлар, жинлар ва бошқаларнинг абадийлиги тўғрисидаги фикрлар халқларнинг қадимги афсоналарида ҳам кўп учрайди. Шубҳасиз, афсоналар одамларнинг оламни тушунишга ва оламда ўз ўрнини англашларига бўлган интилишларини акс эттиради. Афсоналар инсоннинг табиат ва олам ҳақидаги тасаввурларидан иборат, лекин ҳар қандай тасаввур бу билим дегани эмас. Энг қадимги афсона ва ривоятларда ҳам билимлар, тўғрироғи, билим қуратклари мавжуд. Чунки ҳар қандай афсона фақат инсон хаёлининг маҳ-

сулигина эмас, балки у борлиқ, олам сирлари билан боғлиқ. Ана шу боғлиқларни ўрганиш ҳам муаммо. Афсоналар инсоният тарихининг ажралмас қисми, бироқ улар бизга ҳамон мавҳум бўлиб қолмоқта.

Масалан, Урта Осиёнинг қадимий афсоналарида «табиатда улуғ ва фойдали кучлар — қуёш ва сув абадий бўлган ўлка ҳамда офат келтирувчи кучлар — зулмат ва қулфат мангу ҳукмрон ўлка бор»лиги таъкидланган. Овеста китобида ёзилишича, икки олам, яъни яхшилик ва ёмонлик олами мавжуддир. Яхшилик оламига Хурмузд, ёмонлик оламига эса Аҳриман бошчилик қилади. Аҳриман яхшилик олами билан курашмоқчи бўлади. Хурмузд бу курашнинг олдини олиб, осмон, сув, ер, ўсимлик, ҳайвонлар ва бошқаларни ҳамда биринчи инсонни яратади. Демак, инсон ёмонлик билан курашиш учун дунёга келган. У ёмонликдан энгилмаслиги, аксинча, уни энгиши лозим.

Қадимги Хитой афсоналарида ҳам тартибсизлик (хаос) тарзидаги олам ибтидосининг дастлабки ҳолати ҳақида тасаввурлар мавжуд. Бу тартибсизликни тартибга солувчи иккита фазовий куч — осмоний (Ян) ва ерий (Инъ) кучлар бўлган. Улар бу тартибсизликда унинг энгил зарраларидан осмонни, оғир зарраларидан эса ерни яратишган. Бошқа бир афсонада эса тартибсизликнинг тартибланиши ва оламнинг пайдо бўлиши Пань-гу исми илоҳий инсоннинг фаолияти билан боғланади. Пань-гу тартибсизликнинг табиий самараси — фазовий тухум ичида бунёдга келган, Ибтидо зулмат ичидаги Пань-гу уни ер ва осмонга ажратган ҳамда осмонни Ернинг тепасига чиқарган. Оламнинг қолган қисмлари эса вафот этган Пань-гунинг танаси қисмларидан пайдо бўлган: шамол ва булут — нафасидан, момақалдироқ — овозидан, чап кўзидан — Қуёш, ўнг кўзидан — Ой, оламнинг тўрт тарафи — танасининг оёқ ва қўллари ёпишган қисмларидан, дарёлар — қонидан, йўллар — томирларидан, тупроқ — жисмидан, юлдуз туркумлари — бошидаги сочи ва мўйловидан, ўтлар, гуллар ва дарахтлар — териси ва танасидаги жунларидан, маъданлар ва тошлар — тиш ва суякларидан, ёмғир ва шабнамлар — терисидан, яшин — кўзлари чақнашидан яралган. Пань-гунинг танасида ўрмалаб юрвчи паразитлар — «текинхўрлар»-

дан одамлар пайдо бўлишган ва «шамол» уларни ҳаммаёққа тарқатиб юборган. Асотир афсоналарида эса учта олам, яъни моддий олам, ақлий олам, руҳий ёки илоҳий олам мавжудлиги айтилади. Бундан ташқари, мослик ёки ўхшашлик қондасига кўра, фазодаги ҳар қандай кичик жисм (одам, сайёра, қуёш ва унинг атрофида айланадиган сайёралар, атом)нинг Коинотга ўхшашлиги таъкидланади. Бу фикр ҳозирги замон фанидаги қарашларга ҳам мос келади.

Инсоният ўзининг фаолияти бошланганидан бунён «Бу олам қандай пайдо бўлган?», «Уни ким яратган?», «У нимадан яралган ва қандай тузилган?», «Бу олам нима учун биз кўриб турганимиздек тузилган, бошқачароқ ярилиши мумкин эмасми?» деган ва шунга ўхшаш кўплаб саволларга жавоб топишга ҳаракат қилган. Бу саволларга жавоб топиш учун қанчадан-қанча ақлий зотлар, донишмандлар бош қотиришмаган дейсиз. Лекин ҳамон кўпгина саволлар жавобсиз қолмоқда. Гоҳида гўё бу оламнинг ўзи жавобсиз саволга ўхшаб туюлади. Лекин оламга билдирилган муносабатларга кўра, турли қарашлар, ғоявий оқимлар пайдо бўлди. Масалан, қадимги юнон олимларидан Фалес Милетский энг аввал сув яралган, сувдан эса қолган моддалар юзага келган, деб таъкидлайди. Бироқ сув нимадан бўлган, уни чексизликда ким яратган деган саволлар жавобсиз қолади. Анаксимен бутун олам ҳаводан яралган, деб ўргатса, Ҳераклит моддаларнинг дастлабки шакли олов бўлганини эътироф этган. Анаксимандр фикрича, «бутун борлиқнинг асоси ва бошланиши — апейрон (апейрон — чексиз, чегарасиз, ниҳонсиз). Апейрон ҳамма нарсани ўзидан яратади».

Ар-Розий яратувчи, жон, дастлабки моддият, фазо ва вақт мавжуд оламнинг зарурий таркибий қисмидир, деб уқтиради. У барча жисмларнинг тузилиши мутлақ фазо, яъни бўшлиқдаги дастлабки моддият зарраларининг аралашшига боғлиқлигини, осмон жисмлари ҳам дастлабки моддиятнинг бўлинас зарраларидан ташкил топганини эътироф этади.

Лукреций фазонинг давомийлиги тўғрисида гапириб: «Ҳеч қаерда ҳеч қачон чегара топиб бўлмайди, парвоз учун ҳамма вақт чексиз имкониятлар давом этади», деган эди.

Умар Хайём ҳам ўзининг рубоийларида оламнинг чексизлиги ва абадийлигини тавсифлайди:

**Биз келиб кетгучи тўғарак жаҳон,
На боши маълум, на сўнги аён.
Ҳеч кимса рости айтиб беролмас,
Биз қайдан келдигу кетурмиз қаён.**

**Бизлар бўлмасак ҳам жаҳон бўлғуси,
Бизлардан на ному нишон бўлғуси,
Аввал-ку йўқ эдик, етмовди халал,
Яна бўлмасак ҳам ҳамон бўлғуси.**

Шунингдек, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Ибн Рушд, Улуғбек, Навоий ва бошқалар ҳам оламнинг тузилиши, чексизлиги, абадийлиги ва уни ташкил этган унсурлар ҳақида илгор ва ўлмас фикрлар айтишган. Уларнинг ғоялари олам илмий манзарасининг яратилишида самарали таъсир кўрсатган.

Тит Лукреций Кар номи юқорида қайд этилган машҳур дostonида кўзга кўринмайдиган жисмларнинг мавжудлиги ҳақида ёзади ва далиллар келтиради. Масалан, шамол денгизларга галаён солади, ерининг бир жойидан иккинчи жойига кўчади, дарахтларни тебратади ва ҳатто уларни йиқитади, бироқ кўзга кўринмайди. Демак, у кўзга кўринмас жисм, дейди. Табиатдаги турфа гуллар ҳиди димогимизга етиб келади,

ҳар хил товушларни эшитамиз, таъсирларини сезамиз, бироқ уларни кўрмаймиз. Улар бизнинг ҳис-туйғуларимизни уйғотади.

Биз кўзга кўринмас жисмларни бизнинг аъзоларимизга кўрсатган таъсири туфайли ҳис қиламиз. Томчилардан тошларнинг тешилганини, узоқ вақт ер ҳайдалганда омонларнинг темир тиши ҳам ейилиб кетишини, одамлар бир жойдан такрор-такрор юрганларида из ҳосил бўлишини, бирор буюмни ишлатиб кетма-кет ушлаш натижасида унинг ўша жойи ингичкалашиб қолишини кузатган Лукреций улардан ҳар доим учиб чиқадиган жисмларни табиат биздан қизганиб кўзимизга кўрсатмайди, деб таъкидлайди.

Исаак Ньютон атом ҳақида куйидаги фикрни айтган: «Менинг назаримда Аллоҳ моддиятни энг аввало, фазода шундай улушларда, шундай катталиқ ва шаклда, оғир, қаттиқ, ўзига ҳеч нарса сингдирмайдиган, туташ, ҳаракатланувчи зарралар тарзида яратганки, уларни қайси мақсад учун яратган бўлса, булар ана шу мақсад учун астойдил хизмат қилади. Атомлар ўзлари ташкил этган ҳар қандай жисмлардан ҳам мустаҳкамроқ. Ҳатто шу қадар мустаҳкамки, улар ҳеч қачон эзилмайди ва майда бўлаклаarga бўлинмайди. Аллоҳ яратган нарсани ҳеч қандай куч бузишга қодир эмас».

Инсоният ўрганилган барча ҳодисаларни мухтасар ва тушунарли тарзда ифодалашга имкон берувчи дастлабки тушунчалар мажмуасини ярата билгандан кейингина оламини билишнинг янги босқичига қадам қўйган. Бу бизнинг эраимизгача бўлган IV—III асрларда мантиқ илмида, сўнгра эса арифметика ва ҳансада юзага келганди. Арастунинг «Мантиқ» ва Эвклиднинг «Негизлар» асарлари илмий тафаккурдаги буюк ғалаба эди. Улар — инсоният маданиятининг ўлмас хотиралари.

Оламини билиш тарихи тўпланган далилларнинг шунчаки тартиблаштирилганидан иборат эмас, балки у ғояларнинг юзага келиши ва ривожланиши манзарасидир. Ғояларсиз фан усталик билан тўпланган тушунчалар, белгилар, ифодалар, сонлар ва таъриблардан иборат бўлиб қоларди. Ғоялар билан улар ўртасида ички боғланиш бўлгандагина Ҳақиқат самарани бериши мумкин. Бундай боғланиш эса фақат ривожланишда юзага келади. Биз олам тарихини ва тадрижини билмоқчи бўлсак, олам ҳақидаги билимларнинг ривожланиши йўллари билан танишмоғимиз лозим. Олам ҳақидаги билимларнинг барчасини ўзлаштиришнинг имкони йўқ. Эҳтимол, Луи Пастер айтганидек, ҳамма нарсани билдиб қўйган одам бахтсиз одамдир. Биз олам сирларини аста-секинлик билан билиб борамиз. Ҳақиқатни узоқ излашга тўғри келади. Ривоятларга кўра, Демокрит, кўлида олма билан денгиз бўйида хаёл суриб ўтираркан, у куйидагича мулоҳаза юритибди. Агар олмани иккига бўлсам, унинг ярми менда қолади. Агар олманинг бу паллаларини ҳам иккига бўлсам, у ҳолда менда бу олманинг тўртдан бири қолади. Агар олма бўлаklarини яна бўлишда давом этсам, олманинг 1/8, 1/16 ва ҳоказо бўлаklarи менда қолади. Олма бўлаklarини яна бўлишда давом эттирилса, унинг олмалик хусусияти қолмайди, яъни бўлинмайдиган зарра бўлади, ҳар қандай бўлинишнинг ҳам охири чегараси бор... У ўзининг «Кичик диафазо» асарида шундай ёзади: «Коинот ибтидоси — атом ва бўшлиқдир, қолган барча нарсалар мавҳумликда мавжуд. Олам чексиз хилма-хил, улар вақтда ибтидо ва интиҳого эга. Ҳеч нарса йўқликдан вужудга келмайди ва мавжуд нарса йўқ бўлиб кетмайди. Атомлар катта-кичиклиги ва кўплиги жиҳатидан Коинотда чексиз бўлиб, уярма тарзида айланади

ва шундай йўл билан мураккаб бирикмалар, масалан, олов, сув, ҳаво, тупроқ пайдо бўлади. Гап шундаки, улар баъзи атомларнинг бирикиши моҳияти туфайли вужудга келади». Энди бир йўлаб кўринг, бу икки минг йил илгари айтилган фикр. Бироқ Демокритнинг ҳақ эканига инсоният XIX асрга келиб ишонч ҳосил қилди. Эҳтимол, Демокрит айтганидек, атомлар сонсиздир, бироқ бугунги кунда бизга фақат 105 та модда (элемент) маълум. Вена дорилфунунининг физика муаллими Йозеф Лошмидт биринчи бўлиб атомнинг массаси ва катталигини аниқлади. У 1865 йилда барча атомларнинг катталиги деярли бир хил, яъни 10^{24} см ($0,00000001$ см)га тенглигини, водород атомининг массаси 10^{-24} г эканини аниқлади. Лекин атом Демокрит ўйлаганидек эмас экан. У жуда мураккаб тузилишига эга бўлиб чиқди. Инсон атоми ҳам парчалади. Инсоният ундан ҳам уруш, ҳам тинчлик мақсадларида фойдаланмоқда. Бу алоҳида бир мавзу. Лекин энг муҳими шундаки, инсоният оламнинг атомлардан ташкил топганини англаб етди. Лекин олам фақат атомлардангина иборат эмас-ку? Инсон ўз билими, тажрибалари, кузатишларига асосланиб олами, унинг қонуниятларини, табиий ҳодиса ва жараёнларини, борлиқдаги ўзаро боғланишларни тобора чуқурроқ билиб бормоқда, ғайри табиий ҳодисаларга эса ҳайратланиб келмоқда. Ғайри табиий ҳодисалар табиат қонунларидан ҳам «юқорироқ»дир. Инсон ана шу юқорироққа чиқа билса, балки унга барча мавҳум нарсалар аён бўлмай. Албатта, бунда инсон зарралаб тўплаган билимига, бой тажрибасига ва самарали меҳнати натижаларига таянади. Оламнинг илмий манзарасини босқичма-босқич тинимсиз мукаммаллаштираверади, у бу йўлда қурбонлар беради, йўлларида адашади, хатолар қилади, лекин у муқаддас мақсад йўли, яъни олами, илоҳий куч сеҳрини, қудратини, моддий оламда ўзлигини, ўз ўрнини англаш йўлидан кетаверади. Оламнинг илмий манзараси ҳам олам каби чексиз. Ер, Қуёш, Ой, сайёралар, юлдузлар ҳақида муҳим билимлар тўплагани сайин оламнинг илмий манзараси юзага келган. Ернинг шарсимонлигини биринчи бўлиб риёзон ва файласуф Фисогурс (Пифогор) айтган. Унинг фикрича, бизнинг сайёрамиздан Ойга тушган думалоқ соя унинг тутилишига сабаб бўлади. Бу эса Ернинг шарсимонлигини исботлайди. Арасту эса бутун Коинотни шарсимон, доиравий деб ҳисоблайди. Арасту Коинотнинг маркази Ер, Ернинг атрофида Қуёш, Ой ва ўша пайларда маълум бўлган бешта сайёра жойлашган деб ўқтиради. Унинг таъкидлашича, бу жисмларнинг ҳар бири бизнинг сайёрамиз атрофида ҳаракатланувчи доиравий қатламга эга, яъни фазовий жисмлар доиравий қатламга маҳкамлаб қўйилган, шу сабабли ҳам улар Еримиз атрофида айланади, энг охириги — саккизинчи доиравий қатлам бўлиб, унга барча қолган ёритгичлар, яъни юлдузлар «маҳкамланган». У ҳам Ер атрофида айланади. Шунинг учун ҳам осмоннинг бир кеча-кундуздаги ҳаракати кузатилади. Самовий жисмлар ва уларнинг доиравий қатламлари «самовий модда» — эфирдан қилинган. У эса оғир ҳам, енгил ҳам эмас, дунёвий фазода абадий доиравий ҳаракат қилади. Коинот абадийдир. Унинг ибтидоси йўқ.

Абу Наср Форобий Арастунинг вақтда Коинот ибтидоси йўқ деган фикрни инкор этиб, Коинотнинг вақт ва фазода пайдо бўлганини, унинг вақтда ибтидоси борлигини тушунтиради. Бу фикр Коинот ҳақидаги ҳозирги замон илмий маълумотларига ва мулоҳазаларига мос келади. Арастунинг ғоясини Батлимус (Птолемей) такомиллаштирди. У сайёралар ҳаракатининг риёзиёт

билан боғлиқ назариясини ишлаб чиқади. Батлимус ёритгичларнинг кўринма ҳаракатларини, яъни аввал қаерда бўлган, ҳозир қаерда ва келажакда қаерда бўлишини ҳисоблай оларди. Оламнинг маркази Ер деган ғоя одамлар онгида икки минг йил ҳукм суриб келди.

Беруний кўпгина масалаларда Батлимус фикрини маъқулласа-да, лекин у 1037 йилда ёзган «Қонуни Маъсудий» асариде фалакиёт ҳодисаларини Ернинг Қуёш атрофида айланиши билан ҳам тушунтирса бўлади», деган ғояни илгари суради. Николай Коперник деярли беш юз йил кейин Берунийнинг бу ғоясини ривожлантиради. XV асрда Оврупа мамлакатларида машҳур бўлган Краков дорилфунунда Арасту ва Батлимуснинг фалакиётга оид таълимоти билан бир қаторда ўрта аср араб фалакиётидан ҳам сабоқ бериларди. Бу пайтларда Берунийнинг мазкур асари Оврупа мамлакатларида кенг тарқалган эди. Краков дорилфунунда таҳсил кўрган Николай Коперник ўзининг илмий ишларига Берунийнинг машҳур ғоясини асос қилиб олган бўлса, ажаб эмас. У олам марказида Қуёш туради, деб ҳисоблади ва Қуёшдан сайёраларгача бўлган масофаларни ҳисоблаб берди. (У пайтларда Қуёш атрофида айланувчи олтига сайёра маълум эди.) Шу тариқа ҳамма нарса ўз жойига қўйилди. Қуёш олам маркази экани аниқланди. Бироқ Қуёш ва унинг атрофида айланувчи сайёралар бу ҳали Коинот деган сўз эмасди.

Жордано Бруно янада илмий асосланган фикрлар айтди. У «оламнинг ҳаракатланмаслиги» тўғрисидаги қарашни рад этиб ва ўша замонда Коинотнинг чексизлиги ҳақидаги таълимотни Беруний сингари дадил илгари сурди. Бруно «Коинот ва оламнинг чексизлиги ҳақида» асариде юлдузлар — Қуёш, Қуёш бизга энг яқин юлдуз, Қуёш ҳам Ер каби ўз ўқи атрофида айланади, бошқа юлдузлар атрофида ҳам сайёралар айланади, уларда ҳам Ердгаги каби ҳаётлар мавжуд, олам фазоси ҳамда уни тўлдирувчи оламлар ҳам чегарасиз сингари ва Коинот ҳақида бошқа мулоҳазаларини баён этади. Коперник Ер оламнинг маркази эмаслигини айтган бўлса, Бруно Қуёш ҳам оламнинг маркази эмаслигини эътироф этди. Бундай илғор фикрлар учун илгари руҳоний бўлган Брунони мутаассиблар ўтда куйдирдилар. У: «Бутун кучимни меҳнатларим натижаларини келажак авлоднинг эътироф этиши учун сарфладим. Келажак асрларда менинг фикрларимнинг инкор этишмайди», деган эди.

Фаннинг ривожланиши асосида яна кўплаб юлдузлар олами кашф этилди. XVII асрга келиб, «Сомон йўли» ўрганилди, у улкан юлдузлар тўдаси экан. Бизнинг Қуёшимиз эса Ер ва сайёралари билан биргаликда бошқа юлдуз туркумлари каби «Сомон йўли» таркибига киради. Қуёш «Сомон йўли»нинг марказида эмас, балки чеккасида жойлашган. Кейинчалик эса галактикалар олами, Метагалактика, Коинот кашф этилди. Коинот фан ўрганадиган энг буюк борлиқ ҳисобланади. Коинот таркибига сайёралар, юлдузлар, юлдуз туркумлари, галактикалар, Метагалактика, турли самовий жисмлар киради. Коинотнинг энг муҳим хоссаси — бир жинслилик. 1920 йилларгача олимлар Коинотни ўзгармас ва абадий деб ҳисобларди. Ленинградлик риёзон ва физик А. Фридман олимларнинг Коинот ҳақидаги қарашларини ўзгартришга эришди. У А. Эйнштейн томонидан яратилган нисбийликнинг умумий назариясига асосланиб, оламнинг абадий ва ўзгармас эмаслигини риёзиёт усули билан ҳисоблади. Унинг фикрига кўра, Коинот — олам вақт ва маконда ўзгаради, яъни қатъий қонуниятлар асосида кенгайди ёки сиқилади. Шундай қилиб, А. Фридман

Коинотнинг ҳаракатланишини назарий жиҳатдан исботлаган эди. Амриқолик фалакшунос олим Э. П. Хоббл ўзининг илмий-тадқиқот ва кузатишларига асосланиб, бизнинг Қуёш ва сайёралардан олисдаги галактикаларнинг турли томонларга узоқлашиб бораётганини аниқлади. Бу деган сўз, галактикалар фақат биздангина узоқлашмоқда, дегани эмас. Коинотнинг исталган жойидан туриб кузатилганда ҳам худди шундай манзарани, яъни галактикаларнинг бир-биридан узоқлашиб кетаётганини кузатиш мумкин.

Ҳозирги вақтда Коинот кенгаймоқда экан, демак, у узоқ ўтмишда ягона бир борлиқ — жисм бўлган. 15—20 миллиард йил илгар юлдузлар ҳам, галактикалар ҳам, Метагалактик ҳам мавжуд эмас эди, барча моддалар аралашган ва сиқилган ҳолда — зичлиги ниҳоятда катта бўлган. Худди ана шундай махсус ҳолатда умумий кенгайиш, тўғрироғи, «Буюк портлаш» юз берган, бу эса эндиликда биз кўриб турган ва англаб етган Коинотнинг ҳосил бўлишига олиб келган.

Баъзи олимларнинг фикрига кўра, оламнинг кенгайиши маълум вақтдан кейин секинлашади ва олам дастлабки ҳолатига қайтади. Коинот битта жисмга айланади. Баъзи олимлар олам чексиз кенгайверади деса, бошқалари олам гоҳ кенгайиб, гоҳ торайиб туради, деган мулоҳазани билдиради. Лекин ҳозирги вақтда оламнинг кенгайиб бораётгани аниқ. Галактикалар биздан қанчалик олисда бўлса, улар шунчалик катта тезлик билан узоқлашмоқда. Демак, галактикалар ораларидаги масофа доимий равишда тобора ортиб бормоқда. Бироқ бунда галактикаларнинг катталиги деярли ўзгармайди, чунки улар бир-бирига тортишиш қонунлари орқали боғланган самовий жисмлар мажмуасидир. Аммо оламнинг кенгайишига сабаб бўлган «Буюк портлаш» сирини ва оламнинг қанонгача кенгайиши мумкинлигини ҳозирча билолмаймиз.

Шундай қилиб, инсоният асрлар давомида Коинотнинг буюк дунёвий «тартиби» сирини топишга интилиб келган. Кейинчалик уни юнонлар Хаос (тартибсизлик)дан фарқли ўлароқ Космос, деб атай бошлашган. Космос сўзи таржимада «тартиб», «гўзаллик» деган маънони билдиради. Эндиликда фазо — «гўзаллик» сирини махсус фан — космология ўрганмоқда.

Бугунги кунда инсон бутун Коинот — ўтмиш тарихи ёзилган кўринмас олам маълумотларини ўқий олиш имкониятларини ахтармоқда. Оламда бир-бирига боғлиқ бўлган алоҳида мавжуд моддият ёки ҳодисот йўқ. Демак, кўринувчан олам билан кўринмас олам ўртасида ҳам мустаҳкам узвий боғлиқлик бор. Бизнингча, ана шу боғлиқ қонуниятини аниқлаш бизга биоқувват ёрдам беради. Биз эса ўзимиздаги биоқувватни уйғотиш босқичига эндигина қадам қўймоқдамиз. Эҳтимол, биз вақт ўлчови бошқачароқ бўлган замонга ўтиб, тезроқ тақомиллашармиз. Она сайёрамизнинг Қуёш атрофида айланиш даври, ҳеч шубҳасиз, фазодаги бошқа юлдуз туркумларидаги сайёраларнинг ўз юлдуз — Қуёшлари атрофида айланиш даврларидан мутлақ фарқ қилгани каби, у ердаги сайёралар ҳаёт тарзи ҳам бизнинг она сайёрамиздаги ҳаёт тарзидан тубдан фарқ қилади. Фазодаги сайёраларда ҳаёт тарзининг хилма-хил бўлиши уларнинг ҳаракатига — вақтнинг кечишига боғлиқ. Бутун Коинот ва чексизлик учун умумий вақт йўқ. Ҳар бир юлдузнинг, ҳар бир сайёранинг ўзига ҳос вақти бўлиб, унинг ўзига ҳос ўлчови бор. Биз ўз оламида туриб ўзга оламларни тасаввур қила олсак-да, бироқ улардаги қонуниятларни ва вақт кечишини тўғри тавсифлай олмаймиз. Чунки бизнинг ўз вақт ўлчовимиз бўлиб, бошқа олис олам-

лар учун мос эмас. Самовотдаги ҳар қандай ўзгариш Қуёш ва Ердаги жараёнларни ўзгартиради. Қуёш ва Ердаги ўзгаришлар инсонни ҳам ўзгартиради. У ўзидаги маънавий ўзгаришларни бошқара олишини ва айна вақтда Коинотдаги фалокатлар учун масъуллигини унутмаслиги лозим. Чунки Қуёш ва унинг сайёраларини издан чиқариш бошқа оламларнинг ҳалокатига ҳабиб бўлиши мумкин.

Биз бугунги кунда кўриб турган оламимиз тузилишинигина таърифладик. Бироқ кўринмас оламларнинг мавжудлигига ҳам шубҳа йўқ. Кўринмас оламлар манзараларини тасвирлаб ва чуқур таҳлил қилиб, уларнинг моҳияти ҳақида қатъий фикрлар айтишга ҳали жиддий киришганимиз йўқ. Чунки бирор оламдаги ҳодиса ва жараёни билмай ва ўрганмай, унинг умумий қонуниятларини билиб бўлмайди. Биз билган ва билмаган кўринмас оламлар ҳам мавжудликнинг ажралмас таркибий қисми. Кўринувчан оламлар кўринмас оламлар сирига дарча очишда восита, холос. Мавжудлик бағридаги яратувчи, ўзгартирувчи, бузувчи ва барқарор этувчи куч пинҳондир. Биз кўринувчи чексиз олам ичра яшаймиз, уни кузата оламиз. Кўринмас оламлар ҳам кўринувчан оламлар каби бир бутун бўлиб, улар азалий узвий боғлиқликдадир.

Биз қадимги аждодларимиз руҳи ёрдамида ўтмиш воқеаларни «хотирлай» олишга ўргана олармиканми? Эҳтимол, бизнинг олам ҳақида билганларимиз ҳозирча тиклай олган хотираларимиздир. Биз табиий тадрижий тақомил тараққиётининг йўналишини бошқара олмаймиз, ўзимизда қувват уйғотиб, унга таъсир кўрсатишимиз мумкин. Ҳождаримизнинг янгилашни ва сўниши сабаби ҳам оламдаги табиий ўзгаришларга боғлиқ. Оламдаги кўринмас нурлар, тўлқинлар, рангларнинг ўзгариши бизнинг дунёқарашимиз ўзгаришига сабаб бўлади. Лекин уларнинг ўзгариши оламнинг тузилиши ва яралиши билан вобастадир.

Оламнинг қандай яралганини ҳозирча билмас эканмиз, бизнинг вазифамиз унинг қонуниятларини теран англаш йўли билан ўзлигимизни англашдир, яъни унутилган ўзлигимизни қайта тиклаш, жонлантиришдир. Зотан, Руҳ ва олам ўртасидаги муносабат бизга ҳали равшан эмас. Ўзлигимизни англаш ва руҳлар билан мулоқот топа билишга ўрганиш бу — узоқ давом этадиган жараён. Олий руҳга, пинҳоний Қудратга талпиниш ва ишонишнинг икки йўли бор. Биринчиси, билиш ўрнига кўр-кўрона, исботсиз, муҳокама этмасдан ишониш ва унга талпиниш. Иккинчиси, унга билим-билиш орқали талпиниш ва сиғиниш. Биринчи йўл шубҳага ва танлашга ёт. Лекин Аллоҳ оламдаги ягона Ҳақиқат бўлса, биз Ҳақиқатни эмас, бизни Ҳақиқат кўради. Бироқ инсонни ҳақсизликлар қилишга ким мажбур этади. Ёвуз руҳларми? Ёвуз руҳлар кимнинг измида? Ҳа, бизнинг вазифамиз ҳар бир ҳодисанинг асл сабабини, моҳият ва мазмунини, мутлақ ҳақиқатни қидирмоқ ва уни исботлаб бермоқдан иборат. Руҳларнинг абадийлигига ишонишнинг зиёни йўқ, у ҳаётдаги ўткинчи ва абадий қадриятларни фарқлашга, оламни, моҳиятимизнинг нимадан иборат эканлигини билишга ёрдам беради. Билиш эса чексиздир. Инсоннинг ўзи чексизлик ва абадийликка дахлдор. Унинг табиатида чексизликка интилиш мавжуд. Инсоннинг ўзи ҳам чексизлик элтувчидир. Бу унинг амалий фаолиятларида ва билиш жараёнида, яъни Коинотни босқичма-босқич узлуксиз ўзлаштиришида намён бўлиб бораверади. Инсоннинг мавжудлиги маъноси унинг моҳияти каби чексиз ва туганмасдир.

МУТАФАККИРЛАР СИЛСИЛАСИ

Иброҳим ОГОҲ
ЧУБУКЧУ,
фалсафа фанлари
доктори,
профессор, шоир
(Туркия).

Пайғамбаримиз замонда мусулмонлар орасида фикрий жиҳатдан бирлик ва ҳамжиҳатлик бор эди. Кейинроқ ислом давлатининг ҳудудлари кенгайди ва ўзга маданиятлар билан бирлашуви юз берди. Мусулмонлар қўлга киритган ўлкаларига диний томондан таъсир этиши билан баробар, баъзи хусусларда биргаликда яшаётган турли маданиятларнинг намояндаларидан фойдаландилар. Чунки исломнинг ўрнатилишида ва давлатни идора қилишда бу маданиятлардан фойдаланиш зарур деб ҳисобланилди. Ҳақиқатан ҳам ислом дини одамларни илм ўрганишга ташвиқ қилар эди.

Мусулмонлар Мисрни, Сурияни ва Жанубий-ғарбий Онатўлини (Туркияни) забт этган пайтларда жуда қадимий маданиятлар билан бирлашиш юз берди. Сал кейинроқ бориб, улар мелодий 270 йилдаёқ қурилган Антокия, милодий 320 йилдаёқ фаолият кўрсата бошлаган Нусайбин ва милодий 363 йилдаёқ илм-фан маркази бўлиб қолган Урфа (Руҳо)даги маданият билан боғландилар. У пайтларда сурёнийларнинг тили ғарб ва шарқ калисоларининг умумий тили эди. Яна шуни ҳам борки, исломий мактабларда юнон илмлари тадқиқ этилган ва ўрганилгандир. Бу борада янги пифагорчи ва янги афлотунчиларнинг ғояларини яхши билган олимлар Харрон мактабида таҳсил беришди. Ўзига хос риёзиёт ва фалакиёт (математика ва астрономия) билан боғланган бу олимлар Харрон мактабининг қадрини янада оширдилар. Бу ерда сабийлар гоҳ ўз динлари, гоҳ ўша давр фалакиёт илмини тадқиқ қилиш ила машғул бўлардилар. Милодий 578 йилдаёқ Ануширвон қурган Жундишопур мактаби ҳам Шарқ ва Ғарб маданиятларининг маркази бўлиб қолган эди.

Мусулмонлар, Язид Йилдиримнинг ўғли Холид (ўлими ҳижрий 85, милодий 704) замонидаги ёзма адабиётлар билан ҳам боғланганлар. Халифа Мансур замонда исломда илмий ҳаракатнинг кучланганини кузатамиз. Бу кучланиш, ҳижрий 198 йили халифа бўлган Маъмун замонда энг юксак чўққига кўтарилди. Маъмун Байт ул-Ҳикмат (Донишмандлик уйи, фалсафа академияси)ни қурди. Халифа Мутафаккил ҳижрий 232-да ҳокимият тепасига келганда, фанни ва таржимачилик санъатини ривож топтиришга катта аҳамият берди. Бу давлат нозирларининг маслаҳатларига кўра, юнон, эрон ва ҳатто ҳинд маданий обидалари арабчага ўгирилди. Таржимонлар орасида сурёнийлар, настурийлар, ёқубийлар ва сабийлар бор эди. Танилган таржимонлар орасида Юҳонна бин ал-Батрик, ибн Наима ал-Хумусий, Хунайн бин Исҳоқ, Собир бин Курра, Исҳоқ бин Хунайн, Куста бин Лука ал-Баълабаккий, Яҳё бин Одий, Исо бин Заръа, Абу Бишр Матто бин Юнус, Фастас, файласуф Киндий, Умар бин ал-Фарруҳон ат-Табарий номларини санаб ўтиш мумкин.

Мансур замонда Ал-Муқаффанинг «Калила ва Димна»ни форсчадан арабчага таржима қилгани маълумдир. Батлимуснинг «Ал-Мажистий»си ҳам арабчага ўгирилган эди. Лекин исломда энг катта илмий ҳаракат ҳар хил дунёқарашларни ҳурмат қилган ва ақлини (рационалист) бўлган халифа Маъмун замонда юз берди. Шу жумладан таржималар, янада аниқроқ айтадиган бўлсак, ҳинд-

чадан паҳлавийга ўгирилган асарларнинг арабчага таржимаси, юнонча ва арабчани билган сиймоларнинг таржималари аниқлаштирилар эди. Аббосийлар қадрлаган Вармоқид оиласининг сиймолари (биз уларни юқорида санадик) ҳам илмий ҳаракатни юксалтиришга таянч бўлган эдилар.

Бу маданиятлар билан алоқага кирган мусулмонлар ўз динларини фақат қилич билан эмас, сўз билан ҳам ҳимоя қилмоқ ва ёймоқ эҳтиёжини ҳис этдилар. Шунинг учун ҳам ислом халифаларининг кўпчилиги илм ва фалсафа ила машғул бўлган билимдонларни асрадилар. Ҳатто уларни ташвиқ этдилар. Ислом мутафаккирларининг атоқли намояндалари саройларда катта маке-ларни эгаллаганликларини унутмаслик керакдир.

Мусулмонлар ғайритабиий дунёқарашлардан ўз динларини ҳам нақл, ҳам ақл йўли билан ҳимоя қилиш лозимлигини туйдилар. Тангрининг борлигини, сифатларини ва охиратга оид масалаларни мантиқий йўсинда, лозим бўлганда нақлларга асосланиб изоҳладилар. Шу тариқа Калом илими юзага келди. Калом илми ислом тафаккури оламида муҳим ўринни эгаллайди.

Ҳижрий 11 асрдан кейин исломда мистик тушунчалар ортиб борганини кўрамиз. Ислом тақвосининг пешволари бўлмиш баъзи мусулмонлар тангрига янада кўпроқ яқинлашмоқни истайдилар. Баъзи даъволарга кўра, юнон, ҳинд ва эронликларнинг таъсирида тасаввуф оқимлари келиб чиққан. Бизнингча эса ислом тасаввуфининг пайдо бўлишида асосий унсур ислом тақвосининг ўзидир. Уруш, очарчилик, қурғоқчилик пайтларида, фалокат юз берган лаҳзаларда азият чеккан кишилар, бир диний ўнгдор (лидер)нинг илмидан фойдаланмоқ ва тангрига янада кўпроқ ибодат этмоқ эҳтиёжини сезганлар. Ислом тушунчасида тасаввуфий оқимлар ана шу тариқа пайдо бўлгандир. Мутасаввифлар кўнгил тозаллигига, ахлоқ гўзаллигига ва ботиний мушоҳадаларга аҳамият берганлар.

Исломда унумли тафаккур оқимларидан бири Машшона фалсафасидир. Бу йўналишнинг усули Арастунинг ақлчилик (рационалистик) йўлидан иборат. «Юратуриб дарс бермоқ» тушунчаси асосида иш кўрувчи файласуфлар «юрувчилар» маъносига «Машшоюн» дейилган. Машшоийлар ақлий усулни қабул қилиш билан бирга асосан Қуръон ва ҳадисларга таяниб иш кўрувчилардир. Тўғриси, улар дин билан фалсафани бирлаштиришни истаганлардандир. Исломда тафаккур, мантиқ ва тадқиқотнинг катта аҳамияти борлигини исботлаш учун ҳаракат қилишган. Бу ишни амалга оширишда ўзларигача ўтган Арасту, Афлотун, ва Батлимуснинг дунёқарашларини янги-ча тәрзда изоҳлашни хоҳлашган. Юқорида айтганимиздек, бу борада уларга бош манбалар бўлиб исломий далиллар хизмат қилгандир. Лекин баъзан дин билан фалсафани бирлаштириш борасида ўқувчиларни қониқтирмайдиган изоҳларга йўл қўйишган. Киндий, Фаробий, Ибн Сино, Ибн Божжа ва Ибн Рушд бу оқимнинг асосий вакиллари сирасига кирадилар.

Исломда юзага келган бошқа бир фалсафий оқим Ишроқия мактаби деб юритилади. Бу мактабнинг асосий вакили Суҳравардий ал-Мақтулдир. Ибн Туфайлни ҳам шу мактабдан деб ҳисоб-

лаш керак. Ишроқия монийлик ва Янги Афлотунчиликнинг баъзи қарашларини ислом билан бирлаштириш учун ҳаракат қилган. Сухравардий асосда Қуръонга таяниб, исломият уларнинг баъзи қарашларини қамраб олганини ўқитган.

Ислом оламида табиётчи файласуфлар ҳам бўлган, албатта. Буларнинг энг машҳури Абу Бакр Муҳаммад бин Закария ар-Розийдир (ўлими ҳижрий — 313, милодий — 925). Розий улуғ аллома ва катта табиётчи (физик) бўлгани учун ўз даври халифасининг бешак ҳурматини қозонган. Унинг «Китоб ал-Ҳовий» асари тиббий қомус бўлиб, лотинчага ўгирилгандир. Бу асар XVII асргача Ғарб дорилфунунларида ўқитилган. Лекин Розийнинг диний дунёқараш жиҳатидан қўлга олса арзигулик асарлари йўқ. Розий динларни пайғамбарлар яратган деб даъво қилган. У беш қадимий борлиқ мавжудлигига ишонарди. Булар — Аллоҳ, нафс, замон, макон ва модда (ҳаюло)дир. Розийнинг нўтати назарига кўра, динлар тақлид, сиёсат ва ҳокимият, руҳий таъсирлар, одат ва феъл-атворлар сабаби ила пайдо бўлгандир. Кўриниб турибдики, Розий диний жиҳатдан янглиш дунёқарашларга ботиб қолгандир.

Исломда бошқа бир тушунча оқими ҳам бор. Бу — даҳрия кўринишидир. Булар замоннинг боқийлиги давомиёлигига ишонишарди. Уларни материалистлар (моддиюнчилар) ҳам деб аташади. Қуръонда Жосия сурасининг 24-оятда даҳрийлар хусусида баҳс этилади. Даҳрийларнинг энг машҳури ҳижрий 298, милодий 910 йилда вафот этган ибн ар-Ровандийдир. Аввалига эътизоли кўришларни қабул этган бўлса-да, кейинроқ рофзийликка майл қўйди. Сўнгра эса барча динларни инкор қилди.

Исломда муҳим тариқат ҳаракати кўринишларидан бири Ботиниядир. Асли эронлик бўлган Маймун бин Дайсон ила Абдуллоҳ бин Маймун ал-Қаддоҳ мусулмонлардан ўч олиш учун Ботинийлик жамоасини тузгандилар. Булар ҳазрат Али ва унинг авлодига мансублиklarини олға суриб, саноқли маданиятсиз кишиларга хизмат қилдилар. Далилларнинг асл маъносини инкор этиб, уларга бошқача талқиний маънолар бериш билан шуғулландилар. Дин илмини ўрганиш шарт эмас, маъсум бир имомнинг айтганларини қилавериш керак, деган давони юритдилар.

Ниҳоят исломда тафаккур ҳаракати сифатида фикҳ мактабларини ҳам зикр этишимиз мумкин. Исломнинг пайғамбари ижтиҳод этиб (янгилик топиш учун тиришиб) исбот қилганлар учун икки, ижтиҳод этиб алдаганлар учун бир савоб ёзилишини билдирганлар. Бу амрга уйғун ўлароқ ижтиҳод қилган Абу Ҳанифа, Имом Молик, Имом Шафей ва Имом Аҳмад бин Ҳанбал исломни жонлантиришган. Бу имомлар иймон, ахлоқ ва исломнинг асосий қарашлари бобида ихтилофга бормаганлар. Лекин муомалаларда ва ибодат тарзларининг баъзи бир соҳаларида фарқли қарашларга соҳибдилар. Аслида ҳаммасининг йўли ҳам ҳақ йўлидир.

Исломда Ғаззолий каби турли илм соҳаларида айрича сўз соҳиби, мустақил буюк мутафаккирлар ҳам етишгандир.

Буларнинг барчаси туфайли, ислом маданияти бойиган ва дунёга янада кўп зиё таралгандир. Бу хусусда даставвал Ибн Рушднинг таъсирини қайд этмоқ керакдир.

Шунингдек, исломий далилларга таянган мусулмон мутафаккирлари, исломиятнинг қуруқ бир дин эмаслигини ҳам исботлагандилар.

Миразиз АбЗАМ
ўзбекчалаштирган



КЎК ВА ЕРОСТИ ОЛАМИ, КЎКЛАРНИНГ ҚАВАТЛАРИ ВА КЎКЛАРДА ЯШОВЧИЛАР

Лохутий (тангри билан боғлиқ) икоматгоҳлар — қават-қават бўлинган кўкларда (осмонларда)дир. Бошқача айтганда кўклар — буюк тангрилар билан яхши руҳларнинг, париларнинг ва малакларнинг Коинот кенгликлариди бир саройи холидадир.

Жаннатлар, машхур «Сут кўли» ва Қора Хоннинг яратгани «Сурва тоғи» ҳам Улгин қаватидаги жаннатларнинг бирида бўлиб чиқмоқда.

Куёш, Ой, юлдузлар сингари табиат тангрилари эса, жойларини олган кўклар оламига, дунёга нур улашадилар.

Даочиларнинг тўрт тарафни идора этувчи тангри вазифасидаги тўрт тамсилчиси билан Кўк-туркларнинг бўшлиқнинг тўрт тарафиди бўлган, турк минтакаларини кўрикланган ранг ва хон номи билан восифлантирилган тангрилари ҳам борлиқ оламнинг муқаддас қахрамонидирлар.

Тангри саналган бўзбўри, этиларнинг, эломлиларнинг муқаддас буқалари, Куёш тангри Шомошнинг қудратли бургути, пўртана тангриси Ташуннинг кўркинч буқалари ила тангрининг ок туяси ва «Ойдор Эркомо» эртагида кўрилган тангрининг кўркувсиз Кўк бўриси осмон жимжитликларининг манзарасида кўринмоқдалар.

Буюк тангрилардан қаватлари ва жойлари тайинли бўлганларга келсак, Кўк тангриси Ону, шумер ёки сумерларнинг Онўсмос деганлари кўкларнинг юксак жойидаги саройидадир. Олтойлиларнинг буюк тангриси Қора Хон билан ўғли Улгин ҳам, Шомонларнинг айтишича ўн етти қават деб қабул этилган кўкларнинг уст қаватларида ўтиради. Кўктуркларнинг, ёқутларнинг, оккотларнинг ва эломларнинг буюк тангрилари ҳам шу қаватларда жойлашгандирлар.

Ёқутларнинг Қоядон тўққизинчи, Олтойлиларнинг Гунонаси еттинчи қаватда, Ойотаси олтинчи қаватда, Ёқутларнинг Ўронгойи тўртинчи, Қудой билан тангрича Ойзит учинчи қаватда ўтирадилар.

Сумерларнинг бир қисм тангрилари ҳам юлдузларда ўтирмоқни топганлар. Тўнгуларга кўра эса, еттинчи қаватда — кўкда Куёш, олтинчи қаватда Ой истикомат қилади.

КЎКЛАРДА ИНГАНЛАР

Кўкларнинг қайси тарафидан келганлари, қандай пайдо бўлганлари шарҳланмаган ерга инган инсонлар ва яратиклар бордир. Эски Турк хонларидан ҳам баъзилари кўкдан ерга инган, ўлгандан кейин яна келган жойларига қайтган. Буларнинг ичида Куёшдан келганлари ҳам бор. Сиёнпиларда илк ҳуқумат қурган «Тон-Ша-Хувонг» ҳам отаси бўлмагани холда, онаси бир кун кўк гулдуракдан, кўкка қараган, бу орада кўкдан оёзига бир дўл тушган, хотин бундан ҳомилдор бўлгандики, бу ҳукмдорнинг илк ҳаёт моддаси шу тарзда кўкдан инган бўлиб чиқмоқда.

Кўкдан нур ва шуъла ичида инганлар ҳам бор: Ўғузнинг хотини кўкдан нур ичида ингани сингари, бир тоғ Ўғузнинг чодирига яна нурли бир шуъла ичида кирган бўри ҳам кўкдан ингандир. Хулун тоғининг устидаги дарахтга нур иниб, дарахт ҳомилдор бўлган, беш бош туққандир.

Буғу Такиннинг хонасига кўкдан нур ичида бир тангрича ҳам инган ва тангрилар билан алоқадор (лохутий) ўғитлар бергандир.

Муқаддас «Яшим тоши» ҳам кўкдан инган бир нурдан вужудга келгандир (ривоятларга кўра).

Турк қахрамони «Алп Эр Тўнға»нинг, эронлиларнинг душмани бўлган «Зини Гов»ни ўлдириши пайтида кўкдан «Олтин Ерук» деган шуъла турк қахрамони устига ингандир.

Кўкдан инган яратиклар ичида олдинги сафда от келади. От, шомонли турклар ва мўғулларга кўра, кўкдан инган, ёқутларга кўра Куёш оламидан келган.

Моздокли турклар топинадиган Мис От ҳам кўкдан инган.

Қахрамон Гилгомиш, тангрича Иштарнинг севгисига илтифот этмаганда, тангрича алам қилиб Гилгомишни ўлдириш учун бир буқа жўнатишни отаси Онудан сўраган. Ў ҳам кизини қийнамаслик учун кўкдан бир буқа жўнатган, Гилгомиш билан дўсти Энкиду бу букани ўлдириганлар.

Қайин оғочи ҳам, Улгин тарафидан тангрича Умойга кўкдан жўнатиладир...

КЎКЛАРГА ЧИҚМОҚНИ ИСТАГАНЛАР, СЎНГСИЗ ҲАЁТ ОРЗУЛАРИ

Инсонлар орасида кўкларга чиқмоқ — тангриларга яқин бўлмоқ, сўнгсиз ҳаётга эришмоқ орзусидан юзага келган.

Сумер тангрилари сўнгсиз ҳаётни ўзларига айириб олганлари сабабли Думузи деган балиқчидан бўлак бу мақсад билан кўкларга чиққанлар бўлмаган. Этона ҳам Куёш тангри Шомошнинг бургутига миниб, кўкларга чиқмоқни истаган бўлса-да, юксакларда боши айланиб, ерга тушган ва ўлган дейишди.

Оккотларнинг Зийтсуди, сумерларнинг Утона-пиштим номи билан атаганлари Инсонга тўфондан қутулгандан кейин, тангрининг амри билан сўнгсиз ҳаёт берилиб, ер юзидаги бир оролга қайтарилгандир.

Сумер қахрамони Гилгомиш ҳам, дўсти Энкидунинг ўлимидан кейин, жуда кўрккан, сўнгсиз ҳаётга эриша билмоқ учун катта заҳматлар чекиб, Утонапиштим қолган оролга қадар кетган бўлса-да, ниҳоят маҳрумнат билан қайтган (Қаранг: «Гилгомиш»).

Ойнинг меҳри тушган ўқсиғ (етим) киз эса, Ойнинг амри ва ёрдами билан кўкларга чиққандир.

Олтойлиларнинг, ёқутларнинг наслари каторида Шомонлар: Суло, Қорлук, Юло номли руҳлар билан кўкларга чиқадилар, кўп турмай оркага қайтадилар.

Тапангари деган мўғул қохини ҳам бир бўз отга миниб кўкларга чиқади, айланиб юради, сўнг қайтади.

Юнон тангрилари, инсонларни кўкларга чиқаришда ёхуд ер юзида қолдириб, нохуш ҳаёт ато этишда жўмард ва баҳузур иш кўрганлар.

Инсонлар ўзларига ёш қолиш берилмагани учун бора-бора қариб қолар, қудрат ва қувватлари битиб, шундай бир ҳолга келардиларки, энди ҳаёт учун кераксиз бир юк бўларди.

Турк тангрилари эса бу иш борасида мушқул-парастлик қилиб, инсонларга сўнгсиз ҳаётни осонлик билан бермаганлари холда, кўкларга чиқиб ўтиришларини ҳам номувофик топганлар. Энди кўкларга чиққан ва чиқмоқни бўлганлардан бир қанчаси қуйида шарҳланади:

ДУМУЗИ — Бир Сумер балиқчиси бўлган бу йигитни Иштар севиб қолди. Шунга кўра Думузи кўкка олиниб, тангрилаштирилди. Думузи —

юнон мифологиясидаги Наргис сингари, ўз гўзаллигига хайрон бир ёш эди.

Думузи тангрилангандан кейин хиндларнинг Восонтаси, келтларнинг Додгаси каби мавсумларнинг: бугдой-арпа каби ўсимликларнинг ва чўпонларнинг тангриси бўлди. Хар йили илк баҳорда ўзини кўрсатар, бугдойлар ундирилгандан кейин баҳорда ернинг остига кирарди.

Бу инишларнинг бирида жаҳаннам тангриси Эришкиғол ҳам Думузига ошик бўлди, уни еротида ушлаб қолди. Бунинг хабарини олган Иштар кирк сабридан битта қолмай, газабга минди. Тангрилик ишларини қўйиб, Думузини ахтариб топмоқ учун ер остига, жаҳаннамларга инди. Жаҳаннамнинг иссиқларидан нафаси бўғилиб-бўғила, Эришкиғолнинг ёнига борди. Икки рақиб опа-сингил тангречалар бир-бирига ташландилар. Охири Эришкиғол ғолиб чиқиб, синглиси Иштарни ҳам жаҳаннамга қамаб олди.

Иштар жаҳаннамда нафаси бўғилиб ётганда ва Думузи ҳам ер остида бўлган муддатда, дунёдаги ўсимликлар сарғайиб, қурий бошлади. Тангрлар бунинг сабабини англаганлари замон шошиб қолдилар. Дарҳол Эришкиғолга ялинишга тушдилар. Эришкиғолнинг Иштарда алами кўп эди. Ниҳоят тангрларнинг талаби қаршида Думузини Иштарга қайтариб беришдан бошқа чора қолмаганини англади. Истамаган ҳолда баъзи шартлар билан озод қўйди.

Думузининг рамзи қўй эди.

ОДОПОТ — Кеш минтакасининг афсоналаштирилган қахрамонидир. Одопот, бир кун денгизда балиқ овларкан, бир пўртана кўтарилди, қайиғини ағларди. Одопот бундан кўп аччиқланиб, қайиғини тўнтарган шимол шамолнинг қанотларини синдириди. Буюк тангри Ону, Одопотнинг бу ҳаракатига аралашди, Онуга ёлвордилар, у ҳам буларнинг райини қайтармади. Одопотни афв этди. Ундан ташқари муқофотлаш мақсадида уни ўлимсизлар орасига қўшмоқчи бўлди. Бунинг учун унга нон билан сув берди. Аммо Одопотнинг химоячиси Эо (Энки), сал олдинроқ, ема, деб танбег берган эди. Одопот Эонинг бу танбехини хотирлади. Ону берганларини емади, ичмади. Агар буларни еса ва ичсаydi, ҳам ўзи, ҳамда бутун инсонлар ўлимсизлар орасига кирган бўлиши муқаррар эди.

ЭТОНА — Инсонлар ва ҳайвонлар бирга яшаган, эски замонларда чўпонларга қироллик қилган Этона шундай бир сабаб билан кўкка чиқмоқчи бўлган: бир кун, ҳомиладор бўлган хотини кўзи ёрасин учун, туғишни осонлаштирадиган «хаёт ўти»ни изламоқда эди. Шу аснода Қуёш тангри — Шомошнинг бургутига дуч келди. Унга мақсадини тушунтирди. Бургут, у излаётган нарсга фақат кўкдагина бўлишини айтганда, Этона бунга ишонди. Бургут уни устига олди. Улар ердагиларни ҳайратлантириб ва эсанкиратиб ҳаволандилар. Аввал Этонани тангри Онунинг яшайдиган жойи — кўкка чиқарди. Аммо у ерда турмадилар. Бургут уни Онунинг кизи Иштар яшайдиган қаватга олиб бормоқчи бўлди. Этона ҳам розилик билдирди. Шу қадар юксалдиларки, Этонанинг боши айланиб, бургутнинг устидан ерга қулаб тушди-да ўлди.

ЕРОСТИ ОЛАМИНИНГ БЎЛИНГАН ҚАВАТЛАРИ

Яқин Шарқ миллатларидан тарқалган ва турклар орасига кирган мифологик маълумотларга кўра, Ер билан кўкнинг ораси беш юз йиллик йўлди. Бу оралик, ҳаво билан тўла.

Мазкур мифологик маълумотга кўра, ер ости етти табақадир:

Биринчи табаканинг оти Дамақодир. Жуда ёмон хилд жойдир. У ерда бўлганлар Баршам дейилади. Уларга ҳам сўрок, ҳам азоб бор. Иккинчи табаканинг оти Жалдадир. У ерда жаҳаннамликлар учун хар хил азоблар ҳозирдир. У ердагилар Томс дейилади. Булар бир-бирини ейдилар. Учинчи табаканинг оти Орқодир. У ерда ҳақир катталлигида чаёнлар бордирки, думлари бия думчилик келади, хар бирининг думи уч бўғимлидир, буларнинг ичи ўлдирувчи заҳарларга тўладир. У ерда бўлганлар Кубс дейилади. Тупроқ еб, шабнам ичадилар. Тўртинчи табаканинг оти Хорбодир. У ерда тоғлардек аждарҳолар бор. Думлари заҳарлидир. Агар хар бирининг заҳри уммонларга қориша, борми, денгиз хайвонларининг ҳаммаси ўлади. Улар Жалхом дейилади. Кўзлари, оёқлари йўқдир. Икки қанотлари бордир, учадилар. Бешинчи табаканинг оти Малсодир. У ердагиларга Моҳтот дейилади. Ҳисобсиз даражада кўпдирлар, бир-бирини ейдилар. У ерда шу қадар катта-катта тошлар борки, бу тошлар гуноҳкорларнинг оёғига боғланиб, жаҳаннамга ташланадилар. Олтинчи табаканинг оти Сижиндир. Жаҳаннамликларнинг гуноҳ дафтари шу ердадир. Уларни эса Қутото дейдилар. Қуш шаклидадирлар. Қўллари одам қўли, думлари сугир қулоғи, оёқлари қўй оёғи сингаридир. Малаклар каби емайдилар, ичмайдилар, ухламайдилар, ораларида хотинлик ва эркаклик йўқдир. Ишлари тангрива ибодатдир. Еттинчи табаканинг оти — Ожбоди. У ерда бўлганларни Жусум дейдилар. Қалта бўйли, ҳабашлардай қорадирлар. Қўллари, оёқлари ваҳший ҳайвон панжалари кабидир. Яъжуж ва Маъжужлар буларни ҳалок этиш эҳтимоли бор. Шантон ҳам у ерда бир тахт узра ўтиради, Хизматчилари атрофида тизилиб туради, хар бири ер юзида инсонларга қилган ёмонликларини ва хийлаларини хикоя қилиб ўтиради.

ҚИЁМАТ, ЖАННАТ, СУТ ҚЎЛИ, ЖАҲАННАМ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАР

ҚИЁМАТ ВА ДАЖЖОЛ

Қиёмат — ҳамма ёқнинг остин-устун бўлуви, дунё низомининг бузулуви, фазовий оламнинг чайқалуви, туқларни хурпайтириб юборадиган кўркинч воқеаларнинг хар тарафини ингратуви, инсонларнинг, бутун яратиларнинг паршон — тарқок ҳолга келуви ва ўликларнинг тирилуви юз кўрсатадиган бир замондир.

Қиёмат аломатлари:

Шомонлар тасаввурига кўра: қиёмат кўпган пайтда Осмон темир, Ер мис бўлажак, инсонлар бир-бирини, ота ўғлини, ўғил отасини танимаяжак. От бошидай келадиган олтин парчаси кичик бир қоп емакдан қадрсизроқ бўлажак.

Яқин Шарқ мифологиясига кўра, қиёмат аломатларидан бири Дажжолнинг чиқишидир. Унинг фақат бир кўзи бўлиб, майдонда пайдо бўлганда тангрилик даъво қилажакдир. Бир эшакнинг устида кезиб юражак, бу эшакнинг хар бир туки бир овоз чикаражак, бу овозни эшитганларнинг кўпи унга мослашиб, нотўғри, ноҳақ йўлга кетажаклар. Аммо ниҳоят Махдий чиқажак ва Дажжолни Шомда ёқасидан олиб ўлдиражакдир.

Дажжол яна шундай кўрсатилади: у жуда йирик бир одамдир, бош булутдан юқори чиқади, чуқур денгиз унинг тўпиғига қадар келади. Бир

эшаги бор. У ҳам ўзи каби йирик. Қулогининг кўлкасида минг киши юради. Ким Дажжолнинг юзига караса, бошдан-оёқ илонлар, чаёнлар ва аждарларга карагандай кўринади.

Дажжол яна бундай ҳам тасвирланади: кизил рангли, жингалак сочли, йирик танли, қалин бўйинли, бир кўзlidir. Уша бир кўзи кенг манглайнинг ўртасида бир узум донаси кабидир. Манглайида «кофир» деб ёзилгандир. Ехуд бошка бир манбада айтилишча, кўзининг бири яшил жомга ўхшайди, бошка кўзининг ўрнида эса йиртик қушларнинг тирноғидай бир тирнок бордир.

Дажжолни ўлдирадиган Махдий шундай кўрсатилади: исик мамлакатларда саринлик учун «Сардоб» деган жойга кетган, ундан сўнг сира кўринмаган. Киёмат яқинлашганда яна юзага чиқади. Ушанда Шомда Махдий Дажжолни ёқасидан олиб ўлдиражога афсоналарда айтилади.

Олтойликлар киёматни бундай англатадилар: Ерлар оташ ичида ёнади, бу холга тангри-таъоло лоқайд қолади, инсонлар фарёдига кулоқ солмайди, денгиз кўркинч долғалар-ла чайқалади, сувлар конли оқади, ер остидан гулдироган овозлар келади, тоғлар йиқилади, кўклар парчаланаяди, денгизларнинг чайқалишлари асосида тублари кўринади, денгизнинг тубидаги «тўккиз чотолли кора тош» тўккиз еридан ажралиб кетади. Хар тош парчасидан тўккиз сандик чиқади. Хар сандикдан саман тусли темир отларга минган тўккиз одам чиқади, отларнинг оёқлари килич, думлари ханжар кабидир. Нимагаки тегса кесади. Нимталайди. Жонлиларга дуч келса ўлдиреди. Ойнинг ва Куёшнинг нури йўқ бўлади, хар тараф зулматга чўмади. Дарахтлар илдиэларидан кўпорилади, ерлар ёрилиб, кенг жарликлар пайдо бўлади, сувлар кўрийдн, дунёда ҳеч бир нарсада яхшилик қолмайди, одамлар ейди, ичади, ҳамма нарсани йўқ қилади, шу тарика инсонларнинг ва яратикларнинг хаёти сўнгга етади.

ЖАННАТ ВА ЖАҲАННАМ

II

Шомонларнинг илк даврлардаги эътиқодлари-га кўра, ер юзи хаёти билан ерости хаёти орасида фарк йўқдир. Жон вужуддан ўчади, ерости оламига кетади. Ер юзидаги хаётини у еростида давом эттиради.

Сумерлар тасаввурича, инсонлар бу дунёда яхшиликларнинг роҳатларини ва хатоликларининг жазоларини янаги дунёда кўрадилар. Мавжудотлар барчаси ўлиши, сўнгсиз хаёт берилмагани учун, сумерлар факат умрларининг узун бўлиши, роҳатда ўтиши учун тангриларни дуо қиладилар. Шунинг билан бирга, инсон ўлганда айрилган руҳининг, ерости оламида жазо кўришига ва ё роҳат топишига доир ишончлар ҳам бор.

Сўнгра хар икки олам орасида фарклар кенгайиб кўпая бошлади. Ер юзи оламида ёмонлик қилганларнинг ер остида жазоларини олишлари-га ишонч кучаяди, бунинг оқибатида ёмонлар учун «жаҳаннам», яхшилар ёки гуноҳларининг жазоларини олганлар учун «жаннат» деган икки-та айри-айри олам тағин давом этади.

Баъзи ривоятларда: охират оламида жаннатга ва жаҳаннамга кетувчи бир кўприк, ёхуд хар иккиси орасида бир кечик бўлади. Гуноҳи бўлмаганлар кўприкдан ўтиб жаннатга, гуноҳи бўлганлар эса, кўприкдан йиқилиб, жаҳаннамга тушадилар. Маздочиларга кўра «жаннат» кўприги шундай-дир.

Дантенинг «Илоҳий комедия»сидаги «Аъроф» ҳам жаннат билан жаҳаннам орасида бир кечикдир.

ЖАННАТЛАР

Олтойликлар билан ёқутларнинг тасаввурида, жаннатлар кўкнинг учинчи қаватидадир. Покиза эрмаклар, завқ ва сафога оид неки бўлса, ҳаммаси у ердадир. Гуноҳсиз, бахтиёр инсонлар у ерда роҳат-фароғатдадилар. Малаклар, парилар эса, жаннатларни янада гўзаллаштирувчи зариф борликлардир. Буддавий уйғурлар эътиқодига кўра, «Тушиито» номли жаннатларда, дунёда умрини осойишталик, фароғат билан ўтказган инсонлар жой олажақдир. Шунинг билан бирга жаннатлар турклари жаҳаннамлар қадар машғул этмаган. Жаҳаннамлардаги турли азоблар уларни кўпроқ кизиктирган.

СУТ КЎЛИ

Бу кўлни «Ок кўл» ҳам дейишади. Ривоятга кўра, одамларнинг имонларига илк руҳ ва илк хаёт ҳам сут кўлидан олинган томчи билан бериледи. Ёқутларнинг илоҳаларидан Ойзит бир бола туғадиган пайтда дала, чечак ва мева парилари олиб, лоҳуса ўтининг олдига кетади. Сут кўлидан олган бир томчи сутни боланинг оғзига томизади. Бу томчи болага берилган руҳ бўлади.

Олтойликларда бу вазифани тангри Улгуннинг яқинларидан бўлган Ёйк адо этади. Ёйк ҳам туғадиган пайти келганда, Улгуннинг амри билан шу кўлга кетади, бир томчи олади. У ҳам Ойзит каби боланинг оғзига томизади.

Яна олтойликларга кўра, гуноҳи бўлган бир кимса, жаҳаннамда ёниб, азобланиб, жазосини олганидан кейин Ёюжи томонидан учинчи қават кўкка кўтариледи. Бундан буён ёр-дўстлари билан бирга сут кўлида олтин қайиқларда кезадилар, бу кўлнинг теварағидаги садаф қумлоқларда (сохилларда) ўйнайдилар ва овунадилар. Баъзи ҳайвонлар ҳам дунёга сут кўлидан келганлар:

Олтойликлар тасаввурича, Пуро оти берилган уч шоҳли эчкилар ҳам сут кўлидан чиқади.

Бир ривоятга кўра, бу сут кўли Қоф тоғининг этағидадир. Ҳизир, Ёлимга чора изларкан, йўли шу ерга тушади. Бу тоғдаги сут кўлида ҳавода учмоқ учун қанотли, сувда сузмоқ учун куракли отларнинг борлигини кўради. Учар отлардан тутмоқчи бўлади, аммо тутолмайди. Шунда у кўлга шакар тўқади, ичган отлар маст бўлади. Ҳизир булардан бир жуфтини тутуди, Учмасинлар, деб қанотларини кесади. Бу отлар жуфтлашгач, тулпор отлар шулардан таркайди.

ЖАҲАННАМЛАР

III

жаҳаннам тангрилари,
жаҳаннам ҳоқимлари,
топоно,
монгистўжириус,
тункан қора томуғ,
таптан қоратош, овичи
жаҳаннамлари,
Козиргон, нот, упонот
қозонлари, роқшослар,
ағолар...

Гуноҳсиз инсонлар жаннатларга кетганидай, гуноҳкорлар ҳам еростидаги жаҳаннамларнинг азоб чуқурларида қолиб, қайнаган қатрон қозонларида ёнажак, жазоларини чекажақдирлар.

Сумерлар тасавурича, еростида жаханнам тангрилари ва тангричалари бордир. Наргол ва унинг хотини Эришкигол буларнинг дастлабкларидир.

Дунёда гуноҳ қилганларнинг жазо сураларини ва шаклларини, қайси жаханнамда қандай ёнажакларини қарорлаштирувчи ҳокимлар хайъати ҳам бордири, бу хайъатга Собирай, Ороҳ, Тўяр, Молоҳой ва Торила кирди.

Шомончи Олтой туркларининг этикодида кўра, энг катта жаханнам Монгистўжириус дейлади. Бу жаханнамни Мотмон Қора деган бир рух идора этади. Яна бир жаханнам борки, унинг оти Тункан Қора Томугдир. Буни эса Мотмон Қорача идора этади. Яна Таптан Қоратош деган жаханнам ҳам борки, буни Карай Хон идора этади.

Шомончилар тасавурича, дунёда ёмонлик қилган инсонларнинг азоб чекмоғи учун улар отиладиган жаханнамни ва у ерда қайнаётган қатрон қозонларини Қозиргон дейлади. Буддавий уйғурларнинг Овичи деган жаханнамлари ҳам шундайдир.

Олтойликларнинг ёмонлик тангриси Ерлик Хон эса, туғилган боланинг гуноҳларини ёздирмок учун бир Кўрмўс юборди. Буюк тангри Улгун ҳам бунга жавобан Ёючини жўнатади. У, боланинг ўнгиди, Кўрмўс эса сўлидадир. Булар бола улгайгандан то ўлгунича боланинг ёнидан кетмайди, Улганди Кўрмўс унинг рухини ер остига келтириб, Қозиргонга отади. Қозиргондаги қозонларда қатронлар билан бирга қайнайди. Кўрмўс, Ерлик Хоннинг хузуриди, келтирган рухнинг гуноҳларини исботлаб берса, у рух қозонларда қолади. Ёючи ҳам бирга у ерга келади. У ҳам бу рухнинг савобларини санайди. Агар савоб гуноҳдан кўп бўлса, рух у ердан қутилади. Гуноҳи ортик бўлса, гуноҳ даражасига кўра ёнади. Сўнгра тўғри юқорига чиқа бошлайди. У рухнинг учинчи қават кўкда бўлган ёр-дўсти (акрабоси) шафоат этиб, Ёючидан сўрайдилар. Ёючи рухнинг гуноҳи қадар ёнишини кутади. Чунки рухнинг боши қатрон қозонидадир. Гуноҳи қадар ёнгандан кейин боши ташқарига чиқади. Шу пайт, Ёючи, рухнинг тепасидаги сочидан тутиб, уни қозондан чиқаради ва рухни учинчи қават кўкка олиб келади. У ердаги ақраболарига кўшади. Сўнг руҳлар Сут кўлида хуш вақт кечирадидилар.

БИР ЖАХАННАМ ТАСВИРИ

Бу ерда забти тез... баджаҳл шайтонлар, Рокшослар жаханнам қулларини қайнаб турган қозонлар ичига отадилар, у ерда бутун баданларидаги эт ва суяклар тери ёғи сингари эрийди... Сўнгра яна вужудга келаверади... Жаханнам Ағолари оташ билан қизиллашган темирларни ерларда бошини осилтириб ётқизадилар. Ташки томони оловланган тулумлар (бутун терилар)ни калтаклаб, уларнинг ичига ботирадилар. Бутун вужудлари ёниб, мовий, қизил, оқ ёлғинлар, бўтана сувлардай оқадилар. Мингларча йил бу ерда аччиқ азоблар чекканлари ҳолда иссиқдан жонлари узилмайди. Бу ердан чиққанларида уларни яна устара, қассоб пичоғи, бошқа тийли қуроллар тўшалган ерларда ётқизадилар. Бу ердан чиққанларида эса қиздирилган темирли ерда ётқизадилар. Хар қайсилари бу ерлардан ўтгандан кейин... яна кул босган-ишқорли ариқларга тушадилар. Ариқнинг тубида ўн олти бармоқ узунлигида темирли шишалар, тиконли тўшалқлар тўшалгандай туюлади... Сал шамол турса, бу қулли ариқларнинг суви буғланади. Катта-катта ўрамлар чирпирак қилиб айлантиради. У ерга тушган дўзахий бечоралар ўрамлар билан қуйига чўмиб, сихларга тикиладилар. Бутун вужудлари бошдан-

оёқ тешилиб чиқадилар. Бу ариқнинг икки қирғоғида ўтлоққа, чаманзорга ўхшаб, ердан чиқиб турган кескир устаралар бўлади. Гуноҳли дўзахийларнинг хар қайсиси ташқарига чикмоқ учун талпиниб, ариқнинг қирғоғига тирмашган пайтлариди бутун вужудлари тилим-тилим бўлиб қийналади. Ариқ қирғоғида бир Ағо бўйидай келадиган бир темирли дарахт бор. Ўн олти бармоқ узунлигида темирли тиконлар ҳам бор. Бир қатор оловлар гур-гур ёлқинланади. Жаханнам Ағолари қизартирилган темирли камчилар билан уриб, ўша дарахтнинг устига чикишларини амр этадилар.

Гуноҳлилар жаханнам Ағоларидан кўркиб, мажбуран дарахтга чиқадилар. Бутун вужудлари қамишли пичандай ёниб кетади. Қай бири қачонки қуйига тушмоқчи бўлса, темирли ва зарҳли сихларни вужудларига тикадилар...

БОШҚА БИР ЖАХАННАМ ТАСВИРИ

Бу дунёда кимки одам ўлдиришдан ўзини тиймаган бўлса, тўппа-тўғри Топона жаханнамга равона бўлади. У жаханнамда ниҳоятда кўп қулли сув (ишқор) билан тўла катта қозонлар бор. Қаторасига қайнаб ётади. Жаханнам Ағолари кўпдан-кўп бечораларни ўша қозонларга отиб қайнатадилар. Эти, терилари, томирлари — тамо ҳамма ёғи қовурилиб пишади. Ёноклари бўртиб, жон-жаҳди билан ташқарига чиқишга талпинаётган бошларини қуйига қарата тилкалаб туширадидилар. У қозондан ташқари чиқаётган бошлар қоп-қора бўлиб, Топона жаханнамни тўлатиб, қисилиб турадилар. У ерга йиғилганларнинг шунчалик аччиқ азоблари бор. Бундан бошқа саноксиз исқанжалари ҳам бор... Бу ерда тўпланган бечораларни оташли чуқурга отиб, икки темирли сих билан сихлаб олиб ерга урадилар. Бир сихни оёғига, бир сихни бошига тикадилар. Ундан бошқа... тўксонта қиздирилган оташли сих билан бутун вужудларини сихлайдилар. Бу азобларга чидаёлмай гуноҳкорлар ақлдан озадилар...

ЯНА БИР ЖАХАННАМ ТАСВИРИ

Топона олдида «саккиз жаханнамдан еттинчиси» номли тагин бир жаханнам борки, у ерда иккита катта қозон бор, бири Нот, иккинчиси Упонот отлидир. Нот отли қозоннинг кенлиги шу қадарки, теварағида эллик Ағо хизмат қилади. Упонот деган қозонга эса эллик бир Ағо қараб туради. У ҳам қулли сувга тўла бир ҳолда қайнайди. Бунинг устига жаханнам Рокшослари дўзахийларни тутиб, у қозонларга бошини қуйи қилиб отадилар. Булар юрак ёрилар даражада азоб чекадилар. Уларнинг ҳаётлари туганмайди. Қайси бирлари у қозонлардан ташқари чиксалар, оташли, ёлқинли, ўткир учли санчқига ўтқазиб, яна қуйига тикадилар... (Турли жаханнамларга оид уйғурча парчалар: Р. Раҳматли асаридан олинган).

РУҲЛАР, ПАРИЛАР, МАЛАҚЛАР, ЖИНЛАР, ШАЙТОНЛАР, ЗАБОНИЙЛАР, ЖОДУГАРЛАР РУҲЛАР

Шамонийлар тасавурича, руҳлар қийматига қараб иккига бўлинади. Бири Эш руҳлар; булар инсонлар, яратиклар ва ўсимликлар билан бирга

бўладиган, уларга эш (хамрох) рухлардир. Иккинчиси Тоқ рухлар; булар ҳар кимдан ва ҳар нарсадан айри, яъни бирор жонли ёки ўсимлик билан бирга бўлмайдиган рухлардир; бундай рухларнинг кўпчилиги тангриларнинг амрида бўладилар. Яхшилик париларининг амрида бўлганлар инсонларга яхшилик, ёмонлик париларининг амрида бўлганлар эса ёмонлик қиладилар, бу рухлар ўз ҳолича тоғларга, сувларга, тупроқларга, дарахтларга... эгалик қиладилар.

Тагин инсоннинг ўз руҳи бор. Шунга кўра, шомонлар инсонларни жисмоний ва руҳий борлик ҳолида қабул этадилар. Аммо бу рухлар Эш рухлардан бошқадир. Булар жаннатдаги Сут Кўлининг бирор томчисидир. Бу томчилар туғилажак инсоннинг рухларидир. Бола туғилган пайтда олтойликлар эътиқодича Ейик номли рух кўлдан бир томчи сут олиб келади, туғилажак болага аралаштиради. Худди шу томчи у болага берилган руҳдир.

Тоқ рухлардан яна, шомонларга кўра, Алғам номли йўл кўрсатувчи бир рух борки, бу рух маросимларда шомонни ҳаяжонга солади.

Тоғлар, сувлар, тупроқлар, дарахтлар... нинг рухларига келсак, булар химоячи рухлардир. Булар инсонларга яхшилик қиладилар, йўл кўрсатадилар, ёмон рухлардан кўрийдилар. Ҳурматсизлик қилганларни жазолайдилар, касаллик юборадилар.

Ҳар тоғнинг руҳи ўз минтақаси ишларига аралашади... Бошқа минтақалар билан ишлари йўқдир. Бу рухларга атаб қурбонлик қиладилар, дуолар ўқийдилар.

Ер-сувларнинг руҳлари ҳам тоғлар билан боғлиқдир. Булар яшайдиган тоғлар ичида Обу Коон тоғи муқаддас бир тоғдир. Бу тоғнинг икки кизи бордир. Бу кизларни Ялбис дейдилар. Бу тоғларнинг бир олтин эшиги, от боғланадиган олтин козиғи бордир.

Ер-сув руҳлари булоқларда ва сувларда ҳам бўлади.

Буюк тангри Ўғон ҳам ер-сув руҳларининг энг буюғидир. Ернинг руҳи учи юксақларга чўзилган катта бир қайрағоч дарахтининг соясида ўтиради.

Ўғондан кейин, ер-сувларнинг бошқа катталари ва идорачилари бордир: Толой Хон, Олтой Хон, Темир Хон, Ҳкту Хон шулар жумласидандир.

Ер-сувлар инсонларга баракат келтирадилар. Минг қулоқлидирлар.

Олтойликлар ҳам ер-сувларга кўп ҳурмат кўрсатадилар. Улар учун бия қурбон қиладилар. Булар олтой қабила ва уруғларининг ҳам яратувчиларидир. Ҳар бирининг оиласи ҳам бор.

Ер-сувлар ўзлари яшайдиган жойларнинг эгаларидирлар. Олтойликларга кўра, булоқлар, сувлар, тоғларнинг оти бирор ер-сувнинг отидир.

Екутлар билан олтойликлар фақат шомонлар, кохинларгина рухлар билан муносабатга кирадилар, деб ишонадилар. Инсонлар билан рухлар орасида шулар воситачи бўлади.

Яхшилик қилувчи рухлар дуолар билан, зиёфатлар билан мамнун бўлиб қоладилар. Ёмонлик қилувчилардан сакланмоқ учун ҳам яна қурбонлар сўйиш билан бирга, сеҳрлар, афсунлар ҳам қилинади.

ПАРИЛАР, МАЛАКЛАР

Афсоналарга кўра, парилар билан малаклар кўклар олами ва дунё устидаги ерларда бўладилар.

(Мана бир намуна: Махмуд Иккинчининг сартарошхонасида захматқаш кекса бир Мамиш афанди бор эди. Бу одам, Хамид Биринчи замони-

да Андарунга кирган, бутун умрини саройда ўтказганди. Илми нуҷум ва ал-кимё каби илмларда ҳам ўзини жуда билагон ҳисобларди.

Жинларга, Юлдузларга инонардир. Бир пайтда Тўпқопи Саройининг боғчасида бир шамшод бўлган экан. Бу шамшодни жойидан олиб ташламоқчи бўлибдилар; Мамиш афандининг айтишича, парилар, туркларга кўп меҳр боғлаганликларидан ўз подшоҳларига девон жойи қилиб, шу шамшодни танлаган эканлар. Ҳар куни сахар вақти париларнинг барча катталари у ерда тўпланар, девон қурилар, пари подшоҳни ва бу девонни идора этади. Бу шамшодни жойидан олиб ташламасликни сўраб, Мамиш афанди маъмурларга кўп учраган, аммо таъсири бўлмаган. Шамшод жойидан олиб ташланганда кўл қизиби, кўприби кетган, шундан кейин фалокатларнинг кети узилмай қолди, деб Мамиш афанди тинимсиз сўйлаб юарди).

Парилар ва малаклар қават-қават кўкларда, номаълум оламда роҳат-фароғатда ёхуд гуноҳсиз инсонлар билан жаннатларда яшайдилар.

Парилар, малакларнинг умрлари ҳам рақамларга сўғмас қадар узундир. Ҳатто боқийлар орасида бўладилар.

Малаклардан бирига: «Сен қачон яратилдинг» деб савол берилганда, у ҳам: «Билмайман, фақат ҳар тўрт юз минг йилда бир юлдуз яралади» деб жавоб берган экан. Ундай бўлса, яратилмиш пари миллиард санадан бери яшаётган бўлади.

Турк қабилалари орасида, яна кўп кичик тангрилар кўзга ташланади. Қадимги вақтларда буларнинг кичик ва катта хайкаллари Ўрта Осиёдаги туркларнинг уйларида, чодирларида бўларди.

Турк ишончларига кўра, инсонларнинг ва ашёларнинг бирор париси бўлганидай, ҳар уйнинг ҳам бир париси бор. Уй париси уйнинг тоза тутилишини истади. Уйни тоза кўрмаса, аччиқланиб кетиб қолади, ўрнини жинлар олади. Бу кўркув билан уйлар тоза тутилади.

Тангрича Ойзитнинг амрида тоғ, дала, чечак, мева парилари бор.

Тангриларнинг амрида бўлган парилар билан бир қаторда бўлак бир ташкило: ҳукмдори томонидан идора этилувчи парилар ҳам бор.

Кейинроқ ижод қилинган ҳикоя ва эртақларда кўринган парилар шоҳи ҳам катта ўрин тутди.

Эрон асотирларидан келган ва турклар орасида ҳам танилган икки малак бордирки, буларни Усмонли шоирлар шеърларида кўп ишлатганлар. Бу малаклардан бири: Бахман эдики, бу малак қўйларни, сигирларни уй хайвонларидан кўпини кўриди, Қуёш таквимиининг ўн биринчи ойида бўлган-битгани идора этади. Иккинчиси эса Баҳромдир. Бу ҳам йўлчиларни, мусофирларни кўриди, уларга қулай йўлларни кўрсатади. Бобил чоҳида оснглик турган Хорут ила Морут ҳам шарқ асотирларидан келган икки малакдир.



«ЖОН РИПО, ТИРИҚЛАРНИ ТИНЧ ҚЎЙИНГ!..»

АМЕРИКА МАТБУОТИДА ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН
БИР ТАЙЁРА ҲАЛОКАТИ ВА У ТУФАЙЛИ ЮЗ
БЕРГАН АҚЛГА СИҒМАС ВОҚЕАЛАР ХУСУСИДА.

Чемберсларнинг ҳашаматли уйи. Меҳмонхонадаги думалоқ стол атрофида икки эркак ва икки аёл бошларини қуйи солганча, энгашиб ўтиришибди. Спирит, яъни марҳум руҳи билан мулоқот қилиш амали бошланган. Хона сув қуйгандай жим-жит. Яна бир неча дақиқадан сўнг собиқ учувчи бортмуҳандис Жон Рипо билан алоқа ўрнатилди. Бир неча йилдирки, Жон нариги дунёга риҳлат қилган бўлса-да, бу дунёдан воз кечишни хоҳламагандек, тўсатдан моддий қиёфада пайдо бўлиб, яқинлари ва дўстларини қўрқитиб келарди.

Ярим соатча давоат этган амал ниҳоясига етди. Мулоқотни оҳанрабо тасмалар ёзиб олди.

...— Жон Рипо, сиз безовталанмаслигиниз керак. Агар сиз Ёруғликка борсангиз, хотинингиз ва қизингизга нисбатан муҳаббатингиз янада кучли бўлади. Сизнинг ерда ҳозир бўлишингизга зарурият йўқ. Ёруғликка боринг. Ерқин, равшан ёруғликка боринг. Сизни кутиб олишади, кўмаклашишади. Болалардек итоатгўй бўлинг.

Магнитофоннинг енгил ғувиллаши, тасманинг шитирлаши ва ниҳоят Стэн Чемберснинг бўғиқ-тантанали овози:

— Кўрапман, у биздан узоқлашапти.

Шу кеча собиқ учувчи бортмуҳандиснинг руҳи тинчланди ва тирик қиёфада бошқа пайдо бўлмади. Ҳайратланарли ва даҳшатли воқеанинг сўнги варағи ёпилди. Биз эса муҳтарам ўқувчи билан ўша ҳодисанинг ваҳимали ва ҳалокатли биринчи кунларига қайтамыз.

1972 йилнинг 29 декабри. Кеч соат 22.00 га яқин Нью-Йорк шаҳридан Маямига (Флорида штати) 310 рақамли «Локхид — 1011» тайёраси ҳавога кўтарилди. Тайёра бортида 163 йўловчи ва 13 экипаж аъзоси бор эди. Кема командири Боб Лофт, биринчи учувчи Берт Стоксилл ва иккинчи учувчи, бортмуҳандис Жон Рипо одатдагидек ўз жойларини эгаллагандилар. Улар билан бирга бу рейсда «Истерн Эйрлайнс» авиакомпаниясининг техник эксперти Анжело Доноусо ҳам бор эди.

Икки соатдан ортиқ учиш яхши ўтди. Тайёра қанотлари остида харитада Эверглейдз деб белгиланган ботқоқлик кўрина бошлади. Кема командири Лофт Маями тайёра-

гоҳнинг назорат гуруҳи билан алоқага чиқди, айна пайтда битта кичик ёритгични алмаштиришга урина бошлади. Бу ёритгич асбоби одатда тайёра олдинги ғилдиракларининг очилган-очилмаганини билдиради. Аммо тайёра қўниш йўлакларига яқинлаша туриб, барча зарур амалларни бажарган бўлса-да, ёритгич асбобининг чироғи ҳеч нарсага англамасди. Нега? Бу номаълум эди. Тўғриси айтганда, бу ҳақда ўйлаб кўришнинг вақти эмас эди. Бортмуҳандис Рипо зудлик билан рамзий маънода «жаҳаннам туйнуғи» деб аталадиган учувчилар хонасининг пастидан жойлашган уйчага тушиб, олдинги ғилдиракларнинг очилганини ўз кўзи билан кўрмоқчи бўлди.

Шу пайт тушуниб бўлмайдиган ҳодисалар кеча бошлади. Автоучувчи ишдан чиқди, тайёра бирданига пастга шўнғиб, йигирма учдан қирқ икки дақиқа ўтганда, ботқоқликка қулаб тушди. Шу боисдан ҳам тайёрадаги 176 одамдан 101 таси ҳалок бўлди. Қўтқарув ишлари бошланди. Биринчи учувчи Стоксилл ўлиб ётган ҳолда топилди. Кема командири Боб Лофт танасидаги жароҳатнинг оғирлиги туфайли бир соатдан кейин оламдан ўтди. Жон Рипо эса орадан бир кун ўтиб ўлди. Анжело Доноусо жиддий шикастланган бўлса-да, тирик қолди.

Техник текширувдан ўтказилгач, тайёранинг олд ғилдирак қисми ҳалокатдан илгари тушгани аниқланди. Кичкинагина ёритгич асбобининг ишламагани ҳалокатга бош сабабчи бўлган эди. Афсуски, нохуш статистиканинг рўйхати яна бир одамлар ҳаётини олиб кетган тайёра ҳалокати билан тўлдирилди. Аммо бу ҳалокат марҳумларнинг яқинлари, дўстлари ва қариндошларига нафақат қайғули йўқотиш, балки ақлга тўғри келмайдиган, ваҳимали, қўрқинчли воқеаларнинг бошланишига сабаб бўлди.

Бу воқеаларга Нигериядаги сирли вирусли касаллик ва НУЖлар ҳақидаги китоби билан танилган журналист Жон Фуллер қизиқиб қолди.

Маями яқинида юз берган авиаҳалокат туфайли кечган ҳодисалар ҳақида Жон Фуллер биринчи марта 1974 йилнинг март ойида Стокгольм-Копенгаген манзиллари бўйича учувчи 401 рақамли «Локхид-1011» тайёрасида эшитади. Стюардесса унга ҳало-

катга учраган тайёра экипажи аъзолари «Истерн-Эйрлайнс» компанияси ҳаво кемаларида пайдо бўлиб туришлари ҳақида ваҳима билан сўзлаб беради.

Тахминан бир йилдан сўнг журналист ўша авиакомпанияга қарашли «Локхид-1011» тайёрасида Санхуандан Нью-Йорк шаҳрига учади. Учиш давомида у стюардессадан ҳазил аралаш «ҳавода шарпаларни кўрган-мисиз?» деб сўрайди. Бу савол қизни ҳайратга солади.

— Бу ҳечам кулгили эмас, мен бундай воқеанинг ҳақиқатан ҳам гувоҳи бўлганман. Тайёранинг пастки ошхонасида 1973 йилнинг февраль ойида юз берган ҳодисани сира унутмайман. Ошхонада кимдир бордек туюларди-ю, аммо ҳеч ким кўзимга кўринмасди. Кейин қандайдир таърифлаб бўлмас даҳшатли совуқни сездим. Мен яна учувчиларнинг ўша ҳалокатга учраган тайёра экипажи аъзоларидан бир-иккитасининг шарпаларини кўрганликларини эшитганман. Бирор фойдаси тегиб қолар, деган мақсадда авиакомпания раҳбарларига бу ҳақда хабар қилдим. Улар эса... менга руҳий касалликлар шифокорига учрашимни маслаҳат беришди. Кейинчалик мен бундай ҳодисалар ҳақида ахборот берадиган тайёра экипажи аъзолари турли хил сабабларга кўра ишдан бўшатиб юборилганликларини билдим. Шунинг учун ҳам улар бу мавзу ҳақида хотиржам гапиришмайди. Сиздан илтимос, менинг ҳам исмиمنى эсламаслигини сўрайман.

Минг газ баландликда бўлган тасодифий суҳбат Фуллер учун бу сирли ҳодисаларни жиддий ўрганишга дастлабки туртки эди. Бу мавзу хусусида мулоҳаза юритиб, Фуллер ўлимдан кейинги ҳаёт инсон ақлини ўйлантирган энг муҳим фалсафий муаммолардан бири эканлигини тушунди. Тўғри, диндорлар учун бу муаммо ечилган ҳисобланади. Аммо кўпчилик одамларга исбот, далил керак. Ҳалокатга учраган тайёра экипажи бу муаммони ечишга хизмат қила олармикин?

Жон Фуллер 1975 йилнинг мартада «Локхид-1011» тайёрасининг ҳалокатини ва ундан сўнг «Истерн-Эйрлайнс» авиакомпаниясининг тайёраларида юз берган сирли ҳодисаларни кўрган ва кузатганлар ҳақидаги маълумотларни тўплаш учун Маямига келди. Тайёранинг ҳалокати ва унинг сабаби ҳақидаги ахборотни қўлга киритиш силлиқ кўчди. Қонун бўйича АҚШнинг ҳар бир ватандоши истаган давлат маҳкамасидан исталган ҳужжатнинг (агар у давлат сирини деб саналмайдиган бўлса) нусхасини олиши мумкин.

Шундай қилиб, Фуллер ўзининг кўнгилли ёрдамчилари — маҳаллий дорилфунун талабалари ёрдамида Федерал авиация бошқармаси ҳамда тафтиш ҳайъатининг ҳужжатларидан кўчирма олади.

«Истерн-Эйрлайнс» авиакомпанияси раҳбарларидан эса ахборот олишнинг имкони бўлмайди. Фирма раҳбарлари баъзан чар-

чоқ ва руҳий толиқиш туфайли кечадиган айрим ҳодисаларни ҳисобга олмаганда, бу ҳақда умуман ҳеч нарса билмасликларини айтадилар. Учувчи ва хизматчилар билан бўлган суҳбат ҳамда саволларга берилган жавоблардан Фуллер компания хизматчилари раҳбарият билан ораларидаги муносабатни бузгилари келмаётганини пайқайди.

Фуллер яна бир ахборот манбасини топади. Бу Америка учиб хавфсизлиги жамғармаси томонидан 1974 йилнинг апрелида чиқарилган бюллетень бўлиб, унда шундай сатрлар бор эди. «318 рақамли «Локхид-1011» тайёрасининг пастки ошхонасида бўлган стюардесса иситиш ўчоғида ҳалокатга учраган тайёранинг учувчи бортмуҳандиси Жон Рипонинг балқиб чиққан чеҳрасини кўради. У зудлик билан бошқа стюардессани чақиради. У ҳам ўчоқдаги марҳум бортмуҳандиснинг юзини аниқ илғайди. Қизларнинг даъвати билан етиб келган бортмуҳандис ўчоқдаги тасвир билан мулоқот ўрнатишга ҳаракат қилади. Ҳаракатга жавобан шундай сўзлар пайдо бўлади. «Бу тайёрада ёнғиндан эҳтиёт бўлинг». Бир оз вақт ўтгач, тайёра Мехико тайёрагоҳига кўнади. Текширув натижасида двигателлардан бирининг яхши созланмагани маълум бўлади. Экипаж тайёрани таъмирлаш қароргоҳига элтиш ҳақида кўрсатма олади. Қисқа тайёрагарликдан сўнг тайёра юқорига кўтарилиб, қароргоҳ томон учади. Аммо тўсатдан икки двигателдан бири ёна бошлайди ва у ишдан тўхтади. Олов углежавҳар билан ўчирилади. Экипаж ўзининг тажрибасини совуққонлиги туфайли тайёрани орқага қайтариб, омон-эсон Мехикога кўндиришга эришади. Ёнган двигателнинг барча қисмлари жиддий текширувдан ўтказилади, аммо уларнинг бирортасидан ишқал топилабди. Бу воқеадан сўнг тахминан бир ойлар чамаси ўтгач, худди шу тайёранинг пастки ошхонасида авиайўловчиларга овқат тайёрлаётган стюардесса Дорис Элиот бирданига пайдо бўлган кучли ва қаттиқ совуқни сезади. Этни жунжуқтирувчи бу ғалати, ёқимсиз ҳолат ошхонага кирган тайёра бортмуҳандисига ҳам кўчади. Деворга ўрнатилган ҳарорат ўлчовчи асбоб эса бу хонага хос одатдаги иссиқликни кўрсатиб турарди.

Стюардесса Женни Пиккард ҳам ғалати ҳодисанинг гувоҳи бўлади. Худди шу тайёранинг ошхонасида ишлаётган Женни ногоҳон қаҳраб (электр) ускуналари турадиган бўлма эшигида кичкина бир юрак уришидек ҳаракатланаётган оқ шарчани кўриб қолади. У аста-секин катталаша бошлайди. Женни лифт тугмачасини босади. Аммо у анча пайтгача юқоридаги эшик яхши ёпилмагани учун тушмайди. Бу пайтга келиб, шар баскетбол коптогичалик катталашади ва одам юзи тусини ола бошлайди. Лифт эшиклари беркилади. Женни яна лифт тугмачасини босади. Одам юзи шаклланаётган шарча энди аниқ, равшан тус олади. Ён томондан сочига хиёл оқ оралаган, кўз-

ларида ҳимоя кўзойнаги... Шу пайт лифт эшиклари очилиб, қўрқиб кетган Женни ўзини ичкарига олади.

Орадан яна бир ой ўтиб, 318 рақамли тайёра Нью-Йоркдан Маямига учишга тайёрланаётган эди. Экипаж аъзоси Сис Патерсон биринчи бўлмадаги йўловчиларни санаб чиқаётиб, битта одам ортиқчалигини пайқаб қолади. Патталарни қайта кўздан кечираётган стюардессанинг нигоҳини «Истерн-Эйрлайнс» авиакомпаниясининг капитани кийимидаги одам ўзига тортади. У капитандан: «Сиз хизмат паттаси билан учаяпсизми, рўйхатда кўрсатилмаган экансиз?» — деб сўрайди. Иккинчи марта ҳам мурожаатига жавоб ололмаган Сис катта стюардессани чақиради. Йўловчига кўзи тушиши биланоқ унинг ранги оқариб, кўзлари даҳшатли ҳодисани кўраётгандек ажабтовур бўлиб кетади. Ёнтрофдаги ўриндикларда ўтирган йўловчилар бу ғайритабиий ҳодисани қизиқиш билан кузата бошлайдилар. Бир оғиз ҳам сўз айтмаган катта стюардесса тайёра экипажи командири билан маълумот алмашишни бўлмаган тақдирда қўриқиб қолган эди. Йўловчига кўзи тушган ҳамон у ҳам қаттиқ ҳаяжонланганидан бақариб юборади: «Э, худойим, бу ахир Боб Лофт-ку!» Шу сўзлар янграши билан ғалати йўловчи ҳаммининг кўз ўнгида ҳавога сингиб кетади.

Командир бу ҳақда зудлик билан қўналға навбатчисига хабар беради. Тайёра ҳар томонлама жиддий текширувдан ўтказилади. Аммо капитанни топиша олмайди ва... у ўз манзили йўналиши бўйича учиб кетади.

318 рақамли тайёранинг стюардессаси Женни Пиккард яна бир ғайритабиий ҳодисанинг гувоҳи бўлади. У учиб пайтида ҳаво кемасининг ўнг томонга хиёл оғганини сезади. Иллюминатор ёнида ўтирган йўловчи унга тайёра қанотини кўрсатиб, у ерда нима бор, деб сўрайди. Женни иллюминатордан ўнг томондаги қанот устида тайёра тезлигида учаётган худди қовун шаклидаги кичик шарни кўради.

Бир дақиқадан кейин ҳалиги шарча қанотдан бир газ чамаси юқорига кўтарилди. Шунда Женни тайёранинг ўз мувозанатига келганини сезади. Ҳалиги шарча яна қанотга яқинлашади, тайёра яна тагин ўнг томонга хиёл оғади. Бу ҳолат бир неча бор такрорланади. Ҳайрон бўлган Женни тайёра бортмуҳандисини чақиради. У эса шарча оддий булут эканини, бир оздан кейин кўздан ғойиб бўлишини айтади. Аммо шарча худди тайёра қанотида сайр қилишга чоғлангандек: ҳадеганда уни тарк этавермайди. Бортмуҳандис тайёрани Маямида яхшилаб текшириш лозимлигини айтиб, ўз хонасига қайтиб кетади. Тахминан ярим соат-

лардан сўнг тайёра энди чап томонга хиёл оға бошлайди. Иллюминаторда эса ўша таниш вазият... Шубҳасиз бу ҳодиса ҳам бортдафтариди қайд қилинади. Аммо бу дафтарни компаниянинг навбатчи инспекторига кўриб чиқиш учун берилганда, у кутилмаганда дафтарни янгилаб беради. Бу ҳол одатга айланиб қолган эди. Ғайритабиий ҳодисалар эзилган бортдафтарларини олиб қўйишар ёки ўша саҳифаларини йиртиб ташлашарди. 318 рақамли тайёранинг бортдафтаридан йиртиб олинган варақларда қуйидаги ҳодисалар акс этган эди:

Нью-Йорк — Маями йўналиши бўйича учаётган аёл ўз ёнидаги «Истерн-Эйрлайнс» авиакомпаниясининг бортмуҳандиси кийимида ўтирган одамга аччиқ қарайди. Чунки унинг ранг-рўйи касалга чалинган одамни эслатарди. Аёл бортмуҳандисни гапга солиш учун ундан ниманидир сўрайди. Ундан садо чиқмайди. Шунда у стюардессани чақиритишни илтимос қилади. Яна жавоб бўлмайди. Бортмуҳандис касал бўлса керак, деб ўйлаган стюардесса унга ёрдам беражagini айтади. Қўшни бўлмадаги одамлар ҳам унинг аҳволдан ташвишга тушиб қолишади. Шу маҳал ҳаммани ҳайратда қолдириб, ногоҳонда бортмуҳандис кўздан ғойиб бўлади. Бу воқеани кўрган кишилар онгтонг қотиб қолишади. Аёл эса ҳушидан кетади. Маямига келишгач, у авиакомпания бортмуҳандисларининг суратларини кўрсатишларини сўрайди. Аёл ва стюардесса ажратиб кўрсатган суратлардан бири айнан Жон Рипонинг расми эди.

Агар ана шу келтирилган далилларни таҳлил қилинса, бу сирли, ғайритабиий ҳодисаларни ўз кўзлари билан кўрган «Истерн-Эйрлайнс» авиакомпаниясининг учувчи, стюардессалари вазмин, ақлли, тўғри фикр юритувчи, ўз кўзлари билан кўрганларига аниқ ва тўқис баҳо бера оладиган одамлар. Жон Фуллер тўплаган маълумотларнинг манбалари турлича бўлса-да, уларда қайд этилган воқеа-ҳодисалар бир-бирига жуда ўхшашдир. Бундан ташқари, бу ҳақда сўзлаб берганлар бир-бирларини танишмайди. Демак, бу воқеаларни уйдирма, деб баҳолаш ҳам мумкин эмас. Вақт ўтиши билан шарпаларнинг пайдо бўлиши ҳам тўхтади, албатта. Боб Лофт ва Жон Рипо энди одамларни безовта қилишмаяпти. Аммо... ўлимдан сўнгги ҳаёт хусусидаги баҳс тўхтагани йўқ. У давом этмоқда. Сиз бу ҳақда қандай фикрдасиз, азизлар?

«Аномалия» рўзномасидан
Рустам РЎЗМАТОВ таржимаси





ҲАРБИЙ ҚУРОЛЛАРНИНГ НУЖЛАРГА ТАЪСИР ЭТМАСЛИГИ ХУСУСИДА

Биз энг қудратли деб ҳисоблаган ҳарбий қуролларнинг НУЖларга таъсир этмаслиги кишиларни ҳайратга солиб қўйди. Маълумки, мудофаага мўлжалланган, ўзи қидириб топувчи ва отувчи ракеталар бор, лекин шу вақтгача бундай ракеталар ва бошқа турдаги қуроллар НУЖга таъсир этолмаган. Уша, махфийдан махфий меморандумда ҳам бу ҳақда эслатиб ўтилади. Иккинчи жаҳон уруши даврида Лос Анжелосда НУЖларга қарши ҳужум бошлашди. Бу уруш бир ёқлама кечди, сабаби кучли ҳимоя майдонига эга НУЖлар зарар кўрмаган ва қарши ҳужумга ўтмаган. 1942 йилнинг 25 февралда кечган бу воқеадан эсанкираб қолган ҳарбийлар НУЖни суратга олишга улгурганлар, холос. Мазкур сурат айрим рўзномаларда эълон қилинса-да, бунга кўпчилик ишонмаган.

НУЖ фазогирлари ерликларнинг тажовузига нисбатан ё бефарқ қарашади, ёки инсониятни аяшади. Лекин НУЖ фазогирларининг ҳам сабр чегаралари борга ўхшайди. АҚШ Вьетнамга қарши уруш олиб бораётган даврда ғалати воқеа содир бўлган эди. Ханой тепасида доирасимон учувчи жисм кўринган заҳоти, мудофаа дастурига кўра, кўниш ҳақида буйруқ юборилди. Лекин НУЖ ерга тушмади. Ҳарбий ҳаво мудофааси НУЖга қарата ўт очди. Учирилаётган ракеталар НУЖга зарар етказмади, лекин кўрган ҳарбийлар, барча қурилмаларни ишга солиб, ракеталарни тўхтовсиз ёғдиришди. Бу ракеталар НУЖга етмасданоқ ғойиб бўлаверди. Ракеталар ёмғири НУЖ фазогирларининг ғашига тегишди, улар ракета учурувчи қурилмалардан бирига нур юборишди. Ҳалиги қурилма зумда эритилган майдонга айланиб қолди. Яхшиямки, ҳарбий ходимларга зиён-заҳмат етмади.

1976 йили ҳарбий қароргоҳлардан бирида уч

ой давомида НУЖларни кузатишган, уларга қарата қурол ишлатишган, лекин бу НУЖлар қуроллар омбори тепасида қилт этмай тураверган.

Тадқиқотчи Мак Кемпел НУЖ фазогирлари ўзини-ўзи ҳимоя қилишда турли усуллардан фойдаланишларини айтади. Кунлардан бир кун Нью-Йорк штатида F-94 қирувчи тайёра учирилди. Катта тезликда ҳавога кўтарилган тайёра НУЖга етиб олиб, у билан ёнма-ён уча бошлади, лекин тез орада тайёранинг ичи шу даражада қизиб кетдики, ўзларини қутқариб қолишга ҳаракат қилган учувчилар тайёрадан сакрашга мажбур бўлдilar. Бироздан сўнг тайёра кулаб тушди.

1953 йилнинг 23 февралда Сюзериор кўли тепасида тайёра ва НУЖнинг яқинлашуви кузатилган. Радиолакаторлар бу икки нуқта зумда ғойиб бўлганини қайд этган. Афтидан тўқнашув юз берган, бироқ тайёра ерга ҳам, самода ҳам бирон из қолдирмасдан ғойиб бўлган.

Шимолий Мичиган штатининг Кинросс Ҳарбий ҳаво қароргоҳининг хизматчиси Р. Фаулер шунга ўхшаш яна бир ҳодисани кузатган.

F-94C қирувчи тайёрада учувчи, капитан Саггс ва радар бошқарувчиси лейтенант Барков бор эди. Ердан 450 газ баландликда НУЖ билан тўқнашув содир бўлган. Уша заҳоти тайёра пастга шўнғиган, экипаж аъзолари парашют ёрдамида ерга туша бошлаган, чунки тайёранинг кулаб тушиши аниқ эди. Аслида эса ерга ниҳоятда яқинлашиб қолган тайёра кўздан ғойиб бўлиб қолган. Учувчининг таъкидлашича, у Ердан 180 газ юқорида пайтдаёқ газни бўшатганиди, бу ҳолда тайёра фақат Ерга тушиши мумкин, холос. Уша вақт савҳатчилар мавсуми бошлангани туфайли гувоҳларни топиш қийинчилик туғдирмади, лекин сайёҳларни сўроқлаш ҳеч қандай натижа бермади — ёниб тушган ёки портлаган тайёрани ҳеч ким кўрмаган.

1957 йил 24 июлда Курил ороллари тепасида пайдо бўлган НУЖга қарата Ҳарбий Ҳаво мудофааси ўт очди, лекин НУЖга ҳеч қандай зарар етмади. АҚШ Ҳарбий Ҳаво кучлари томонидан қилинган ҳужумлар ҳам жавобсиз қолган, НУЖ

шикастланмаган. Айрим ҳолларда НУЖ фазогирларини яқин масофада ов милтигида ўққа тутишган, аммо уларга ҳеч қандай шикаст етмаган. НУЖларнинг ҳар қандай қуролларга нисбатан, кўпол қилиб айтганда «безбет»лиги одамларни хушёрроқ бўлишга ундайди. Шу мақсадда Совет Иттифоқида НУЖларга қарата қурол ишлаб-маслик, уларни маҳв этишга шошилмаслик ҳақида қарор чиқарилди. Чунки тажовузкорликда чегарадан чиқиб кетган айрим кимсалар умри фожеа билан тугаган.

НУЖлар ва ўзга сайёраликлар ҳақидаги воқеаларни бирма-бир санаб чиқиш қийин. Улар жуда қадим замонлардан бери Ерни зиёрат қиладилар. Бу ҳақда етарли тарихий далиллар бор.

Фаранглар миллий кутубхонасида сақланаётган архиепископ Агобарднинг қўлёзмаси ўзга сайёраликларнинг Ерга ташрифи ҳақида. Унинг ёзишга кўра, бизнинг эрамызгача 840 йилда ҳалойиқ бир аёл ва уч эркаки ўлимга маҳкум эди. Бу одамлар «булутли кема»да учиб келганлари учун омма уларни шайтон элчилари деб ўйлаб, қасос олишга чоғланади. Агобард ҳалойиқни тўхтата олмайди. Келгиндиларни офир ғўлаларга боғлаб, сувга чўктириб юбордилар. Агобард фазогирларни қутқара олмаганига кўп афсус чекади ва ўз тахминларини ёзиб қолдиради.

Тарихда Ернинг турли минтақаларида бу каби воқеаларнинг бир нечаси юз берган. Биз, инсонлар шу вақтгача ўзимизни энг онгли мавжудотлар ҳисоблаб келдик. «Инсон — табиат ҳукмдори!», деб жар солдик. «Коиноти забт этганларга шон-шарафлар!», деган хитобномаларни тез-тез учратиб тураемиз. Лекин табиат ҳукмдорининг олийҳимматлиги қайда қолди? Биз инсонлар табиат неъматларини оёқ ости қилмадикми? НУЖларга қарата отилган ўқлар Коинот бағрини тилиб ўтмасмикан? НУЖ фазогирларининг ҳалокати учун бутун инсоният гуноҳкор бўлиб қолса-чи?!

БИЛИШНИНГ ЎЗГА СОҲАЛАРИГА ЙЎЛ

Ўзга олам вакиллари билан учрашиш мумкинлигига кўпинча фан намоёндалари эътироз билдирадilar. Лекин бари бир мулоқот уларнинг хоши-ихтиёридан ташқари юз бермоқда. Бундан бир неча йиллар илгари ҳам рўзномалар саҳифалари НУЖлар ҳақидаги мақолалар билан тўлиб кетиши мумкин эди. Аммо айрим сабабларга кўра, бу маълумотлар оммадан сир тутилди.

Биринчидан, ўзга сайёра вакиллари билан учрашувни хомхаёл деб юрган аксар олимлар воқеаларга тўғри баҳо беришдан ўзларини четга олиб қочаяптилар. Иккинчидан, Ер юзиде тараққиёт бир текис ривожланмагани, қарама-қарши тузумларнинг мавжудлиги натижасида инсоният меҳмонларни қучоқ очиб кутиб олишга тайёр эмаслиги ўз-ўзидан аёндыр. Учунчидан, биз улар ҳақида ҳеч нарса билмаймиз. «НУЖ» деган атаманинг ўзиёқ буни айтиб турибди.

Фандаги хато-камчиликларни сезиб турган ёш олим ҳам ўзга оламлар борлигига унчалик аҳамият бермайди. Унинг фикрича, биронта НУЖ ёки ўзга сайёралик ҳалқ ҳўжалигининг фойдаси йўлида каромат кўрсата олмайди.

Ёш олимнинг бу фикрига қўшилиш мумкин, лекин ўзга сайёра вакиллари биз билан мулоқотга киришсалар, фойдадан холи бўлмасди, албатта. Эҳтимол, юксак тараққиёт вакиллари ерликларга йўл қўйган хатоларни англашиб, уларни тўғри йўлга бошлаган бўлардилар?

Лекин мулоҳазакор ёш олим ўз фикрини маъқулламоқчи бўлади: «Ҳа, мулоқотга киришилса

ёмон бўлмасди, лекин нима учун улар расмий учрашувни кечиктираяптилар? Кучлилар ожиз биродарларига кўмаклашмоғи лозим эмасми?», Бу гапда асос бор.

Олим ва ёзувчи А. Памиренко 1979 йили ёзган китобида ўзга сайёраликларни ҳурмат билан «Бизнинг самовий дўстларимиз ва мададорларимиз», дейди. Мана шу фикрга қўшилсак, Коинотдан келаётган элчилар биз билан мулоқотни аллақачон бошлаб юборишган. Балки улар ерликларни фалокатдан қутқариш йўлларини излаётгандир. Агар улар ерликларга нисбатан ёвуз ниятда бўлсалар, шу вақтгача қилинган тажовузларга нисбатан муносиб жавоб қайтаришлари турган гап эди.

Балки улар эмас, биз мулоқотни кечиктираётгандирмиз. Мавжуд вазиятда мулоқот йўлларини ўзимиз излашимиз керек. Шу мақсадда М. Ельцин раҳбарлик қилган ташаббускор гуруҳ узоқ йиллар давомида мулоқот йўлларини излади. Ниҳоят бунга эришдилар ҳам.

Шуниси қувончлики, бу галги мулоқот ерликларнинг хошии билан амалга ошди. Мулоқот давомида олинган маълумотлар кейинчалик мулоқотчилар онгида равшанлашди. Улар бири-бирдан қизиқ хулосалар чиқара бошладилар.

Тадқиқотчилар ўзга сайёраликлар билан мулоқотга шу қадар ошиқишганки, мазкур ҳолатда уларнинг онгидан тарқалган биологик (табиий) қувват нури НУЖ фазогирларигача етиб борган. Натижада ўзга сайёраликлар учрашувга рози бўлишган.

Асосий НУЖ ерликларнинг «чақириши»ни қабул қилган бўлса, навбатчи НУЖ келиб мулоқотга киришган. Ўз навбатда ўзга сайёраликлар ерлик мулоқотчилар онгига ёзиб қўйган ахборотни бир неча ўзгармас маълумотларга бўлиш мумкин.

БИРИНЧИ ТУР ЎЗГАРМАС МАЪЛУМОТЛАР

Бизга шу вақтгача маълум бўлиб келган, ўлчанадиган вақт миқдоридан ташқари ўлчаб бўлмайдиган вақт ҳам бор. Вақтнинг бизга номаълум сифатлари ҳозирча инсониятга бўйсунмайди. Агар инсон вақтни сифат жиҳатдан бошқара билганда, ўзга сайёраликлар билан учрашиш учун чексиз фазовий кенгликларни босиб ўттишга ҳожат қолмасди. Фазо фақат чексизлиги билан эмас, балки вақти билан ҳам буюкдир. Афсуски, инсоният вақтни бир ёқлама таърифлашга ўргана қолган.

Дарҳақиқат, В. Цибульскийнинг «Мамлакатнинг кун жадвали ва йилномаси» китобида вақт куйидагича таърифланади: «Давомийлик, такрорланмаслик ва ортага қайтмаслик — вақтнинг умумий белгисидир».

Бу таъриф инсоннинг вақт ҳақидаги тушунчасини чеклаб қўяди, аслида бу таъриф Ер учун тўғри келади, лекин вақтга бутун олам, Коинот нуқтаи назаридан таъриф берадиган бўлсак, у анча кенг маънога эга.

Олис фазога учган ерлик киши учун юқоридаги таъриф ўз кучини йўқотади. Хўш, Коинотдаги сайёраларга нисбатан вақт қандай белгиланади? У ҳар бир сайёранинг ўз ёритгичи аτροφиде бир давр айланиб чиқишидаги кунлар ҳисобидан ўлчанади. Ер учун Қуёш аτροφини бир марта айланиб чиқиш 365,25 кунга тўғри келади, лекин бу рақам бошқа сайёралар учун вақт ўлчови бўла олмайди. Демак, ерлик фазогир Ернинг фазовий доирасидан чиқиб кетгач, бошқача вақт ўлчовига тушиб қолади. Ўзга сайёрага яқинлашаётган фазогир шу сайёрага хос фазовий ўлчам — такрорланишга дуч келади.

ИККИНЧИ ТУР ЎЗГАРМАС МАЪЛУМОТЛАР

Ўзга сайёраликларнинг бизга бераётган маълумотларига кўра, Ер юксак даражада онгли экан.

Яхлит нарса ва унинг бир бўлагига хос бўлган қоида асосида буни исботлашга ҳаракат қиламиз. Яхлит нарсанинг бир бўлаги қандайдир хусусиятга эга экан, демак, бу хусусият ўша жисмининг ўзига ҳам бевосита алоқадордир. Худди шунингдек, Ер юзиде яшовчи инсон онгли экан, у ҳолда сайёрамизнинг ўзи ҳам онгли. Фақат буни исботлаш учун етарли билимга эга эмасмиз.

Ўзга сайёраликлар қуйидагича фикр юритишни таклиф этадилар. Маълумки, инсон тафаккур қилганида, қахрабомағнотис (электромагнит) тўлқинларини таратади. Бу тўлқинларни биомагнетизм ўлчови асбобида аниқласа бўлади. Сайёранинг онгли ҳаракатлари ҳам ана шу тўлқинлар дастаси — плазма импульслари тарзида намоён бўлади. Бундай тўлқинлар табиий ҳодисалар — момақалдирик, чақмоқ пайтида кўп тарқалади.

Сайёрамиз атрофида ҳар дақиқада жами 40000 чақмоқ чақар экан. Бу доимий бўлиб турадиган ҳодиса. Ердан буғ бўлиб кўтарилган сув ҳаво заррачаларига қўшилиб, булутга айланади. Зарядланган заррачалардан ташкил топган булутлар бир-бирига яқинлаштиши туфайли момақалдирик пайдо бўлиши мактаб боласига ҳам аён.

Лекин НУЖдаги фазогириллар юборган маълумотларга асосан буни бошқача тарзда ҳам тушунтириш мумкин. Момақалдирик ўз-ўзидан ташкил топувчи мураккаб ҳодиса. У қахрабомағнотис плазмаларининг қувват-ахборот алмашинувини амалга оширади. Момақалдириқдан кейин албатта ёмғир ёғади. Ёмғир Ердаги ҳаётни жонлантиради, яъни сайёра ўз-ўзини бошқараётганга ўхшайди.

Бундан юз йил илгари момақалдириқнинг радио қувват шакли қандай эканини инсон тасаввурига сиғдирилмасди. Ҳозирга замон фан ютуқлари асосида қувватнинг ташкил этувчилари бўлган физикавий катталикларни мисоллар билан тушунтириш мумкин.

Бугнинг булутга айланиш жараёнида қахрабо хосил бўлади. Зарядланган зарралардан иборат бир жуфт булутни конденсаторга қиёслаш мумкин. Булутлар орасидаги сиғим ниҳоятда катта бўлади. Момақалдирик булутлари орасида қахрабо сиғимида ташқори уюрма ҳаракатдаги тарқалувчи зарралар оқими бўлиб, улар улкан ўзгарувчан қувват (индуктивлик) ғалтагини ҳосил қилади. Қахраболаниб қолган булутнинг турли қисмини қамраб олган бу ўзгарувчан қувват конденсаторлар билан ўзаро таъсирида бўлади. Табиийки, бундай ўзаро таъсир қахрабо занжирдаги каби тебранма шакл (контур)ни вужудга келтиради. Бу нарса энг юқори тебранмали қахрабомағнотис тўлқинларининг тарқалишига олиб келади. Мазкур қахрабомағнотис тебранишларнинг ахборот тарқатиш доираси жуда кенг ва уни фақат табиатнинг ўзигина ҳосил қила олади.

Демак, қахрабомағнотис тўлқинларининг тарқалишига учта асосий нарса: конденсатор, ўзгарувчан қувват ғалтаги ва тебранма шакл сабабчи экан, булар қаторида қахрабо қувватининг ҳосил бўлишига қаршилиқ қилувчи унсур ҳам бор. Яъни қаршилиқ турли зичликка эга бўлган буғ орқали қувват ўтишидан юзага келади.

Физика дарслигидан маълумки, сиғим, ўзгарувчан қувват ғалтаги ва қаршилиги бўлган қахрабо занжирининг қисмларини симлар боғлаб турмайди, улар бир-бирига ҳаводаги зарралар асосида боғланиб қолади.

Ўз-ўзидан ташкил бўлмиш қонуниятига кўра, дастлабки тебранишлар кейингиларини вужудга келтиради ва уларнинг кучая боришига сабабчи бўлади.

Булутларда қахрабомағнотис тўлқинларини тарқатувчи қурилма ҳосил бўлар экан, демак, бу тўлқинларни қабул қилувчи шарт-шароит ҳам мавжуд.

Демак, табиатдаги барча жараёнлар қувват-ахборот алмашинуви туфайли содир бўлади.

Ҳаводаги қахрабо ташувчи зарраларнинг миқдор ва сифатига қараб, қахрабомағнотис тўлқинларининг тарқалиши турлича кечади. Бу зарраларнинг бир қисми Ердан кўтарилган буғ эканини эсласак, она заминимиз ўзига керакли ёмғирни зарур пайтларда ўзи «сўраб» олишга ҳам қодирлигини англаб оламиз.

Албатта, биз тасаввур қилган табиий боғланиш физикавий тушунчаларга аниқ тўғри келармайди. Зеро, ҳайкал билан тирик одам ўртасида қанчалик фарқ борлигини унутмаслик керак.

Қуйидаги нарсага ҳам эътибор берайлик. Момақалдириқни ҳосил қилувчи булут — циклоннинг бир қисми, холос. Циклон эса бурама (спираль) кўринишга эга. Бундай кўринишдаги ҳар қандай жисм, хоҳ у циклон бўлсин, хоҳ галактика — юқори даражада тақомиллашган ҳисобланади. Агар биз бунақа циклонларнинг бир нечаси Ер атрофида юрганини эсласак, юқори даражада ташкил топган таркибларнинг ақлий равишда Ер билан алоқада эканини кўраемиз. Фақат бу бирлики инсон одатлиниб қолган бирлик тарзида тасаввур этиш нотўғри. Бу ерда фақат табиатнинг ўзигагина хос «онгли» боғланишлар мавжуд. Ким билсин, об-ҳавони ўзгартира оладиган кароматчи, азайимхон ва дуоғўйлар табиат билан унинг ўз «тили»да сўзлашишар.

Ахир, момақалдириқдан кейин ёққан ёмғир бутун табиатни яшнатиб, жонлантириб юборади-ку. Демак, сайёрамиз тирик, лекин унинг ҳаёт тарзини инсонга хос бўлган ҳаёт тарзи билан таққослаб бўлмайди.

Ўзга сайёраликлар мулоқот пайтида кузатувчиларнинг онгига сингдирган барқарор қонуниятларнинг иккинчи тури асосида ана шу хулосалар келиб чиқди. Биз курраи заминимизни ўраб турган улкан уммон ҳақида деярли ҳеч нарса билмаймиз — бу Ер ҳаво қатламини ташкил қилувчи қахрабомағнотис буронлари уммонидир. Ушбу уммон Ердаги ҳаётга онгли равишда таъсир ўтказиб туради. Албатта, бундай Буюк онгни инсон онги билан муқояса қилиш биз учун мушкул, лекин кўзга кўринмас кучлар борлигига ишониш керак.

Агар радиотўлқин кўринмаса, уни бутунлай йўққа чиқариб бўлмайди-ку. Беҳисоб ахборот воситалари — радио, ойнаижаҳон ва сунъий йўлдошлар таъсирида Ер атрофини ўраб турган қахрабомағнотис тўлқинларининг мувозанати бузилмоқда. Балки НУЖларнинг ташрифи шунга ҳам боғлиқдир.

Инсониятнинг илмий-техникавий тараққиёти атроф муҳитни заҳарлаб, кўзга кўринмас кучларга салбий таъсир этиш эвазига ривожланаверса, улар пайти келиб эълон қилинмаган уруш бошлаб юбормаслигига ким кафолот беради?

УЧИНЧИ ТУР ЎЗГАРМАС ҚОИДАЛАР. ТЎРТИНЧИ ЎЛЧОВГА КИРИШ

Юқорида айтилган фикрлардан шундай хулоса келиб чиқади: Вақт — Тебранма — Энергия қувват манбаларидир. Аънавий фан қонуниятла-

рига кўра, Қуёш — сайёрамизни ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Лекин Қуёшда содир бўладиган узлуксиз жараёнларга қандай куч таъсир этишини билмаймиз.

Агар сайёрамизнинг хусусий фазовий тебранма ҳаракати қувват билан таъминланаркан, бу қувватни Ернинг ўзидан излаш мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Энди диалектиканинг яхлит нарса ва унинг бир қисми ҳақидаги қонуниятига мурожаат қилсак, шундай хулоса келиб чиқади: агар сайёранинг бир қисми ҳаётни ташкил этиш сифатига эга экан, у ҳолда бутун сайёра ҳам шу сифатга эга бўлади. Сайёранинг яшаш тарзини унинг биоқатлами яшаш тарзи билан таққослаб бўлмайди, яъни инсон қонидаги қизил қон таначаларининг яшаш тарзи бошқая, инсоннинг яшаш тарзи бутунлай бошқа.

Қувватнинг сақланиш ва бир турдан иккинчи турга айланиш қонунига кўра, қувватлар бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтади.

Бу қонуният доимий ва бир хил қувватлар учун мосдир. Лекин атроф муҳитдан тарқалаётган бу қувватни ўзгармас деб бўлмайди, чунки сайёрамиздаги мавжуд тирик жонлар сони ўзгариб туради, демак, қувват ҳам ўзгарувчандир. У ҳолда атроф муҳитда тўпланаётган қувватни шаклий равишда бир неча омилларнинг қисқартмаси тарзида, тубандигича ифодалаш мумкин: Ф. Р. С. Д. У. Т. Ў. С.

Ф — тирик мавжудотларнинг жисмоний ҳаракати натижасида юзага келувчи физикавий қувват.

Р — зўриқиш таъсирида юзага келувчи руҳий қувват.

С — сайёрада яшаётган тирик мавжудотлар сони.

Д — ҳар бир мавжудотнинг яшаш даври.

У — сайёрадаги вақтнинг умумий давомати.

Т — тафаккур қуввати, тафаккур кучи.

Ў — ўсимлик дунёсининг умумий ўсиш кучи.

С — Қуёш буржидаги сайёралар сони.

Бу қувват мавжудотларнинг ҳаёт манбаи бўлиши билан бирга ортиқча қувватни ҳам ўз ичига олади. Худди ана шу ортиқча қувват Ернинг ўз ўқи атрофида айланишига хизмат қилади. Бошқача қилиб айтганда, Ер вақт бирлиги ичида ўз ўзини ҳаракатга келтириш, хусусий фазовий тебранма ҳаракатни ҳосил қилар экан. Бу деган сўз — Вақт тирик! Ҳаёт — доимий ҳаракат натижаси! Тўхтаб қолиш — ўлим, демакдир!

Сайёра ўзини ҳаракатлантирувчи кучни тирик мавжудотлардан, ўсимликлардан олади. Уларнинг ўлими сайёранинг ҳам ҳалок бўлганидир.

Қувватнинг сақланиш қонунига кўра, сайёра қуввати фазода беҳуда сарфланмаслиги керак. Қувват фазонинг олис жабҳаларига тарқалиб кетмаслиги учун сайёранинг ҳаракати шундай бўлиши керакки, бу қувват унинг марказига йиғилсин. Физиканинг оддий қонунларидан шу нарса маълумки, қувватни жамлаш учун тебранма занжир ҳосил қилиш лозим. Ўзгарувчан қувват фалтагининг ўзагида қувват кўп бўлиши бизга маълум. Фалтак эса ўрамлардан иборат. Сайёрамизнинг ёритгич атрофидаги ҳаракат йўли ҳам ўрама шаклида, яъни Ер ўз ўқи атрофида айланиш билан бирга Қуёш теварагида ҳам айланади. Бошқа сайёралар ҳам шундай. Қўполроқ қилиб айтганда, ёритгичимиз ўзгарувчан қувват фалтагининг ўзаги каби ўзида барча сайёраларнинг ортиқча қувватини жамлайди. Қуёш сайёраларсиз мавжуд бўлмайди ва айна вақтда ёритгичсиз сайёра бўлмайди.

Ёритгичимиз шартли равишда Ф Р С Д У Т У С қисқартмаси билан ифодаланган қувват марказида тураркан, у нафақат жонли, балки онгдир, чунки бу қувват таркибида тафаккур қуввати ҳам бор...

Марказий матбуот рўзнома ва ойномалари асосида **Соҳиба Абдуллаева** нашрга тайёрлаган.

Охири. Боши ўтган сонларда.

«ИСЛОМ ҚОМУСИ»ДАН САҲИФАЛАР

АБДУЛЛОХ Б. АБДУЛ-МУТАЛЛИБ — пайғамбар Мухаммад алайҳиссаломнинг отаси. Ал-Калбий ёзишича, Абдуллох б. Абдул-Муталибнинг таваллуди Нуширавон салтанати даврининг 24-йилига тўғри келади. У, Қурайш қабиласи ичида энг гўзал бир шахс эканлиги шубҳасиздир. Абдул-Муталиб ўнта ўғлидан бири — Абдуллохни қурбонликка назр этганлиги, сўнг қурбонликдан кутулиш ҳақидаги ривоят унинг кенжа фарзанд эканлигини тасдиқлайди. Холбуки, Абдул-Муталибнинг ўғли Аббос билан Абдуллохнинг ўғли бўлган пайғамбарнинг ёши орасида озрок фарк бор. Абдуллох билан Омина никоҳи ҳақида турли хикоятлар бор. Пайғамбарнинг отасидан жуда кичиклигида етим қолиши Қуръони Каримнинг 93-сураси, 6-ояти билан исботланган. Фақат, Абдуллохнинг пайғамбар Мухаммад Амин тугилишидан аввалми ё кейин казо қилганлиги ҳақида турли фикрлар бор. Табарий (1 жиллда) ёзишича, Абдуллох, пайғамбар тугилмай туриб (она қорнида эканида) вафот этган. Абдуллох бир тижорат (савдо) сафарига Мадинага борганида хасталаниб, вафот этган ва Набиға исмли бир одамнинг ховлисидаги мозорга дафи қилинган. (Илғари ҳар бир оила, хонадон яқин одамларини ўз ховлисида дафи этиш расми бўлган — М. М.) Шоеъ (мақбул) бўлган бир ривоятга кўра, Абдуллох вафот этган вақтида 25 ёшида эди.

АБДУЛЛОХ Б. АМИР — Халифа Усмон б. Афоннинг амакиодаси, Қурайш қабиласининг

машҳур кишиларидан. Маккада ҳижратнинг 4-йилида (мил. 626) туғилган. Эроннинг жуда кўп жойларини фатҳ этган лашкарбоши сифатида шухрат топган. Халифа Усмон уни 25 ёшида Эрон зафарлари учун Басра волийлигига тайин этган. Шундан сўнг Абдуллох б. Амир Басрада бир вақтнинг ичида қолдириб, ўзи кўшинлари билан Хуросонни фатҳ этишга отланди. Тез орада Сижистон ва бошқа кўп ерларни ислом байроғи остига ўтказди. Нишопур ва Сарахс унинг кўшинларига таслим бўлди. Кўп ўтмай Марв икки миллион дирхам хирож шарти билан сулҳ тузди.

Амакиси халифа Усмон ўлдирилгач, унинг душманларидан ўч олиш учун Ойша даъватига жавобан жангга киришганлардан бири Абдуллох б. Амир эди (Пайғамбарнинг кенжа хотини Ойша кўшин туплаб, эрининг таълимоти химояси учун жанг бошлаган эди — М. М.).

Ойша ҳазрат Али кўшинларидан енгилгач, Басрага чекиганида Абдуллох уни қўллаб, Бани-Хурқуш қабиласидан ёрдам сўради. Бу қабила уни Шом (Сурия)га ҳокимликка қўйди. Халифалик раҳбариятига Муовия келганида, Абдуллохни яна Басра волийлигига тайин этди. Аммо ҳижрий 49 да мужримлар иши юзасидан у ҳокимиятдан четлаштирилди. Абдуллох б. Амир ободончилик ишлари билан ҳам шухрат топган: Ан-Нихож ва Қайротайнда хурмозор боғлар барпо этган. Басрада нахрлар қаздирган. Ҳижрий 59 (мил. 679)да Маккада вафот этган.

Туркчадан **Маҳкам МАҲМУДОВ** тайёрлаган.



ЭДУАРД ЛИМОНОВ

ВАХШИЙЛАРНИНГ

ҒОЙИБ БЎЛИШИ

СИЁСИЙ ФАНТАСТИКА

«Совершенно секретно» ойлик рўзномасининг 1989 йил 1-сонида босилиб чиққан бу хикояга тахририят томонидан қуйидаги сўзлар илова қилинган эди:

«Хикоясини эълон қилишга тайёрлаётганимизни айтиш учун биз сим кокиб, Эдуард Лимонов билан боғландик:

— Номларни тушириб қолдирсакмикин, Сиз машхур, мўътабар одамларнинг исмларини тилга оласиз, улар хафа бўлишлари мумкин...

— Э, қўйсанглар-чи, ахир бу фантастика-ку, сиёсий фантастика-ку. Бизнинг Парижда бундан қалтисроқ гапларга ҳам хафа бўлишмайди. Ахир, улуғ зотларда ҳазил кўтариш туйғуси бўлади-ку. Хикоямни эълон қилаётганларингиз учун раҳмат. «Совершенно секретно» ингизнинг биринчи сонини сабрсизлик билан кутаман.

...Майли бўлмаса, деб ўйладик биз, Париждагиларгаки малол келмаса, Московнинг улардан нима қолишадиган жойи бор, дедик-да, муаллифнинг ҳамма гапларини аслича қолдиришга қарор қилдик. Қолаверса, ҳазил кўтариш туйғумиз ҳам етиб-ортгудек.

«Сарҳадларга хабарчилар қўйдилар от Барбарлардан келтирмоққа бир наълумот. Барбарлардан, билсак, асар йўқмиш, ҳайҳот, Биз улардан кутардик-ку имдод, нажот...»

Хавофий,
«Барбарларга мунтазир»

1

19... йил 29 сентябрининг эрта тонгида, Париж билан Москов оралиғидаги муайян қақиримларча масофани аниқ босиб келган Эр Франс 001 тайёраси Шереметьевога қўниш учун қалин булутларни тилиб ўтганча пастлай бошлади, аммо на қўналга, на ССЖИ пойтахти бор эди. Шўролар Иттифоқи худуди устида ёғиб турган жала орқали учувчилар яқинидада қотган гипсни эслатувчи оппоқ заминнигина илғай олдилар.

Учувчилар маслаҳатлашиб, Эр Франснинг бутун экипажи айни бир вақтда кўз касаллигининг камёб шаклига дучор бўлиши ёки туйқусдан кўзларимизга хулё кўриниши мумкин эмас-ку, деган хулосага келдилар-да, асбобларга қарадилар. Баландлик индикаторининг миллари тайёранинг оқ заминдан қанча юксакда эканини расмана, бехато кўрсатиб турарди шекилли. Кенглик ва узунлик индикаторлари эса тайёра худди Шереметьево қўналғиси устида турганидан гувоҳлик берарди. Фақат радиогоина бошқа асбобларни қўллашдан воз кечар — Шереметьево қўналғисидан ҳеч қандай ишора аломати — сигнал

эшитилмасди. Ҳаво тўлқинларида Оврўпонинг яқин орада жойлашган катта шаҳарлари қўналғалари устида бораётган йироқ-ёвуқ гаплашувларни эшитиш мумкин, бироқ Москов билан унинг қўналғиси ғойиб бўлган эди. Урус еридан радиотовушлар мутлақо эшитилмасди.

Экипаж, кенглик ёки узунлик индикаторлари янглишаётган бўлса керак, деган қарорга келди. «Ажаб эмаски, — деди бош учувчи, — биз қўналгадан ўтиб кетиб, Москов шимолроғидаги бирон жойга келиб қолган бўлсак. Эҳтимолки, ҳозир туз қўли устида кетаётгандирмиз». Дарға: «Қисқагина бир муддатда манзилдан шу қадар четлаб кетганимизга ишонмайман», деди. Ундан ташқари, у Шўро давлати пойтахти атрофида туз қўли борлигини билмаслигини айтди. Экипаж Париждан рухсат сўраб ўтирмай, таваккал қилганча, Эр Франс 001ни пастлатмасдан 100 қақирим жанубга қараб ҳайдади. Булут тўрлари орқали ҳамон ўша-ўша оппоқ замин кўриниб турарди. Экипаж командири йўловчиларни, «Об-ҳаво ёмон бўлганлиги туфайли Шереметьево Эр Франс 001ни қабул қилмаётибди», деган хабари билан фулғула солгач, тайёрани изига қайтарди.

Эрталаб соат 9 у 25 да Шарль де Голль кўнал-гасида Президент шахсан юборган вакиллар экипаж командирини тайёрадан тушириб, сиреналарни чинқиртирганча жандарм қуршовида Елисей саройига етказиб келдилар. Тўлалигича йиғилган вазирлар ҳайъати Эр Франс 001 командирининг ахборотини ишонқирамай тинглади. Бошланиб кетган фикр алмашувни фавқулодда мажлисга кечкиб келган махсус ишончли ишлар вакили мсье Раймон Жиру бўлди. Мсье Жиру докадек оппоқ оқариб кетган эди. Президентнинг орқасига ўтди-да, унинг қулоғига шивирлади: «Мсье Президент, даҳшатли воқеа юз берибди, Урусия ғойиб бўлибди... Амрико мутахассислари олган сувратлар...» Жиру қўллари қалтирганча суратларни Президентнинг олдига ёйиб қўйди. Президент тикилиб қолди. Бошини кўтарганда нигоҳида изтироб кўринди: «Жаноб вазирлар! Ҳайъат аъзолари! Шўро худуди устида йўлдошлар орқали олинган, амриколик дўстларимиз юборган бу сувратлар ақл бовар қилмайдиган ҳодисадан дарак беради: Шўролар Иттифоқи ер юзидан ғойиб бўлибди. Сувратларда фақат...» «Ҳозиргина қотган гипсни эслатувчи ялангликгина кўза ташланиб турибди...» деб Президентнинг сўзини бўлди Эр Франс 001 нинг командири. Шундай деди-ю, кўрқиб кетиб индамай қолди. «Жаноб Ҳайъат аъзолари, марҳамат, ўз кўзларингиз билан кўринглар...», деди Президент мотамсаро оҳангда ва вазирларга имлаб, сувратларга яқинроқ келинглари ишорасини қилди.

«...Жаноб Президент...» — дея гап бошлади кириб келган Президентнинг шахсий котиби докадек оқариб кетган кўйи. Ҳаммага эълон қилаверишингиз мумкин», дея ҳорғинлик билан рухсат берди Президент.

«Жаноб Президент! Жаноб вазирлар! Шўро Иттифоқи билан радио алоқаси, шунингдек, телефон ва телеграф алоқаси ҳам мутлақо барҳам топди. Польша, Чехословакия ва Венгрияда ССЖИдан кутилаётган эрталабки поездлар манзилларига етиб келмаган, ССЖИ чегарасидан ўтмаган».

Президент ўрнидан турди: «Француз халқи менга топширган ҳокимиятга амалан фавқулодда ҳолат эълон қиламан. Бизнинг ядровий асҳаларимиз ва мамлакатимизнинг одатий қуролли кучлари дарҳол жанговар тайёрлик ҳолатига келтирилиши лозим. Жаноб вазирлар, Х режасига биноан ўз вазифаларингиз билан шуғулланинглари. Мсье Жиру, сизни иттифоқчиларимиз билан алоқа олиб бориш борасида жавобгар шахс этиб тайинлайман».

Вазирлар ўринларидан турдилар.

«Яна бир гап, жаноблар! Сизлар бу ерда, — деди Президент сўлагини ютиб, — Шўро Иттифоқининг ғойиб бўлгани тўғрисида эшитган махфий ахборотларингизни қатъиян яширин деб ҳисоблашларингизни, махсус огоҳлантирилмагунларингизча маълум қила кўрмасликларингизни ўтинман».

3

Шарқий Оврўпо Иттифоқига уюшган мамлакатларнинг Шўро Иттифоқи билан туташ чегараларида турган чегара кўшинларида ялпи телбалик бошланди. Узлари томонида чегарагача ёйилиб келган барра ўтлоқ ёки қайинзорнинг дафъатан шартта кесилиб қолганини, Шўролар томонида буларнинг ўрнини чегарачиларнинг кўзлари ва Цейс дурбинлари илғагунчалек Шўро худуди бўйлаб йироқ-йироқларга бемалол чўзилиб кет-

гач, нимадан иборат экани номаълум оқ модда эгаллаганини кўргач, взводлар, роталар, ҳатто бутун-бутун баталёнлар тутуруксиз жазава, тажовузкорликка берилиб кетди. Юз берган ҳодисадан хижолат тортган Шарқий Оврўпо мамлакатларининг ҳукуматлари оқ гипс саҳро чегарасидаги кўшинларни ошиғич алмаштириб, бу ишни амал-тақал билан босди-босди қилишга муяссар бўлди. Хулқи айниган мингларча аскарлар ёпиқ психиатрия госпиталларига жўнатилди. Аммо Шарқий Оврўпо мамлакатлари ичкарисидаги шу вақтгача Шўро кўшинлари бўлинмаларининг қазармалари, хизмат соҳалари, полигонлари жойлашган ҳудудларни ҳам ўша модда қоплаганини яшириш мушкулроқ бўлди. Прагада яширин кенгаш чақирган Шарқий Оврўпо давлатларининг бошлиқлари биргалашиб, ҳар қалай, бунинг бир чорасини топдилар. Аҳолига, Шўро кўшинлари ошиғич суратда янги жойларга кўчирилди, оқ моддалар эса — мамлакатларнинг халқ ҳўжалиги учун ошиғич зарур бўлган иншоотлар қуриладиган пойдевор, янги усулдаги гоат мустаҳкам бетондан қуйилган, деб эълон қилинди.

Бу борада НАТОнинг дастлабки разведкачи тайёралари илгари Совет Социалистик Жумҳуриятлари Иттифоқи деб аталган саҳро устидаги ҳаво бўшлиғига журъатсизгина ичкарилаб кирди. Улар ўққа тутилмадилар, агар разведкачи учувчиларнинг ҳеч қаерда жон асари бор замин ороларини кўрмеганликларини ғалати ҳол деб келмасе, ҳеч қандай ғалати ҳодисаларга ҳам дуч келмадилар.

Ғарб ва Шарқ ҳукуматлари фавқулодда янгиликни бир неча кун давомида матбуотдан яшириб турдилар.

4

Амриқонинг чаққон, этдор журналистлари ССЖИнинг ғойиб бўлганини ҳаммадан олдин билиб олдилар. Руперт Мэрзока тегишли «Нью-Йорк Пост» иккинчи октябрь куни «Урислар қаёққа кетди?» деган баҳайбат қизил сарлавҳа билан чиқди.

Урислар бизни яна алдадилар. «Нью-Йорк Пост» МКБдан олган маълумотларга қараганда, бизнинг йўлдошларимиз ССЖИ худудининг барча жойларида тепадан олган суратларда янгигина қотган гипсни эслатувчи оппоқ ялангликлар акс этган (ҳеч қандай дарё, кўл, тоғ ёки темир йўллару далалар, одамлар кўринмасмиш).

«Айни бир вақтда ССЖИ билан бўладиган барча радио ва кабель алоқалари тўхтаб қолди. Эр Франс, Аль Италиё ва Братиш Эр Уэйз Рейснинг Москвадаги мунтазам қатновлари ҳам тўхтатилди, чунки 29 сентябрдан эътиборан Москва томонга учган тайёралар на ССЖИ пойтахтини, на тайёрагоҳни учрата олдилар».

«Бизнинг НАТО бўйича шерикларимиз фирқалар ҳали моҳияти номаълум бўлган муғамбирона найранг кўрсатдилар, деб тусмол қилмоқдалар».

«Нью-Йорк Пост» 175 йилдан буён Атлантиданнинг ғойиб бўлиш сабабларини аниқлаш борасида ишлаб келаётган, Вашингтонда жойлашган АТЛА тадқиқот гуруҳининг вакили Альфред Стайн билан боғланганда у айтган: «Модомики Атлантида ғойиб бўлган экан, нима учун энди Шўро Иттифоқи ғойиб бўлиши мумкин эмас?».

Президентлика собиқ номзод Жесси Жексон айтган: «Тўғри қилганлар! Қора танлилар ҳам норозилик билдириш маъносида кетишлари керак».

Уз навбатиди дўктур Киссинжер ҳам шундай деди: «Ҳм... ўйлайманки, улар ўзларини хафа

бўлгандек кўрсатилари келди шекилли. Улар жамоатчилик наздида эътибор қозонмоқчига ўхшайдилар. Улар, Қўшма Штатлар қайтишимизни илтимос қилсин, демоқчилар. Биз қатъий туришимиз керак».

Шўро Иттифоқининг ғойиб бўлиши ҳодисаси хусусияти ҳақида фикр айтишни сураб савол берилган Нью-Мехикодаги яшайдиган профессор Хельмут Браун бундай деган: «Сабаби, истаган нарса бўлиши мумкин. Ўз замирида моддани узиб олиб хоҳлаган томонга, йироқ фазога олиб кетишга қодир бениҳоя кучли ҳосил этувчи оҳанрабо майдонига ўхшаш хусусияти бизга номаълум майдон бўлиши ҳам мумкин. Оқ қобикнинг хусусияти ҳақида профессор Браун шундай дейди: «Бизнинг Лос-Аламосга сиз «Қобик» деб атаган нарсдан текшириб кўриш учун икки кун муқаддам намуна олиб келган эдилар. Бу модда маъдан ҳам, тоғ жинси ҳам эмас экан. Унинг нима эканини аниқлаш учун бизга яна бир қанча вақт керак бўлади. Бугунча, менинг назаримда, бу қобик Ернинг тери касали, чунончи, темирткиси ёки караша бўлиши мумкин. Қобик, шунингдек, ССЖИни ямлаб ютиб, уни ҳазм қилаётган, энди «эркин дунё»ни ейишга киришадиган, бошқа сайёрадан келган баҳайбат махлуқлардан бўлса ҳам ажаб эмаски, у тадқиқотчиларни қизиқтириши мумкин».

Одатда вазмин «Уолл-Стрит Жарнел» «ўтакетган талончилик! Урислар Ғарбга 600 мил. доллар қарздор бўлган ҳолда қочиб кетдилар!» деган ваҳимали сарлавҳа билан чиқди.

Учинчи октябрь куни барча ойнаижаҳон каналлари бўйича Қўшма Штатлар Президентининг кўпдан кутилган мурожаати берилди. Бу гал Президент халқ олдида машҳур қаҳрамон Дракула либосида пухта пардоз қилган ҳолда намоён бўлди. Сўзга чиқиши арафасида у, одатдагидек, музлатмада тунади. Президентнинг ўнг томонида Қўшма Штатларнинг янги Давлат котиби Майкл Жексон турарди. У яна бир машҳур миллий қаҳрамон Мики Маус либосида эди. «Биз Амриқонинг нозиктаб халқини беҳуда саросимага солгимиз келмай, бир неча кун давомида жирканч ифвогарликнинг тафсилотларини аниқладик.» Кўзларидан тирқираб чиқиб кетай деб турган ёшларини аранг тийганча, Президент сўзида давом этди: «Шўро Иттифоқи томонидан муштарак таомилдаги халқро ақидаларнинг бу тариқа кечиб бўлмас даражада ваҳшиёна бузилиши ўрисларнинг ҳеч нарсдан тоймасликларини эркин дунё кўзи ўнгида яна бир бор намоёиш этди. Бугундан эътиборан мен уларни тамаддунга мансуб эмас, деб эълон қиламан...» Президент чўнтагидан қизғиш дастрўмолини олиб, ёноқларидаги ёшини артиди. «Кўздан қочиб ғойиб бўлган душманларимизга Қўшма Штатларнинг ҳар қачонгидан ҳам кучли эканини исбот қилиш учун мен Президент ва Олий бош қўмондон сифатида курулли кучларимизга Мексикага кириб боришни буюраман. Мен, шунингдек, Қўшма Штатларнинг Сенатига ҳарбий бюджетни 1111 фоиз кўпайтириш ҳақида таклиф киритаман. Агар ўрислар биз билан тинч яшашни истасалар, улар пайдо бўладилар. Тангога рақсга тушиш учун икки шахс мавжуд бўлиши керак».

«Тайм» ойнамаси шундай таҳмин изҳор қилди: «Эндиликда Катта акалари уларни тарк этган экан, Шарқий Овруподаги коммунистик «империячилар» кўз очиб-юмгунча қартадан қурилган уйчалардек тўкилиб тушади». У яна қайд этди: Урисларнинг ёвузларча кажбаҳс хусусияти, эҳти-молки, уларнинг охириги қилмишида ҳам аксини топди — улар ғойиб бўлаётиб ҳеч нарсага ярамайдиган тақир саҳрони қолдириб кетдилар».

«Чаттануга Таймс» тадбиркорлик билан, Амриқо олимлари дарҳол бўшаб қолган Шўро ҳудудидан фойдаланиш лойиҳаси устида ишлашга киришишлари кераклигини ўқтирди, бироқ МКБдаги Амриқо муҳандислари 31 сентябрдан оқ Камчаткада оқ моддани пармалаётганликларини айтиб юбориб, беҳосдан давлат сирини очиб кўйдил! «Аммо ҳозир бирон қизикarli натижа йўқ», деб лўнда хулоса чиқарди рўзнома.

5

Францияда ўрисларнинг ғойиб бўлиши тўғрисида, табиийки, аввало муҳолифотнинг бош қорчалони Жак Ширак фикр изҳор қилди. Бешинчи август куни «Фигаро»да Ширакнинг социалистлар ҳукумати шаънига таънаси босилиб чиқди: «Социалистик ҳукумат ўрисларнинг қаердалигини албатта билади. Оддий эр ва аёлларнинг ҳам билишга ҳақлари бор. Сўллар, француз халқига жавоб беринглар, ўрислар қаерда? Мен шахсан Жорж Маржени Кремлдан огоҳлантирилмаганлигига ишонмайман».

«Либерасьон» бўлиб ўтганларнинг ҳаммасини шундай сарлавҳа билан хотимлади: «Ҳориқуллода найранг! Мабодо бу гул Тристан Тара, Никаба ва бутун сюрреалистлар бандаси бугун тирик эканида, улар ўрисларни олқишлаб қарсақ чалган бўлардилар. Инқилоб, Ленин, Сталин, Гулаг архипелаги, Ялта ва Афғонистондан сўнг — бу Атлантида тарзидаги оламшумул ғойиб бўлиш. Офарин ўрислар».

«Актоэль» ойнамаси Польшага ўзининг махсус мухбирини жўнатди, пулни тежаб ўтирмади. Польша-Урис чегарасига ўтиб олган мухбир чегарачиларга пул қистириб, уларни унинг Шўро ҳудудининг бир қисмига ялангоёқ қадам қўйишига рухсат беришга кўндирибди. Оппоқ заминни босиб турган бесўнакай оёқнинг суврати «Актоэль»нинг муқовасига кўрк бериб босилиб чиқди. Бироқ «Актоэль»нинг дафъатан ишдан бўшатирилган ходими Псоксон деган бир кимса: «Бу менинг оёғим, оёғим остидаги замин эса Нормандиядаги қумлик», деб таъкидлай бошлади.

«Харакири» муқовасида Шарқий Оврупо ва учинчи дунё мамлакатларининг рамзи бўлган қора такалар подаси сувратини босиб чиқарди. Такаларнинг қоринларига оқ ёзувлар битилган: Хитой, Мозамбик, Польша, Вьетнам, Эрон, Сурия, Ливия... «Улардан қайси бири? Эркин дунёга балога рўпара бўладиган янги така керак». «Балки, Албания эркин дунё учун балога рўпара бўладиган бош така вазифасини ўтар... Йўқ, жуда кичкина. ССЖИ дек қулай бўлган такани энди топишимиз қийин...», деган ғамгин мулоҳазалари билан сувратларни шарҳлади профессор Шарон.

Ўзининг сермулоҳазалик шаънига содиқ «Ле Нувель Обсерватор» бу муаммога жиддий ёндашиб, ССЖИнинг ғойиб бўлишига ўн беш саҳифа бағишлади. Ойнама Ғарбда яшайдиган йирик миқёсдаги тўққиз ўрис муртадининг диссидентининг ҳар қайсисига бир саҳифадан жой ажратиб, уларнинг фикрларини синхикалаб аниқлади. Шўро давлатининг ғоявий душманлари ўзларининг одатдаги қизилар фикрларини изҳор қилиб, номларини оқладилар. «Коммунистик гипноз амали», деди Зиновьев, «Мафкуравий кўпорувчилик! Қаршилик кўрсатиш Байналмилалига маблағ ажратишни кўпайтириш зарур!», деди Максимов. Плюш: «Мен уларга ишонмасдим, ҳали ҳам ишонмайман. Нима гап эканини билмайман-у аммо уларга ишонмайман, улар айёр, сизлар уларни билмайсизлар». Солженцин: «Бу тарғибот. Шўролар Ғарбнинг сотқин журналистларини сотиб олган. Мен Урусиянинг диний йўлдан қай-

тадан тикланишига ишонаман, мен у ерга қайтиб бораман, ҳатто Урусияда яққа ўзим қолсам ҳам, нима бўлса ҳамки, қайтиб бораман». Ойнома беш саҳифасини машҳур ҳарбий стратег ва янги файласуф Анурэ Глюксман қаламига мансуб «Қизил таъзия» деган асарга ажратди. Сувратларда бу янги файласуф доимо марҳум Сартрнинг ўнг томонида, марҳум Раймон Арокнинг чап томонида туради. (Сувратларда марҳум Сартрнинг чап томонида, марҳум Арокнинг чап томонида турадиган яна бир янги файласуф Бернар Леви билан адаштирилмасин). «Ғақат Аушвинцу Дантенинг дўзахидангина қолишадиган, жаҳондаги ёвузлик бош тажрибахонаси — Совет Социалистик жумҳуриятлари Иттифоқи ер юзидан ғойиб бўлди. Умид қиламизки, бизнинг ҳаддан ортиқ эркин дунёмизга таппа ҳужум қилиш учун унинг тўла-тўқис бамайлихотирликка тушишини пойлаганча эшик орқасига бўқиниб олган эмас, ҳақиқатан ҳам кетган. Акс ҳолда, ҳаммамиз қизил байроқ остидаги лагерларга қамаламиз. Пахмоқ ваҳшилар эса Елисей майдонининг Сен-Жермен хиёбонидаги қаҳвахонада бизнинг патэларимизни ейдилар, фаранги шарбатларимизни ичадилар... Прустимизнинг асарларини ўқийдилар.

Миллий фронтнинг етакчиси Жан-Мари Ле Пэн «Антенн-2» билан қилган мусохабасида ССЖИнинг ғойиб бўлишига умидбахш руҳда муносабат билдирди: «Биз салонлардан чиққан буржуа эмасмиз. Ғойиб бўлган бўлса бўлибди-да. Қанча ер бўшабди. Биз тасодифан фойдаланиб, ўз арабларимизни француз шаҳарларининг асфальтидан Шўроларнинг гипсига кўчиришимиз керак».

Парижда амриқоликларнинг пулига ўрис тилида нашр этиладиган афғон майлидаги «Русская мысль» муҳожирлар варақаси «Энди ўрислар йўқ!» деган қувончли сарлавҳа билан чиқди.

Ғақат далилларни текшириб, пасту баландни синчиқлаб синовдан ўтказиб, Бош вазир хонимдан махсус рухсат олгач, Би-Би-Си фавқулодда ғойиб бўлиш ҳақида 20 октябрдагина хабар берди... «Сизларга Ҳуджин Лонг ўқиб берадиган янгиликлар. Дастлаб аслий янгиликлар: «Солидарность» эркин касаба Иттифоқи етакчиси Лех Валенса касал бўлиб қолган. У тумов билан оғриган... Шўро Иттифоқининг тасодифан ғойиб бўлиши... Шаҳзода Чарлз отдан йиқилиб тушган...

6

Ойлар ўтди. Бора-бора маълум бўлдики, ўрислар қаёққа ғойиб бўлган бўлсалар ҳамки, яқин орада қайтадиганга ўлшамайдилар. Жаҳон ўрисларсиз яшашга мослаша бошлади. Мослашиш жараёнида маълум бўладикки, ўрислар ҳаммага керак экан.

Жаҳон иқтисодиётининг тузилишида бирдан ССЖИнинг мавжудлиги билан боғлиқ бўлган баъзи маҳсулотларга талабининг кўзда тутилмаган даражада пастлаб кетиши туфайли жиддий ўзгаришлар юз берди. Чунончи, тарғибот билан қурол-яроққа талаб сусайиб кетди.

Дастлабки ялли ишдан бўшатишлар тарғибот соҳасида бошланди. 30 октябрь куни Лондон, Вашингтон, Париж, Мюнхен ва Нью-Йоркда «Озодлик радиоси», «Амриқо овози», «Немис тўлқини», «Озод Овруп» ва «Тарғиб қилиш жабҳаси вақтинча ғойиб бўлгани» туфайли тарқатилиб юборилган бошқа муассасалар ходимларининг намоишлари бўлиб ўтди. «Бизга Шўро Иттифоқини қайтариб беринглар!», «Биз Шўро Иттифоқи борлигидагина керак эканмиз! Ҳозир сиз бизни кўчага улоқтирдингиз!» деб қичқирар-

ди намоишчилар. Мюнхен ва Парижда намоишчилар жандарм билан олишдилар. Намоишларда беш ярим милёнга яқин одам қатнашди. Милёнлаб янги ишсизлар Ғарбий дунёдаги бусиз ҳам оғир иқтисодий вазиятни жиддий ёмонлаштирдилар.

Саноатда дастлаб авиация фирмаларининг ишчиларини эҳтиёт билан оз-оздан бўшата бошладилар. Биринчи рақамли душман ғойиб бўлгач, осмонни булутдек босадиган қанча-қанча тайёрага ортиқ эҳтиёж қолмаган эди. Тез орада авиация компанияларига кemasозлик компаниялари кўшилди. Қўшма Штатларнинг ҳарбий саноати Мексика билан олиб борилаётган уруш туфайли бир қанча вақт мўддоодагидек ишлаб турган эди, аммо уруш партизанлар операциялари босқичига ўтгач, ишдан бўшатишларга муқаррар заруратлар туғилди. Касаба иттифоқлари ўз аъзоларининг таъйиқи остида чор-чочор иш ташлаш эълон қилишга мажбур бўлди. 23 октябрь куни милёнлаб ишчилар «Ҳоҳласанглар Марс билан урушинглар, аммо бизнинг ишимиздан қўлларингни тортинглар!» деган беандиша шпор остида Амриқо шаҳарларининг кўчаларига чиқдилар. Президент ҳарбий саноатга бир йўла мўмай маблағ улоқтириб, касабалар иттифоқини кўчалардан дарҳол бартараф қилди. Бироқ бундан бу ёнга иш шу тариқа давом этиши мумкин эмас, қандайдир кескин чоралар кўриш зарур эди. Францияда умумий ҳарбий саноатда банд бўлган 300 минг кишидан 270 минг ишсиз қолди.

28 октябрь куни «Нью-Йорк Таймс» рўзномасига номаълум йўллар билан келиб қолган мутлақо махфий ҳужжатни — фазони тадқиқ этиш борасида «Пенелопа» деган яширин ном остидagi янги, махсус тафтиш кенгашини барпо этиш бўйича Амриқо-Оврўпо бирлашган тафтиш кенгаши биринчи мажлисининг мажлисомасини эълон қилди. «Бизга ошиғич суратда рақиб юлдузни ёки яхшироғи душман Галактикани топиб беринглар, токи ер юзи бўйлаб ўнлаб миллионларча кишиларни ишдан бўшатишимизга, ана шу билан инқилобий вазият барпо этишимизга тўғри келмасин. Ёки ўрисларнинг қаердалигини топиб беринглар!» деб талаб қилди олимлардан «Пенелопа»нинг ташкилотчиси — шу муносабат билан Олий мақомга мансуб кўк-қизил костюм кийган ва Байинчи Вумэн ҳамда Снайдрэмэна ҳамроҳлигида намоён бўлган Қўшма Штатлар Президенти («Ана ўрисларнинг қасоси! Ғойиб бўлишдан уларнинг мўддоолари — инқилобий вазият яратишга эришиш экан!» деб қичқирди ўтирган жойидан Бош вазир хоним.) «Ёки душманни йўлаб топинглар! — деб ўқтирди, табиийки, мажлисда иштирок этган дўктур Киссинжер. — Лекин ақл бовар қиладиган бўлсин».

29 октябрь куни «Нью-Йорк Таймс» МКБ Узоқ Шарқ бўлими бошлигининг Хитойга дахлдор «Пенелопа» лойиҳасини таъсис этиш мажлисида ўқиб берилган махфий маърузаси матнини эълон қилди. «Хитойлар, афсуски, Ғарбга душман бўлишдан воз кечмоқдалар. Хитойлар қўрқмоқдалар», деди Узоқ Шарқ бўлимининг бошлиғи. «Ўрисларнинг ғойиб бўлиши билан энди Ғарбнинг барча баҳайбат ҳарбий қудрати уларга қарши қаратилади». «Хитойларга тушунтирингларки, душманлик чинакам эмас, эл кўзи учун номигагина бўлади. Мабодо кўнсалар, биз уларга яшириқча қарз берамиз, бунинг ёрдамида улар иқтисодларини янгилайдилар, деди дўктур Киссинжер кўзойнақларини ярақлатганча. «Кеч қолдик, — дея ўқинч билан изоҳ берди Узоқ Шарқ бўлимининг бошлиғи. — Уларнинг бош вазири бундан бир ҳафта олдиноқ расмий баёнот билан чиқиб, «Хитой халқи ҳар қандай душманни

ўз вақтида мўғулларни қандай қарши олган бўлса, шундай қарши олади. Душманнига итоаткорлик билан таслим бўлади-да, ҳатто бунга минг йилларча фурсат керак бўлса-да, кейин уни ўзлаштириб юборади. Хитой ўт устида қайнаб турган қозонга айланади кетади», деди у.

«Тайм» ойномаси 1 ноябрдаги сонидида Сермонт штатидан олган маълумотида шундай қисқагина ахборот берди: «Амриқо ёзувчиси Александр Солженицин ичкиликка берилиб, Урис Инқилоби тарихи 12-фаслидаги 16-жилдининг 145-боби устида олиб бораётган ишини тўхтатиб қўйган. «Чамаси кўшним касбини ўзгартиришига тўғри келади, — деди 78 ёшли Тимоти Иллер. — Фаҳмлаб турибманки, унинг бизнеси харобага айланган. Бундай ҳол ичкиликни тақийлайдиган қонун бекор қилинганда менинг бошимдан ҳам ўтган эди».

7

Зотан, Катта акалари уларни тарк этган бўлса-да, коммунистик «империячилар» пароканда бўлиб кетишга ошиқмасдилар. Дастлаб, Шўро Иттифоқининг ғойиб бўлгани ҳақидаги хабар ёйилиши билан улардан иккисиди чиндан ҳам тартибсизликлар содир бўлди. Прагада бир гуруҳ билимдонлар «Ҳайрият, биз озод бўлдик!», «Алвидо, Катта акамиз!», деган шiorлар билан кўчага чиққан эдилар, аммо хумкалла ва чапдаст чех жандарми уларни кўчадан дарҳол бартараф қилди. Польшада, Гданьск ҳамда Братславда ишчилар ишларини йиғиштириб, католик руҳонийлар бошчилигида азалий душманларидан аломат тарзда халос этгани учун Матки Боска Ченстоховскага миннатдорчилик билдиргани яқин орадаги черковларга жўнади. Бирок бу гал Катта аканиннинг изми билан тийиб турилмаган Польша миллий кўшинлари ишчиларни қўпол равишда ҳайдаб юбордилар, улар қаршилик кўрсатишга уриниб кўрганларида, буларни ўққа тутдилар. Қирқ беш киши ўлди, юзларча киши яраланди.

Венгриянинг тадбиркор бош вазири «Ньюсуик» ойномасига берган мусохабасида «Шарқий Оврўпо коммунистик сатрамиясининг биронтаси ҳам нега шу вақтгача капиталистик давлатга айланмади? Ахир, Катта акаларингиз кетдику...», деган анчагина беандиша саволга беписанд табассум билан: «Бизнинг давлатларимиз таркиб топиб бўлди, жамиятларимиз қойим бўлиб қолди. Ижтимоий тузумимизнинг кескин ўзгариши, одамлар ҳаёти жиҳатидан ҳам, иқтисодимизда юз берадиган муқаррар аниқ йўқотишларни айтганда ҳам бизга қимматга тушади. Булар бизга иш ташлашларни, исёнларни олиб келади, ижтимоий қатламларнинг ўринлари ўзгаради», деб жавоб берди.

Бирок Катта ака вақтида унутилган Марказий ва Шарқий Оврўпо ўртасидаги ихтилофлар бирдан ловуллаб кетди. Ноябрьнинг ўрталарида Венгрия Руминияга уруш эълон қилди. Польша эса Чехословакияга ҳужум бошлади.

Шўро Иттифоқининг ғойиб бўлиши — бу МКБнинг иши, деган миш-мишлар тарқалиб, кучая борди. МКБнинг қадим Миср махфий иероглифик ёзувларини ўн йиллаб ўрганган тадқиқотчилари Шўро Иттифоқини қадим мисрликларнинг йўриқлари асосида йўқ қилган эмишлар. Бошқаларнинг таъкидлашларича, Амриқо Панк-Президенти ўрисларни бўмба ёрдамида Ер юзидан йўқ қилиш ниятига бари-бири эришганимиш, Қўшма Штатлар иттифоқчиларидан яшириқча ССЖИ ҳудудига янги усулдаги қудратли бўмбаларни ёғдирганмиш, бўмбалар амлакат сатҳини эритиб, ўта табиий оқ қоқиққа айлантирганмиш.

Урисларнинг ғойиб бўлиши муносабати билан туғилган илк қувончнинг ўрнини ҳозирча унча тушунарли бўлмаган инсоний маъносизлик эгаллади. «Урислар кимга халал бераётган эди?» дея журъатсизгина савол ташлади «Ле Монд» декабрда чиққан сонининг биринчи бетидида. «Ньюсуик» унга Лос-Анжелосдаги Калифорния доир-фунуни тиббий маркази тақдим этган ҳайратланарли маълумотни эълон қилди. Унда айтилишича, Амриқо табаасидан ҳар бирининг ўрта вазни тўрт ой мобайнида ўрисларсиз яшай бошлаганларидан бери, тўрт қадоқдан ошган. «Урисларсиз биз семираётимиз», деб файласуфона уқтиради ойноманин шарҳловчиси.

Урисларнинг йўқлиги ҳатто икир-чикирларда ўз асоратини кўрсатди. Оклахома штатидаги Тулса шаҳрида яшайдиган ойномахон Жон Глэм «Тайм»га йўллаган хатида шундай деб шикоят қилибди: «Мен шу вақтгача уч яшар ўғлим Бобни: «Агар ётар олдидан тишингни тозаламасанг, мен сени Шўро Иттифоқига бериб юбораман, у ерда эса баҳайбат қизил коммунистлар еб қўйишади», деб кўрқитардим. ССЖИ ғойиб бўлганидан бери Боб тишини тозаламай қўйди». Умидсизликка тушган отанин хати билан ёнма-ён Нью-Йорк штатидаги Жанубий Бронкс харобаларида яшовчи, танг аҳволда қолган муаллим Тим Качвачидзенин хати босилган эди: «Илгари доминиканалик ва пуэрторикалик ўқувчиларимга Жанубий Бронкс харобаларида яшаётганлари билан бахтиёр эканликларини далиллаш учун, мен уларга ёвуз ССЖИ империяси тўғрисида сўзлаб берардим. Энди капиталистик жамиятни қиёслагудек нарсам йўқ, Жанубий Бронсда озодликнинг ҳузурини сураётганимиз эса унча сезилаётгани ҳам йўқ».

«Дунё зерикарли бўлиб қолдимиз? Айб ўзларингизда. Урисларни эҳтиёт қилиш керак эди», дея лўнда хулоса ясади умумнинг кайфиятига, Вискансин штатидаги Уоватоза шаҳрида яшовчи ойномахон Атилла Скотт.

Франциянинг ўнг зиёлилари ҳам, сўллари ҳам калака қиладиган болакайларидан ажралиб қолдилар. Ла Куполь, Липпа ва Клозери да Лилада улфатлар даврасидаги ҳангомалар кайфияти анчагина тундлашиб қолди. Чунки доимий масхара-мазахларга баҳона — беўхшов либослардаги бесўнақай Шўро давлат арбоблари рўзнаомаларининг саҳифаларидан, ойнанахоҳон экранларидан ғойиб бўлди. Ниҳоят французлар ватандош сиёсатдонларининг олифталikka мойил эканликларини пайқадилар. Жаҳоннинг «анфан террибли» ғойиб бўлгани туфайли сиёсий бахслар зерикарли бўлиб қолди.

Париж қаҳвахоналарида шовкин-сурон бир неча децибел пасайди, чунки «сталинизм», «Гулаг», «Сибирь», «Кремль», ДХҚ», «Сиёсий бюро» каби замонабop сўзлар тилдан сиқиб чиқарилди. Бунинг оқибатида одатда суҳбатлашиб тановул қилинадиган энг яхши ҳисобланган француз таомларининг ҳазми ёмонлашди, француз зиёлилари орасида меъда касалликларининг сони ошиб кетди. Бунинг акси ўлароқ ижтимоий-сиёсий мавзулардаги диссертация ва дўктўратларнинг сони 90 фоиз кўпайди.

Ойнама ва рўзнаомаларга мақолалар етишмай қолди. Аммо француз зиёлиларининг шаҳвоний ҳаёти одатдагидан ҳам жонланиб кетди. Франсуада Саган «Апостроф»да бу фавқулодда ҳодисани Шўро Иттифоқининг ғойиб бўлиши билан боғлади. «Сиёсатдан ўрислар билан бирга жўшқинлик ҳам кетди. Шунинг учун эркаклар шаҳватдан эрмак қидирмоқдалар».

Сиёсий маърузаларни тузувчиларнинг касбла-

ри ғоят мушкул бўлиб қолди. Бу касбнинг бир неча энг йирик арбоблари, шу жумладан Амрико Президентининг нутқларини тайёрловчи ходим ҳам «Шўро таҳдиди» деган иборани шунга тенг келадиган хавф-далил билан алмаштиришга уриниб, юраклари ёрилиб ўлди. Тирик қолганлари халқаро касаба иттифоқи ташкил этиб, иш ҳақларини анчагина оширишни талаб қилдилар, талабларига машаққатсиз эришдилар.

9

Шу билан бирга жаҳоннинг йўсини тобора кучайиб борарди. Мексикадаги уруш наридан-бери туғаб, Қўшма Штатлардаги ҳарбий sanoat мажмуасини доғда қолдирди. Бразилияда эса февраль ойда беҳудадан-беҳудага дафъатан ғалати инқилоб содир бўлиб, оқибатда кулдорлик (!) жумҳурияти юзага келди. МКБнинг тартибот бўйича мутахассислари таомилдагидек қатъиян маҳфий кўрсатма асосида Лотин Амриқоси ва жаҳон матбуоти бўйлаб, Бразилиядаги янги тузумнинг Москов ҳамда Куба билан алоқаси бор, деган «мутлақо маҳфий» ахборот тарқатмоқчи эдилар, ташкилотда энди ишлай бошлаган ёш ғайратманд матбуотда эълон қилиниши керак бўлган ҳужжатларни ўқиб кўргач, бошлиқларга Московнинг беш ойдан буён ер юзида йўқ эканини маълум қилди. Ҳужжатдаги ҳозирги замон феълни мажхул ўтган замон феъли билан алмаштириб, матбуотга ҳавола қилдилар. 2 март куни Амриқонинг денгизчи пиёдалари ҳарбий sanoatдагиларни қувонтирганча, Кубанинг Тўнғизлар кўрфазига келиб тушдилар.

6 март куни Қўшма Штатларнинг Президенти ўзи ёқтирадиган, таносухлаштирилган Франкенштейн либосида миллатга қаратилган 2013-муружаатини ирод этди, унда Хитойни маданий мамлакатларга мансуб эмас, деб эълон қилди. 7 март куни... Тайвань оролига (!) «чекланган» беш ядровий зарба берилди. «Нима демоқчисизлар? — деб Президентни ҳимоя қилди Эн-Би-Си ойнажаҳон станциясининг бошловчиси. — Азаматнинг халқаро ишларда ҳали тажрибаси камроқ. У Хитой Халқ Жумҳурияти билан Демократик Хитой Тайвань Жумҳуриятини адаштириб юборибди, холос...»

Жаҳондаги Қўшма Штатлардан ибрат олган мамлакатлар ўз билгиларича адолат ўрната бошладилар. Апрель ойда Лотин Амриқосидаги саккиз мамлакатнинг бирлашган кучлари қасоскор Аргентина етакчилигида Буюк Британия соҳилларига десант туширдилар. Норвегия уруш эълон қилмай туриб, Данияга бостириб кирди. Аф-

ғонистонда энди турган манзилларини тоғлардаги оқ ялангликларгина эслатаётган шўро қўшинларининг тийиғидан қутилган мужиддинлар мамлакатдаги барча зиёлиларни қириб ташлаб, илгаригидек яшай бошладилар, тинчгина контрабанда ва нашафурушликлар билан шуғулланишга киришдилар.

Маълум бўлишича, ўрислар оламни осойишта тутиб турар экан. «Агар ўрислар бўлмаса, уларни ўйлаб топиш керакдир?» дея савол ташлади «Либерасьон» апрель ойида. Социалистик вазирлардан бири Қўшма Штатларни «Ёвуз империя» деб атади. «Қани энди Қўшма Штатлар ғойиб бўлса», деб орзу қиларди Оврўподаги радикал ёшлар. Брюссель, Вена ва Дюссельдорфда қолмиш ўрисларни ҳимоя қилиш жамаиятлари очилди. Аҳоли орасида матбуотда тасдиқланмаган миш-мишлар тарқади. «Муайян доиралар» ССЖИ ҳудудини мустамлакалаштиришга киришмоқчи эмиш, қайта тикланган ўрис миллатининг кўзда тутилган асосчилари бўлиш мажбуриятини адо этишдек мушкул вазифани ўташлари учун махсус ёлловчилар аллақачондан бери жаҳондаги барча мамлакатлар бўйлаб биологик «соф» ўрисларни қидириб юрган эмиш. ССЖИ Коммунистик фирқасининг собиқ аъзоларига имтиёз берилармиш, лекин яхудийларга мансуб ўрисларнинг беҳуда овора бўлмасликлари илтимос қилинармиш.

Ўрисларнинг нима учун ва қаёққа ғойиб бўлганликлари тўғрисидаги мулоҳазалар жаҳон матбуотини ҳаяжонлантиришда давом этмоқда, фикрлар ҳамон фожиа катаклари ёки МКБнинг кирдикорлари туфайли юз берган, деган хулосага бориб тақалмоқда. Сўнгги вақтларда пайдо бўлган бирдан-бир нодир фикр Париж гўзаллик салонлари ҳамда сартарошхоналарида текин тарқатиладиган «Акт Гратон» реклама ойнома-часида Пьер-Франсуа Дюмон деган кимса томонидан изҳор қилинган мулоҳазадир. Муаллиф шундай деб тахмин қилади: «Балки ўлгудек уларнинг жонига теккандирмиз! Епишқоқлик билан куткилайвериб, уларнинг маҳрам сирларига тумшўғимизни тикавериб, «эркин дунё»мизни мақтанчоқлик билан рўкач қилавериб бездиргандирмиз? Балки биз жонсарақ, зийрак болаларнинг ғашини келтирадиган қусурларга ботган, кибрланиб кетган эзма кекса муаллимга ўхшаб ваъз-насиҳатларимиз билан уларнинг тинкаларини қуритгандирмиз? Шунинг учун улар «тўғри» хатти-ҳаракатлар қилгиси келмай, диққинафас синфларини ташлаб қочгандирлар?»

Ўрисчадан Ваҳоб РУЗИМАТОВ таржимаси





Мана, ерлик фазогирларнинг Ойга парвоз қилганларига ҳам ҳадемай чорак аср тўлади. Аммо шу давр мобайнида ҳеч ким Ойда бирон бир фавкулотда ҳодиса юз берганини эшитган эмас. Яқинда жаҳоннамо кўрсатувларининг бирида Ойда ишлаётган фазогирларга атай шундай савол бердилар: «Ерда НУЖлар ташрифи ниҳоятда кўпайиб кетди. Сиз томонларда учар ликопчалардан дарак йўқми?» Фазогирлар эса жилайганча елка қисдилар: «Ким билади, биз ҳали дуч келмадик», — дея жавоб беришди улар.

Шу кўрсатувдан кейин мен анча ўйланиб қолдим. Негаки НУЖ (Номаълум учувчи жисм) ларни илк бор фазогирлар кўриши керак эдида. Зеро, олимларнинг фикрича, НУЖларнинг ташрифи биз очик фазога чиққан маҳалдан бошланган. Бу сана эса Ойга сунъий йўлдош учирилган пайт — 1947 йилга тўғри келади.

Очиғини айтганда, Амриқо фуқаролари бу ҳақда бизга нисбатан анча бой маълумотга эгалар. Чунки ҳар бир фазовий кеманинг Ойга қилган парвози АҚШ жаҳоннамоси орқали тўла-тукис кўрсатилади. Аммо шунга қарамай, НАСА (Фазовий парвозлар марказий бошқармаси) кўпгина ноёб маълумотларни жамоатчилик назаридан яширган. «Аполлон» ва «Жемини» фазовий кемаларининг Ойга парвози ҳақида турли мишмишлар тарқалавергач, 1976 йил бошларида НАСА томонидан махсус уюшма тузилади. Доктор Ж. Биллинхэм раҳбарлигидаги ўн икки олимдан иборат бу уюшмага ўзга дунё вакиллари билан алоқа ўрнатиш лойиҳасини ишлашдек муҳим вазифа топширилади. Ж. Биллинхэмнинг ўзи НУЖларнинг ҳақиқатан мавжудлигига ва ўзга дунё вакиллари бир-бирлари билан муттасил алоқа қилишларига ишонади. Уюшманинг иккинчи аъзоси, профессор Ричард Е. Инжернинг фикрича, ерликлар ҳам орадан уч-тўрт йил ўтгач, ўзга дунё вакиллари билан бемалол гаплашадиган бўладилар.

Мазкур уюшма Ер тарихида ўз зиммасига ғоят мураккаб вазифа олган дунёдаги биринчи ва ягона расмий ташкилотдир. НАСанинг шовшувларга сабаб бўлган бу қарори шарофати билан шу кунларгача махфий ҳисобланган қатор маълумотлар юзга чиқди.

Бу далиллар амриқолик астронавтларнинг Ойга учган ёки бўлмаса, Ер ортибаси атрофида парвоз қилган вақтлардаги кузатишларидан иборат.

Табийки, фазогирлар парвоз вақтида Хьюстон шаҳридаги қароргоҳ билан радиотўлқинлар ёрдамида алоқа ўрнатганлар. Бу алоқалар икки хил йўналишда, биринчиси, ҳаммага маълум одатдаги радиодиапозонда, иккинчиси эса НАСанинг киши билмас махфий иш каналида олиб борилган. Зотан, амалга оширилган бу муҳим тадбир ҳам радиоалоқанинг ўта махфий бўлишини таъминлай олмаган. Бир-икки эпчил радиоҳаваскор ўша махфий тўлқинларни туттишга ва ёзиб олишга муваффақ бўлишган.

Ҳақиқатан, Хьюстон билан бўлган радиоалоқаларни бош ахборот манбаи дейиш мумкин. Чунки радиоҳаваскорлар фазогирлар йўлиққан Ойдаги барча ҳодисаларни бевосита уларнинг савол-жавоблари орқали билиб олганлар. Кейинчалик эса Хьюстон институтида хизмат қилган, айна вақтда нафақага чиққан айрим шахсларга баъзи маълумотларни ошкорлаш ҳуқуқи берилган. Вақт-бевақт НАСанинг ўзи ҳам фазовий парвозлар ҳақида қисман бўлса-да, ҳаққоний

маълумотларни хабар қилган. 1975 йили «Модерн Пипл» журналида чоп этилган НУЖлар сурати НАСА томонидан уюштирилган эди. Аммо булар НАСАда йиғилган маълумотларга қараганда ҳеч гап эмасдир. Чунки бир вақтлар Хьюстонда хизмат қилган, радиоалоқалар бўйича ажойиб мутахассис Морис Шателен ўзининг «Ўзга дунё вакиллари ташрифи» китобида шундай ёзганди: «Фазогирлар Ойга парвози вақтида қатор сирли, ғайриоддий ҳодисаларга дуч келишган. Бироқ мен бу китобимда ҳам улар ҳақида тўхталишга ҳақсиздирман. Рисоладаги айрим далиллар борасида эса маълумот келтирган баъзи бировлар исмини яшириб ёзишга тўғри келди.

Фазогирлар томонидан фазонинг тадқиқ этилиши илму урфонда мислсиз кашфиётлар яратилишига шубҳасиз таянч бўлади. Лекин астронавтлар Ойда («Аполлон» ва «Жемини» кемалари) техник қусурлардан ҳам мураккаброқ ҳодисаларга учраганлар. Аммо ўзлари гувоҳ бўлган воқеалар хусусида сўзлаш уларга ман этиб қўйилган. Шу ўринда «Аполлон-11» кемаси командири Армстронг билан бўлган воқеани эслаш жоиздир. Ҳақиқатан, унга Ойда кўрган кечирганлари ҳақида сўзлаш таъқиқланганди. Устига-устак Армстронг Амриқо махсус қўшинлари томонидан чўчитиб қўйилган, шу билан бирга оғзини юмиб юриши учун унга мўмайгина пул ҳам берилганди. Агар махфий ҳужжатлар орасида «Б» деб илова қилинган ноёб маълумот топилмаганида, Армстронгнинг сирли шу кунга қадар ҳам ошкор бўлмасди. Хуллас, «Аполлон 11»нинг тарихий парвозига бағишланган ўша ҳужжат 1989 йилнинг 24 май куни, Жанубий Африқо айғоқчиси томонидан ёзилганди.

«Қадрли Колман... — деб ёзганди у — Ойга томон чорак масофа босиб ўтилгач, «Аполлон»нинг ёнгинасида учта НУЖ пайдо бўлди. НУЖлар бизнинг кемадан тахминан бир газча нарида келарди. «Аполлон»дагилар НУЖларни суратга олишганини ўз кўзим билан кўрдим. Масофа яқинлигидан йигитлар ўзга сайёраликлар шарпасини кўрган бўлсалар ажаб эмас. Бу ҳақда фазогирлар Хьюстонни ҳам оғоҳ қилдилар. Аммо кема Ой орбитасига етгач, НУЖлар кўздан ғойиб бўлди. Астронавтлар уларни иккинчи қайта Ой сатҳига қўнаётган вақтда учратдилар. Модуль ҳавоза — кратер ичига қўниши билан учта НУЖ ҳавозанинг чеккасида пайдо бўлди. Ўзга сайёраликлар скафандрларда Ой саҳнига чиқишди. Бироқ Армстронгнинг пастга тушишига рухсат этилмади. Бунинг уч сабаби бор эди. Биринчидан, у — командир, иккинчидан, ўзга дунё вакилларидан ҳарқалай эҳтиёт бўлган яхши, чунки уларнинг нияти бизга қоронғи. Учтинчидан эса Армстронг ҳарбий киши эмасди. Шунча оғоҳлантиришларга қарамай, Армстронг буйруққа бўйсунмади ва... Ой саҳнига тушди. Шу қилмиши туфайли у кейинчалик фазовий парвозлардан умуман четлатилди. Аммо у Ойда нималарни кўргани ҳақида ханузгача ҳеч кимсага лом-мим демади. Ҳатто Звёзднийга, ҳамкасблари қошига келиб ҳам Ойдаги можаролар борасида миқ этмади. Бу ҳақда синовчи-учувчи, истеъфодаги полковник, ССЖИдаги аномал воқеалар тафтиш кенгаши аъзоси М. Л. Попович шундай ҳикоя қилади: «Армстронг Звёзднийга келганида, табиийки, биз ҳам ўзга сайёраликлар ҳақида сўрай бошладик. Ҳатто уларни йўқ дейишинг учун сенга қанча пул тўлашди, дея таъна ҳам қилганим ёдимда. У бўлса кулди. Кейин эса: «Шундай маълумотни ичда сақлаб бўларканми! — деб ўзини оқлади у. — Агар уларни ростдан кўрганимда, қанча кўп пул тўлашмасин, бари бир, айтиб қўйган бўлардим». Хуллас, ўша вақт-

да Армстронгни қанча қийин-қистовга олишмасин бари бир у НУЖларни кўрганини эътироф этмади. Аммо бу асосийси эмас. Чунки Армстронг Ойда... танк изларини ҳам кўрганди! Бу ҳақда кейинроқ батафсил ҳикоя қиламиз».

1960 йилларда НАСА НУЖлар тўғрисидаги ҳар қандай маълумотни жамоатчиликдан яширишга уринарди. Шунга қарамай, «Аполлон»нинг ҳам, «Жемини»нинг ҳам Ойга парвози ҳар бир сафар унга сайёраликлар томонидан кузатиб борилгани маълум бўлди. Кема астронавтлари ҳар сафар НУЖларни кўраётганлари ҳақида Хьюстонни оғоҳ этар, у ёқдагилар эса бу маълумот сир сақланishi зарурлигини уқтириб чарчамасдилар. Балки шу ваз туфайли ҳам астронавтлар НУЖларни яширин ном билан аташга мажбур бўлгандилар. «Меркурий 8» кемасида парвоз этган учувчи Уолтер Ширра НУЖларни биринчи бўлиб «Авлиё Николай» деб атаганди. Буни қарангки, дастлаб бу жумлага ҳеч ким эътибор бермади. Негаки, илк сафар «Авлиё Николай», деб у кимларни назарда тутаетганини одамлар тушунишмаганди. Фақат «Аполлон 8» кемасида Ойга йўл олган астронавт Жеймс Ловел ҳам ўзини «Авлиё Николай» таъқиб этаётганини айтганида, одамлар гап нимада эканига тушуниб қолишган.

Учар ликопчани даставвал суратга туширган учувчи Жеймс Мак-Дивитт эди. У 1965 йил 4 июнда Ҳимолай тоғлари узра учиб ўтаётиб, НУЖларни учратган ва уларни суратга олган. Хуллас, шу сингари воқеалар 1966, 1969, 1975 йилларда тез-тез такрорланган. НУЖлар бизнинг фазовий кемаларни бетўхтов таъқиб этганлар, ўз навбатида амриқолик фазогирлар ҳам уларни қайта-қайта суратга туширганлар. Аммо уларнинг ерликларни нима ниятда таъқиб этишлари номасълум бўлиб қолаверганди. Баъзи бир тадқиқотчилар, айрим ерлик кемаларнинг ҳалокати га ҳам НУЖлар сабаби бўлганлар, деб тахмин қилмоқдалар. М. Шателен ҳам ўз китобида айнан шу фикрни тасдиқлайди. «Аполлон 1» кемасида юз берган кичкинагина ҳалокат нироятда ажабланарлидир»,—деб ёзганди у. Бортига ядровий портлов модда ортилган бу кема мuddатидан илгари Ой сиртига қўнолмай қайтган эди. Уша вақтда астронавтларга Ойнинг инфра қатламини ўрганиш ниятида уни портлатиш буюрилганди. Парвоз давомида тўсатдан кема ичкарасида ҳалокат содир бўлади. Кабинадаги кислородли баллонлардан бири ҳеч қутилмаганда портлайди-ю, фазогирлар вазифани бажаролмай, Ерга қайтишга мажбур бўлишади. Уша вақтда ҳам «Аполлон 1» кемасини НУЖлар муттасил таъқиб этишгани аниқланган. Шу ўринда ҳеч ким кема ичида юз берган ҳалокатга НУЖларнинг алоқаси йўқ, дея қафолат беролмайди. Хўш, нима сабабдан улар бундай қалтис ишга қўл уришган? Балки Ойда уларнинг ҳарбий қароргоҳи бордир, шуни сақлаб қолиш ниятида «Аполлон»ни ишдан чиқаришгандир!?

Айниқса, Нью-Йоркдаги Фанлар академияси аъзоси, кимё илми билимдони профессор Жак Бержье ва Жорж Галлер томонидан ёзилган «Сирли ҳодисалар китоби»да ҳам шу хусусда бир-бирдан қизиқарли далиллар келтирилади. Ҳикояни фазовий алоқа пайтида Армстронг ҳамда Олдрин ўртасида бўлиб ўтган суҳбатдан бошласак мақсадга мувофиқ келар. (Муаллифлар китобда бу суҳбатни тўлалигича келтирганлар).

«— Бу ер Сокин Денгиз бўлса керак, — дейди Армстронг, — биз Сокин Денгиз водийсидамиз».

«— Хьюстон. Сокин Денгизга маълумот! — дейишади Ердигилар.— Назорат маълумотларига

қараганда кемадаги барча асбоблар яхши ишлайпти».

Видеотасма тиниқлашади, бу сафар овозлар янада аниқ эшитила бошлайди.

«— Қандайдир кичик ҳавозаларни кўраяпман» — бир нимадан ҳайратлангандай Армстронг бирдан гапиршдай тўхтади. Кейин пастр овозда давом этади. У қаттиқ ҳаяжонланарди: «Мендан ярим милча нарида улкан «танк» излари кўринаяпти...»

«— Армстронг, — дея ёзадилар Бержье билан Галлер, — жуда пухта кузатувчи, унинг адашиши мутлақо мумкин эмас». Астронавтнинг шу сўзларидан кейин алоқа бошқа махфий тўлқинда давом эттирилган бўлса керак. Буниси бизга номаълум. Чунки НАСА қалтис вазиятда доим кўрсатувда танаффус эълон қилади.

Армстронгнинг ноёб хабаридан кейин суҳбатга Олдрин аралашади: «— Қаердандир хирагина нур(?) тушаяпти. Балки ички бўлинмалар ҳам шундай нур ҳосил қилиш хусусиятига эгадир (?). Ҳозир қараб кўрамиз».

Уша вақтда гап нима ҳақда кетаётганини Хьюстондагилар дарров тушунишган. Орадан бир оз фурсат ўтгач, яна Армстронг алоқага чиқади: «Фазовий қароргоҳ, (яъни «Аполлон» билан Коллинз) ҳар эҳтимолга кўра тайёргарлик кўравенглар...»

Бу суҳбат Армстронгнинг Ой сатҳига тушишидан илгари бўлиб ўтганди. Уша сафар тадқиқот ишлари тугамасданоқ Коллинз йигитларни парвоздан чақириб олишга мажбур бўлганди. Чунки Ой сатҳида қолган танк излари фазогирларни ҳам, Хьюстондагиларни ҳам бирдек ташишга солиб қўйганди.

Аммо «Аполлон 16» кемасида янада ғалати ҳодиса юз берган. Яъни астронавт Янг қайтаётган чоғида «Орион» тарихидаги модулни кемадан ажратиб қолдириши керак эди. Бу жараён атай парвоз пайтида амалга оширилгани учун Ой сатҳига қулаган модуль ерпарчин бўлиши лозим эди. Бу «Орион»нинг қандай тузилганини бегоналар билмасин, деган мақсадда қилинарди. Шуниси ажабланарлики, Янгдек моҳир учувчи бу операцияни бажаришни унутиб қўяди. Натижада «Орион» Ой сатҳига қуламай, балки унинг йўлдошига айланади. Аммо Янг томонидан машқ пайтида ўн мартаб қайта такрорланган операциянинг унутилиши ҳеч ақлга сиғмайди. Тахминимизча, «Орион» ўзга сайёраликларни қизиқтириб қўйган ва улар модулнинг бутун қолишидан манфаатдор бўлишган. Балки НУЖ учувчилари «Орион»нинг тузилишини ўрганишни кўзда тутишгандир?

1971 йилга келиб эса, яна бир далил маълум бўлди. Аниқланишича, «Жемини» кемасининг ҳам ҳар бир парвози НУЖлар томонидан кузатиб борилган экан. Мана бунга бир мисол. 1965 йилнинг 1 июнида «Жемини 9» кемаси парвоз қилиши керак эди. Аммо ўша кун парвоз бекор қилинади. Чунки кема радиотўлқинларига бегона манба улашиб қолганди. Оқибатда кеманинг алоқа радиоси ишдан чиқади. Фақат шу воқеадан кейингина НАСА парвоз вақтида астронавтлар НУЖлар ва турли жумбоқли ҳодисаларга дуч келишганини расман тан олади.

1963 йил 15 майда ҳам астронавтлар яна шунга ўхшаш ҳодисага дуч келишган. Фазогир Гордон Купер Гвинея узра учиб ўтаётган чоғида, радиодан ғалати товушлар эшитила бошлайди. Бунини ердаги кузатувчилар ҳам илғашган ва зудлик билан уни ёзиб олишган. Аммо тилчиларнинг беҳад изланишларига қарамай, товушлардаги маъно аниқланмади. Текширувлар натижасида бизга фақат иккита нарсагина аён бўлди.

НАСА тилшуносларининг хулосаси:

— кема радиосидан эшитилган овоз Ерда мавжуд биронта ҳам тилга мансуб эмас;

— бу товушлар фақат астронавтларгина қўлайдиган ўта юқори тебранишлар орқали юборилган.

Ана шу қайд этилган барча можароларнинг бошланишидан аввал «Аполлон II» кемасида ҳам шу сингари сирли товушлар эшитилганди. Даставвал темир ишқаланишига ўхшаш овоз келган, бора-бора у қаҳрабо аррадек чийиллай бошлаганди. Бу овоз шундай аниқ эшитилгандики, тоқати-тоқ бўлган НАСА оператори Армстронгга ҳаво мавжлари орқали гап қотганди:

«— Армстронг, сиз улар билан боғланиб қолмаганингизга ишончингиз комилми?!»

Уша вақтда астронавтлар зудлик билан кемадаги алоқа асбобларини текшириб чиқадилар. Бироқ уларнинг уринишлари беҳуда кетади. Чунки овозлар кема ичкарисидан эмас, ташқаридан келаётганди.

Боя эслатганимиздек, Армстронг Ойдаги ҳавозаларни пайқагач, унинг кузатишлари бошқа тўлқинда олиб борилганди. Лекин айрим шоввоз радиоҳаваскорлар фақат Хьюстон учунгина мўлжалланган махфий тўлқинни ҳам тутишга муваффақ бўлишган.

Армстронг диққат бўлганча, сўзида давом этади:

«— Бу нима? Жин ургур-э, нима бўлди ўзи? Оҳ, қани энди ростини билолсам! Бунинг учун бутун боримни берган бўлардим. Бу нима ўзи?»

Шу вақт ҳамма ўйланиб қолади. Бир оздан сўнг НАСА оператори сўз қотади:

«— Нега безовта бўляяписиз? Бирон кори-ҳол юз бердимиз?»

Армстронгнинг жавоби:

«— Сэр, бу ёқда улкан жисмлар бор экан? Ё, парвардигор, унинг баҳайбатлигини кўринг! Ўзга дунё фазовий кемаларига ўхшайди. Улар ҳавозанинг нарёғида турганча, бизни обдон кузатишяпти-ку!»

Шундай қилиб, амриқолик астронавт Ойда НУЖларни ва уларнинг ҳарбий қароргоҳини кўрганди. Аммо булар ҳозирча тахмин, Ойдаги улкан жисмлар ҳарбий ниятда келтирилганми ёки улар учар кемаларга тегишли захира қисмларми — буни ҳали аниқлаш лозим.

Аммо шундай хулосалаш мумкинки, НУЖлар фақат Ер билан осмонигина эмас, балки фазода амалга оширилаётган барча тадқиқотларимизни назорат қилиб келишган. Бу далил ҳам айни пайтда улар биздан нечоғлик хавфланишини билдиради. Ойдаги ҳарбий база-чи?! У ким учун мўлжалланган? Албатта, буни тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Негаки, одатда зўравонликка қарши меҳр-муруват билан жавоб берилмайди.

Очиғи, бу соҳа эндигина ўрганилмоқда. Унда ҳал қилиниши зарур муаммолар ҳали кўп. Шунинг учун ҳам биз тилга олган далиллар ҳали-бери ҳукмга айланмайди.

Фрунзеда босилган
«НУЖ фазогирлари қасоси»
присоласидан М. Иброҳимова таржимаси

Улуғбек

ОЛОМОН

Фантастик ҳажвия

Қачон халқ бўласан эй сен, оломон.

Абдулла ОРИПОВ

Бу галги КЕНГАШда фавқулодда оламшумул масала кўрилди. КЕНГАШ атрофи минглаб карочки ва айғокчилар билан кўрикланувчи ёпик бинода эмас, пойтахтнинг Дўнгтепа деган ерида бўлиб ўтди.

Дўнгтепа дегани қок ўрталик бўлиб, у ердан шаҳарнинг тўрт томони, тўрт томондан эса Дўнгтепа кўзга ташланиб турарди.

КЕНГАШнинг оламшумуллиги шу бўлдики, бу ерга тувак гуллару қулай курсилар ўрнига айланасига дор ва кундалар ўрнатилди.

КЕНГАШни жаҳонга доғи кетган «Африко» кишлоғининг сувчиси Мамарасул бошқарди. У чанг босган, йиртилиб кетган дўпписини тиззасига уриб қоккандай бўлди-да, қуйидаги сўзлар билан КЕНГАШни очди:

— Бисмиллохир-рахмонир-рахийм! Хурматли бандаи мусулмонлар ва насроний дўстлар. Аввало ўзим ҳақимда бироз тўхталиб ўтсам. Менки Абдуракул ўғли Мамарасул «Африко» кишлоғи сувчисиман. Ўғил ота изидан борибди, деганларидек, мен ҳам кетмон изидан бордим. Пахта экдим, сув қуйдим... лекин пеш бўлганим йўқ. Заҳарланган хаво, ер, сувимиздан мана ҳамма қатори менинг ҳам буйрақларим ишдан чиқди. Қўпга келган тўй экан, деб қуруқ нон-чоё билан тирикчилик қилавериб қамқонлик касалига йўлиқдим. Сир эмас, мени бу ерга шифохонадан, тўғрироғи, эски молхонани таъмирлаб, мослаштирилган касалхонадан етказиб келдилар. Эътибор берган бўлсангиз, кишлоғимизнинг номи «Африко». Бу номни ота-буваларимиз эмас, мана биз қўйганмиз. Африкодаги хабаш биродарларимиздек зора биз ҳам дурустроқ яшасак деган умидда кишлоғимизнинг аввалги «Гулистон» номини ўзгартирганмиз. Ахир, хабашлар ҳам бизга ўхшаб пахта етиштирадилар-ку!

Энди асосий масалага ўтамыз. Фавқулодда йиғилишимизнинг бош сабабчилари — аввалги вазиру раҳбарларимиз. Улар халқни йиғиб очик суд ўтказишимизни талаб қилганлар. Оломоннинг қаршичилигига қарамасдан бугун биз ҳаммани ўзига яраша жазолашимиз керак. Овозга қўяман:

— Тарафдорлар... Ҳм... Ҳамма!

— Қаршилар... Ҳм... Йўқ!

— Бетарафлар... Ҳм... Ие, ҳамма! Бу ёғи қизик-ку, ўртоқлар! Нимага қўл кўтарётганингларни биласизларми ўзи? Ҳа, майли, бошладик. Сўзини собик пахтачилик вазири Тўра Хўжаевага берамиз! Марҳамат!

Тўра Хўжаев микрофони дадил қўлга олди:

— Биродарлар! Халқнинг шу даражада қаш-

шоқлашганию еру ҳавомизнинг шунчалар заҳарланиб кетишига сабабчи мана менман! Чунки мен ўн йиллаб иссиқ ўрнимни совутмай дея, халқнинг бошига офат етказмиш пахтаимизни сувтекинга сотиб келганман. Халқимни, Ватанимни ўйламадим. Мен фақат курсимий, нафсимнигина ўйлаб яшаганман. Энди эса битта арзимни айтишга рухсат берсанглар. Мени ишдан бўшатишди, фиркадан ўчиришди. Шунга айтиб қўяйки, одамларда инсоф дегани қолмабди. Нахотки мен шу жазогагина лойик иш қилган бўлсам. Ахир, биргина менинг қалтафаҳмим, қўроклигим туфайли минглаб одамларнинг ёстиғи қуриди-ку! Илтимосим шу: ё мени нимта-нимта қилиб, танамни ит ёки қарғаларга ташлайсиз ёки... ўзингиз биласиз.

Мамарасул сўзини давом эттирди:

— Халойик, нима дейсиз?

Шу пайт оломон ичидан дахшатли овозлар чиқди:

— Аввалги жазонинг ўзи етарли эди! Ўзбекчилик қолмабди! Униям қора кўзлари бордир! Бандаи мусулмонлигимизни унутмайлик! Энди ўшанақа давр эди-да, кўпга келган тўй!

Мамарасул:

— Майли, Тўра Хўжаев, таклифингизни батафсил ўрганиб чиқамиз. Эндиги сўз навбатни собик Сувчилик вазири, бандаи насроний Петровга.

Петров дудукланиб гапира бошлади:

— Салям алайкум! Биласизлар, меники ўзбекча ямон биледи. Яхши билмайди. Лекин сизники хурмат қилиб, меники ўзбекча гапиради. Меники узок Сибирдан келган. Бизда ер суғармайди. Табиатнинг ўзи суғаради. Буйрук бўлди тепадан, яъни сизники таклиф қилди, бизники келди. Сизники плюс бизники — Оролни қуритди. Энди меники билмайди. Сизники бир замон босмач бўлган, яъни сизники яхши биледи, қандай жаза беришга. Петров дудуклана-дудуклана жойига бориб ўтиради.

Мамарасул ўйчан:

— Буниси қизик бўлди. Бизники таклиф қилган, уники келган, — деди.

Оломон ҳаҳолаб қулади. Мамарасул:

— Эндиги навбатни... — дейиши билан оломон ичидан бир одам отилиб чиқди:

— Халойик, нима бўлаётганини тушунапсанми ўзи? Ахир, бу жамиятимизга қарши сиёсат-ку! Нахотки байналминалчилик бурчимизни унутган бўлсак. Қани ўзбекчилик? Меҳмон отангдан улуғ, деганлар. Қани мақолга амал? Ахир, Петров отамиздан улуғ-ку! Нахотки, оломон, бу ерда

миллатчилик кетаётганини тушунмаётган бўлсанг? Ўзбек дегани, ахир, ўзи емай бировга беради, дегани-ку! Наҳотки шуни ҳам унутган бўлсанглар, ахли мусулмонлар?!

Оломон дахшатли гуриллади, ҳар ёқдан «тўғри, тўғри» деган овозлар эшитилди. Биринчи нотикнинг сўзини иккинчи нотик илиб кетди:

— Мен ҳам Мамарасулга ўхшаган сувчиман. Лекин ўлиб қолаётганим йўқ. Худога шукр, мана ўнта болам бор. Саккизтасининг боши касалхонадан чиқмайди. Худо умрини бераётган экан, улар ҳам ўлиб қолганлари йўқ. Тер тўкиб топганим нонга, чойга етиб турибди. Раисимиз камқонлик дейди. Лекин ўртоқ Раис, ўзбекларда сабр-тоқат, андиша, истиҳола деган гаплар бор. Сиз уч ойда бир марта гўштли овқат еяётган бўлсангиз, мана биз олти ойда бир марта еймиз. Лекин ўлиб қолаётганимиз йўқ. Биз курук нониям еб юраверамиз. Лекин ўзбекчиликка асло доғ туширмаймиз. Ким айтади сизни кўйнинг оғзидан чўп олмайдиган ўзбек деб! Уят, Раис, миллатимизни ерга урмаг!

Энг ошиб тушгани ва КЕНГАШни ўнтар-тўнтар қилиб юборгани оломон орасидан чиққан учинчи нотикнинг сўзлари бўлди:

— Оломон! Кўзингни оч, дейман! КЕНГАШ

раиси Мамарасул оддийгина сувчи эмас, у чет эл агенти! У емай-ичмай, ўн йиллаб кураётган ҳукуматимизни, ағдариб учун чет эллардаги душманларимизга соғилган. Оломон! Ўтмишда хато қилган вазиру уламоларни эмас, бугунги кунда тузум, сиёсатимизга хавф солаётган Мамарасулни, мамарасулчиликни қуритишимиз керак.

Шу пайт оломон ичидан «Мамарасулни ур, ур, уни» деган дахшатли даъват, қичкириқлар янгради. Лекин учинчи нотик уларни тўхтатиб қолди:

— Йўқ, йўқ. Мамарасулни халқ адолатли жазоласин. Менинг шахсий таклифим: агент Мамарасулни умрбод қамаб ташлашимиз керак!

Оломондан ҳар хил овозлар янгради: «Отиш керак!», «Осиш керак!», «Кетмони тортди олинглар!», «Кетмонимизга хиёнат қилди».

Лекин давр анча «цивилизациялашган» бўлиб, сувчи Мамарасулга нисбатан «вандалистик» чора кўрилмади. Уни демократик йўл билан жазоладилар, яъни молхонадан, кечирасиз, касалхонадан қувгин қилдилар.

Мамарасул бир ўлимдан омон қолганини англаган ҳолда, қолган икки ойлик хаста умрини эски бўйра устида бахтиёр кечирди.



ОЙБЕК МАҲМУД ТАРИХ УСТУНЛАРИ Фантастик ривоят

Оқшом. Сарой. Шоҳ салтанатнинг ҳашаматли олтин тахтада савлат тўкиб, бир кимса билан суҳбатлашиб ўтирибди.

— Анави ёт ерликка асло иш буюрма. У минг ишбилармон, улкан тажриба соҳиби бўлгани билан бари бир бизнинг қасру иморатларимизни тушунолмагай, бинобарин, ишни барбод этгуси. Сен уни бирон-бир бўлак жойга тайинла. Ўрнига Мадинаи мукараммадан уста Исмоилни чорла, шаксиз етиб келгусидир. Унинг кўли гул меъморлиги сенга ҳам аёнду?—деди улуг шаҳаншоҳ. Бош уста — Абдулмажид ергача букилиб, таъзим бажо этди-да, орқасига тисарилиб, чиқиб кетди...

Ясовул дарвозадан ичкарига кириб, шаҳаншоҳ Абу Саидга машҳур муаррих — Ҳидоят ибн Аббос саройга ташриф буюрганини тантанавор маълум қилди. Ғала-ғовур тиниб, барча аъёнлар остона тарафга ўгирилиши. Найзодор соқчилар салобатли нақшинкор дарвоза табақаларини икки четга суриб очдилар. У ёқда эгнига кизил зарбоф барқут тўн кийган, соғ илқиди жигар-

ранг тасбеҳ, сўл илқиди каттакон китоб ушлаган олим калтираб турарди.

— Сен нонқўр хали ўз бобокалонларингнинг номини ҳам билмас экансан, шундайми?! — деди бақирди шаҳаншоҳ унга.— Буниси менга энди ошкор бўлди!

— Олампаноҳ!.. Ахир... Бобомнинг отасидан бўлак барини биладурмен! Шоҳим, афв этинг! Афв этинг, — Ибн Аббос тиз чўкиб, оёқ остидаги қалин ғиламни етти март а ўлди.

— Бас қил! — деди мислсиз ғазабга минган Абу Саид. — Мен сенга атаб Ер юзиде ягона макбарани қурдирсам-у, с ен аблах... Бу зайлда келгуси авлодлар ўз отаси ни ҳам билмай ўтадилар-ку. Тамом! Уста Абдулмажид! Фармонни бажо келтир! Макбаранинг йигирма тўртинчи — сўнгги устун тесқари ҳолда ўрнатилсин!

— Ҳўп бўлади, олампаноҳ, — деб бош эгди уста.

Саройда шов-шув кўтарилди. Сарқардалар, туманбошилар, ясовулбошилар, аъёнлар ҳаяжонга тушдилар. Лекин тахт олдидаги кекса вазири

аълам хомуш, унинг кенг пешонасидаги беҳисоб ажинлари янада чуқурлашган эди.

— Колаверса, Жалолиддин Мангубердини ҳам, Мангу Жалолиддинберди деб ёзмишсан китобингда! — дея бакирди шаҳаншоҳ коп-қора кошларини дарғазаб бўлиб чимираркан.

Авом халқ орасида турфа-туман хабарлар тарқаларди. Саройда юз бераётган ишлар ҳаммага сир эди.

— Вой, буви! Шохимизнинг тарихчи Ҳидоят ибн Аббос ҳазратларига атаб тенги йўқ макбара қурдираётганларини билармидингиз?

— Ҳа, кизим. Хўш нима бўлибдур?..

— Уша йигирма тўрт устуни макбаранинг битта устунини тесқари қилиб ўрнатишармиш.

— Ия, ростаним? Тоза кўнгилсиз иш бўлибдур-ку. Ағдариб қўйишармиши? Не сабабдин ундай қилмоқчилар, кизим?

— Ҳазрат Ҳидоят бобомиз ўзларининг «Замона зайли» аталмиш китобларида боболарининг отасини янглиш қайд этибдурлар. Уларнинг исми шарифларида андак адашиб кетиб эканлар, бундан шаҳаншоҳимизнинг аччиқлари чиқибдур.

* * *

Оқшом чоғи. Боғда одам кўп. Ҳаммаёқда кўзни камаштирадиган чироқлар порлайди. Уйин-қулги авжида. Одамлар куни кеча рўзноманинг сўнги сонига босилиб чиққан бир талай қизиқарли янгиликлардан хабар топганлари учун ҳам хушнуд эдилар.

Чеккаларида ям-яшил, сунъий дарахтлар гуркираб ўсган хилват йўлда ёшгина, қирчиллама йигит — тарих муаллими ортидан шим кийиб юзига алламбало упа-эликларни чаплаб олган бир кизни эргаштириб борарди. Йигитнинг кўлида — рўзнома...

«Қадимий Хоразм воҳасидан археологларимизнинг кидирувлари натижасида бир қадимги иншоот харобалари топилди. У ердаги... асрда яшаб ўтган, машхур уста — Ҳидоят ибн Аббос томонидан ўрта аср Хоразм даълатининг шаҳаншоҳи — Абу Саид ал-Аброрга атаб қурилган макбара яхши сақланиб қолган экан. Мазкур макбара йигирма тўрт устунга эга бўлиб, улардан биттасигина бутун топилди. Тарихчиларнинг таъкидлашларича, макбарани вайронага айлантирган одам — бинокентлик қароқчи, қаллақесар Абдулмажид отлик шахсдир. Олимларнинг аниқлашича, макбаранинг барча устунлари тесқари қурилган. Бунга унинг омон қолган устунини мисол бўлади. Жуда кизик! Хуллас, қадимги иморатларнинг ҳаммаси меъморий фан қонунларига риоя қилинмай қурилган, деган илмий фаразимиз исботланди!»



Яқинда шарқшунос олим, тиббиётга оид бир неча китоблар муаллифи, шоир Маҳмуджон Ҳасанийнинг уйида Андижон вилоятидан келган меҳмонлар билан танишиб қолдим. Гурунгимиз экстрасенсорика мавзусида бўлди.

Мен бу соҳанинг кўплаб вакиллари муолажа амалларини кузатдим ва аксарият беморларнинг даволаниб кетганликларини ўз кўзим билан кўрдим. Ҳатто баъзида малакали дўхтирларимиз даволай ололмаган беморлар ҳам ҳеч қандай дорисиз, жарроҳ тифисиз шифо топмоқда.

Мадёр Солаев эса даволаган беморига қафолат ҳам бермоқда. Қани, айтинг-чи, бирорта дўхтир даволаган беморига «бошқа касал бўлмайсан», деб айта оладими?! Албатта, малакали ва тажрибали дўхтирларимиз кўп, лекин дипломли «врач»ларимиз ҳам оз эмас-да. Худди ана шулар ҳамда тиббиёт соҳасидаги баъзи бир мансабдорлар экстрасенслардан фойдаланиш ўрнига уларни инкор қилиб келмоқдалар.

Фикримча, ҳар бир ҳақиқий экстрасенс давлат ҳимоясига олинмоғи зарур, чунки бундай ноёб хислатга эга одамлар халқнинг бойлиги. Уларга иложи борича ёрдам берилмоғи лозим. Айрим вақтларда ҳаёлимга шундай фикр келади, мубодо Абу Али ибн Сино тирилиб келиб, тиббиёт билан шуғулланмоқчи бўлса, руҳсат олишнинг иложини топа олармиди? Ёки ундан тиббиёт олий билимгоҳини битиргани ҳақида диплом талаб қилишармиди?.. Ул зотга ҳам «дипломсиз даволасанг, ишингни прокуратурага топширамиз!» деб дўқ уришармиди?..

Майли, катталардан диплом сўралсин ҳам. Ҳар қалай, чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин-да. Аммо экстрасенс ёш бўлса-чи? Ким унга ёрдам беради? Уларни ҳисобга оладиган, ўқишларига ёрдам бериб, келажаклари ҳақида қайғурадиган, тўғри йўл кўрсатадиган, ниҳоят, уларни ҳимоя қиладиган ташкилот борми?

Гап шундаки, Маҳмуджон Ҳасанийниги келган меҳмонлар ҳам экстрасенслар экан. Улардан бири (суратда кўриб турибсиз) Зулхумор Марасулова. Ёши 12 да. Уни менга таништираётганларида «қўлига ҳар хил нарсалар ёпишади», деб айтишди. Менинг ҳаёлимга «бундайлар жуда кўп-ку», деган фикр келди.

— Бу хусусият сизда қандай пайдо бўлди? — дея Зулхуморни сўхатга тортдим.

— Утган йили жисмоний тарбия дарсида ўзимни ёмон ҳис қилдим. Менга чай олиб келишди. Ичдим. Бирпасдан кейин баданим, айниқса, қўлим жуда ҳам қизий бошлади. Рўмолчани совуқ сувга намлаб, қў-

лимга босишди. Қўлларимнинг ҳароратидан намланган рўмолча буғланиб, бир зумда қуриди. Ҳамма ҳайрон қолди. Кейин ўзимни яхши ҳис қилиб, уйимга кетдим.

Уша кундан бошлаб ниманики ушласам қўлимга ёпишиб қоладиган бўлди.

— Экстрасенсларнинг кўпчилиги беморларни даволайди, сиз-чи?

— Мен даволаш усулларини билмайман. Кейин кўпчилик «ҳали ёшсан», дейди. Лекин кимнинг боши оғриси тезда тузата оламан!

— Сизни бирор мутахассисга кўрсатиш-дими?

— Андижонга, бир профессор ҳузурига олиб боришди. У киши мени қандайдир микробларга таъсир этадиган кучимни синаб кўрмоқчи бўлди. Бир нечта тажриба ўтказдик. Лекин натижани билмадим, чунки микроблар юқиб қолмасин деб қўрқдим, дадам ҳам хоҳламади. Шунинг учун профессорнигина бошқа бормадим.

Ҳайрон бўлиб қолдим. Ун икки яшар қизнинг қобилиятини олдин физик асбоблар ёрдамида ёки бошқа усулдами текшириб кўриш ўрнига, касал туғдирадиган микроблар билан тажриба ўтказиши нимаси? Ахир, ўша профессорнинг (агар ҳақиқий профессор бўлса, қизча унинг исми-шарифини эслолмади...) шундай қобилиятли 12 ёшли фарзанди бўлса, микроблар билан тажриба ўтказармиди?

— Қўлингиздан яна нима келади?

— Ампуладаги суюқликни чайқалтира оламан.

Мен тушунмадим.

— Қанақасига?

— Қарашим билан-да,— деди Зулхумор.

— Йўғ-е!,— деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим. Чунки бу камдан-кам учрайдиган ҳолдир. Шу дам мен, бир киши миҳга қараб туриб, уни нигоҳи билан букиб юборганини Марказий ойнаижаҳон орқали кўрганимни эсладим.

— Зулхумор, буни ҳозир кўрсата оласизми? — дедим.

У сумкачасидан бир ампулани олиб, кафтига ёпиштирди-да унга тикилиб турди, кейин нигоҳини у ён-бу ён сура бошлади. Кўз қорачиғи қайси томонга қараса, ампула ичидаги суюқлик ҳам ўша томон силжий-верди...

— Бошқа буюмларни ҳам ўрнидан жилдира оласизми?

— Билмайман, синаб кўрганим йўқ,— деди у.

Унинг кафтига қалам, ручка ёпиштирдим. Лекин Зулхумор уларни кўз нигоҳи билан кимирлата олмади. «Эҳтимол, қўлидаги тортиш кучи кўп бўлиб, кўз нигоҳининг



қуввати етмаётгандир», деб ўйладим. Зулхуморнинг кафтига қошиқ, лycopчa вa бошқa оғир буюмларни ёпиштириб, кафтининг тортиш қувватини камайтирган бўлдим. Сўнг яна қўл кафтига қаламни ёпиштирдим. Зулхумор қаламга тикилиб қараган эди... қалам кафтда айлана бошлади.

Зулхумор билан анча суҳбатлашдим, унинг дунёқарашини, қизиқишларини, мушоҳадаларидан мамнун бўлдим. Суҳбат якунида:

— Зулхумор, катта бўлганингизда ким бўлмоқчисиз? — дедим.

— Бош шифокор бўлмоқчиман! — деди ҳеч иккиланмасдан Зулхумор.

Мен унга омад тиладим.

Дарҳақиқат, кейинги йилларда ғайритабиий қобилиятга эга одамлар кўпаймоқда. Улар халқимизнинг бойлиги ва мулки. Шундай экан, тезда уларни давлат ҳимоясига олмоқ зарур. Махсус тафтиш ҳайъати уларни илмий асосда ўрганишса яхши бўларди. Акс ҳолда келажак бизни кечирмайди. Зеро, бундай одамлар тарихий даврларнинг маълум бир кичик оралиғида пайдо бўлади. Шошилмасак, кеч бўлади. Утмишимизда дахлдор шунча қадриятларни бой берганимиз етар, деб ўйлайман...

Ҳайдарбек БОБОБЕКОВ,
тарих фанлари номзоди, доцент.



Беҳиштнома

«Беҳиштнома» буюк олмон адиби Йоҳан Вальфганг Гётенинг «Мағрибу Машриқ девони»-даги сўнги ўн иккинчи бобдир. Маълумки, Гёте Шарқ адабиёти, маданияти, фалсафаси, жумладан, Қуръони карим ва Ҳадиси шарифни чуқур ўрганиб, ўзлаштириб ўз «Девон»ини (1814-1820) яратди. Бу «Девон» Шарқу Фарб адабиёти-нинг синтези (И. Брагинский), Мағрибнинг Машриққа салом (Ҳайне), буюк олмон адибнинг Шарққа бўлган улкан эҳтироми, ихлоси нишонасидир.

«Девон»да Қуръони каримдан олиниб истифода қилинган ривоятлар, Ҳадиси шариф таъсирида битилган шеърлар бор. «Мағрибу Машриқ девони»даги «Ҳикматнома» бобида Гёте:

Нодон ҳар ҳодисани ўзича шарҳлашга шай,
Ҳар ҳодиса сабабин билгум, деган авом-да!
Аллоҳга итоатдур ислом деган сўз асли,
Исломга ўтиб ҳамма, ўлажакмиз исломда,—

деб ўзининг ислом фалсафаси, ислом таълимотига бўлган муносабатини билдирган.

Гёте кўлэмалари ичида араб имлосида битилган шoirнинг ўз дастхати бор. Унда «Бисмилла-ҳир-роҳманир-роҳийм», «Аллоҳ», «Муҳаммад», шунингдек, «Ан-нос» сурасининг тўлиқ матни мавжуд. Бу табаррук дастхат Олмонияда эъзозланиб сақланмоқда.

Қуръони каримда жаннат ҳақида хабар берилади: «Айтинг (Эй Муҳаммад): Сизларга булардан яхшироқ нарс ҳақида хабар бераймиз? Тақводор кишилар учун Парвардигорлари ҳузурда улар абадий қоладиган, тағларидан дарёлар оқиб тургувчи боғлар, покиза жуфтлар ва Аллоҳнинг ризолиги бор. Аллоҳ: «Парвардигоро, бизлар сенга иймон келтирганмиз, бас, гуноҳларимизни мағфират айла ва бизни жаҳаннам азобидан асра!» дейдиган сабр-қаноатли, иймонларига содиқ, ибодат-итоатли, эҳсонли бўлган ва саҳарларда Аллоҳдан мағфират тилайдиган бандаларини кўриб тургувчидир». («Ол-и Имрон» сураси, 15-16-17-оятлар. «Шарқ юлдузи», 1990 йил, 5-сон. Алоуддин Мансур таржимаси. Бундан кейин истифода қилинадиган Қуръон таржималари ҳам шу муаллифникидир.)

Жаннат ҳақида берилган бундай хабарлар бошқа суралардаги оятларда ҳам бор. Гёте «Беҳиштнома»си юқоридаги оятлар ва шунга ўхшаш бошқа оятлар таъсирида ёзилган.

Гётенинг «Тақводор мардлар» шеъри 1815 йили бевосита Қуръон оятлари ва бошқа ҳадислардан руҳланиб яратилган. У «Мумтоз аёллар» (1815), «Эъзозланган ҳайвонлар» (1815) шеърларини турли манбалардан фойдаланиб битган. Гётешунослар фикрича, «Эъзозланган ҳайвонлар» номлари рўйхатига Нуҳ алайҳиссаломнинг кабутари, Иброҳим Халилуллоҳнинг Исмоил ўрнида қурбонликка сўйган қўчқори, Сулаймон Худҳуди, муқаддас Журайж (Георг) оти, Муҳаммад, алайҳиссаломнинг туялари сиғмай қолган. Мазкур шеърдаги мушук Аби Ҳурайрининг мушуги бўлиб, пайғамбар алайҳиссалом уни силаб ўтиришни хуш кўрганлар. Абу Ҳурайрининг асл исми Абдураҳмон. Абу Ҳурайра эса— куня, яъни Мушукнинг отаси, дегани. Абу Ҳурайра Муҳаммад алайҳиссалом саҳобаларидан бўлиб, унинг беш мингга яқин ҳадисларини ёд билган.

«Асҳоби қаҳф» (асҳоб— суҳбатдош, қаҳф— гор, яъни «Горда бирга бўлганлар») ёки «Етти ухлаганлар» ҳақида Қуръонда, шунингдек, бошқа манбаларда ҳам хабарлар келтирилган. Алишер Навоий асарларида Юнон мулкидаги Ақсус шаҳридаги Дақенус отли— маликнинг борлиги, у ўзини худоман, деб эълон қилгани, мулозимлари мусулмон бўлиб, уларнинг мусулмонлигидан хабар топган Дақенус ўз мулозимларини қатл этмоқ фикрига тушиб қолгани баён қилинган.

Гёте «Асҳоби қаҳф» (1815) ривоятини Қуръондан, шунингдек, Каъб ал-Ахборнинг «Етти ухлаганлар тарихи» номли китобининг Ж. К. Ричач қилган инглизча таржимасидан ўқиган.

«Мағрибу Машриқ девони» Олмонияда биринчи бор чоп этилганда, китобнинг ўнг муқовасида араб имлосида «Ад-Девони Шарқи-ю лил муаллифи Фарби» (Фарблик муаллифнинг Шарқона девони) ёзуви бўлган.

Жаннат дарвозасидаги ҳур билан савол-жавоб, жаннатдаги абадий фароғат, пайғамбар алайҳиссаломнинг Меържга (Арши аълога) чиқишлари, жаннатий аёллар, «Асҳоби қаҳф» ривояти, Бадр жанги, хуллас «Беҳиштнома»даги тасвир этилган воқеалар шарқшунос Гётенинг улкан заковатидан дарак бериб турибди. Шу сабаб «Девон» ҳамон мағрибликлар диққатини ўзига жалб этиб келмоқда. У дунё тилларига қайта-қайта таржима қилинапти. Куйида «Мағрибу Машриқ девони»нинг «Беҳиштнома» бобини ўқийсиз.

МУТАРЖИМ

САВҚИ САФО

Жаннатдан сўзласа содиқ мусулмон,
Жаннатдан кезгандай тасвирлар, бешак
Ишонар — не ваъда айлаган Қуръон,
Бу эса мустаҳкам иймондан дарак.

«Бандалар гуноҳин авф айла, Худо!»
Деб маҳшар кунида сўрар пайғамбар.
У бизга қалқондир маҳшарда, аммо
Дилимизда шубҳа ин қурмиш магар.

Абадий макондан янгича ҳаёт
Тарзини билдирди, билиб бу сирни
Мен якка навжавон бўлиб шу заҳот,
Бўйнимга боғладим ушбу занжирни.

Бағримни тўлдириб, дилимга ором
Бахш айлаб турибди самовий лаззат.
Қўлимда кавсарнинг суви тўла жом,
Рўпарамда эса абадий жаннат.

ТАҚВОДОР МАРДЛАР

(Бадр жангидан сўнг, юлдузли
осмон остида)

Мўхаммад сўзи:

Аза очиб айласин фарёд
Мурдаларнинг устида душман.
Бизлар учун бундай хислат ёт,
Чунки шаҳид дўстлар топар шан.

Етти осмон дарвозаси ланг
Очиқ шаҳид дўстларга ҳар он.
Улар руҳи шубҳасиз, қаранг,
Жаннат ичра бўлади меҳмон.

Буроқ отга миниб кўк томон,
Чақмоқ каби учганда илдам,
Кўрдим етти беҳиштни шу он,
Юрак тепа бошлади хуррам.

Сарвзорда Ақл дарахти
Мева солиб топмоқда камол.
Удир ҳаёт дарахти, бахти,
Соясидан чор тараф хушҳол.

Шарқдан ажиб шамол елади,
Фаришталар кўшиғини у
Қанотида олиб келади,
Барин кўриб қувнайсан мангу.

Фаришталар боқар синчиклаб,
Қаҳрамонми? Қайда жароҳат?
Суриштирар улар очмай лаб:
Кўрсатгандинг қандай каромат?

Ҳар жароҳат ҳисобда эрур,
Бахту насаб эса йўқолур,
Жароҳат— шон, шараф, гавҳар, дур,
Иймон каби фақат у қолур.

Сени ажиб хиёбон аро
Этгай малак етаклаб дарҳол.
Узум суви дорудай шифо,
Андин ичиб бўласан хушҳол.

Ва дафъатан яшаражаксан,
Барча бунда пок ва тўғри дил.
Гуруҳининг бекаси бўлар,
Кимга кўнглинг бўлсаки мойил.

Сен энг гўзал малак васлига
Сухбатига бўласан восил.
Ҳасад йўқдир, қувноқ, аслига
Дил муродиңг бўлади ҳосил.

Ҳар битта ҳур таклиф этади,
Уз базмига сени беминнат.
Қўлингдан кўп аёл тутуди,
Лекин ғалва этмаслар ҳеч вақт.

Узга жойни этмайсан ҳавас,
Ҳеч кўнглингга урмас бу қизлар,
Бу бодадан бўлмагайсан маст,
Ҳамма шундай маконни излар.

Мен қисқача айладим баён,
Ҳар мусулмон этсин ифтихор.
Этажақдир жаннатни макон
Жангга кирган ҳар бир тақводор.

МУМТОЗ АЁЛЛАР

Садоқатли тўрт аёл бор,
Беҳишт ичра кирар бешак.
Покдир алар ва тақводор,
Иймонига келтирманг шак.

Бири дилбар Зулайҳодур,
Юсуфини у чорлайди.
Анинг офтоб жамоли нур
Каби беҳишда порлайди.

Иккинчиси Биби Марям,
Она эрур Исога у.
Вале Исо нажоткорни
Михладилар хочга, ёҳу!

Мўхаммаднинг завжасидур¹
Учинчи жаннатий аёл,
У туфайли пайғамбарга
Боқди бахту шуҳрат, иқбол.

Тўртинчиси Фотимадур,
Фариштадай анинг қалби.
Нодир қиз у, асл хотин,
Вужуди-чи асал каби.

Ҳар тўртовин жаннатда биз
Кўриб қанча мадҳ этсак кам.
Хотиржаму ёшу қувноқ
Унда мангу яшар одам.

ИЖОЗАТ

Ҳур:

Сен жаннатдан умидвор
Киришинг гумон ҳали.
Жаннатга мен ўзим посбон,
Кўринишинг шубҳали.

Муслиммисан, сийратингни
Аён эт, ҳаққа ошиқ.
Курашингни, хизматингни
Беҳиштга этмиш лойиқ?

Мадомики сен қаҳрамон,
Қаерингда жароҳат?
Айтгил, ишдан шуҳрату шон
Жаннатга сунг ижозат.

Шоир:

Такаллуфсиз гаплар дединг
Бенафдир йўлим тўсмак.
Мен ҳақиқий Инсон эдим,
Курашувчи— бу, демак.

¹ Биби Хадича назарда тутилган.

Кўксимга боқ, не учун қон,
Унда ненинг изи бор.
Ҳаёт макри, севги-ҳижрон
Уни этмиш ярадор.

Куйлатганди этиб бовар
Муҳаббатнинг қудрати.
Гарчи дунё ўтиб кетар,
Боқий дўстлик ҳиммати.

Чақнаб турдим гоҳ яшиндай
Жўр бўлиб оқилларга.
Токи севги оташидай
Кирсин номим дилларга.

Йиғиштиру итобингни
Кириб, топай бериб тан,
Абадийлик ҳисобини
Момиқ бармоқларингдан.

АКС САДО

Ҳур:

Буйруққа мувофиқ
Асли мен дарвозабон,
Эсингдами, ошиқ,
Бизлар суҳбатлашган он
Қаердандир келувди ажиб оҳанг
Жарангида намоёндр турфа ранг.
Борлиқда ҳоким наво,
Кўринмади лекин уни чалган зот.
Тина бошлади садо.
Мен эсладим, бу куй ўша-ўшадир.
Қўшигинга ўхшайдур.

Шоир:

Ёри жоним, қойилман!
Хотирангда қолибман, оҳанг
Асли акс садоси бу.
Кенг осмонни кўшиқлар қучар,
Пастда қолар баъзи куй алҳол.
Баъзи кўшиқ шиддат-ла учар
Пайғамбарнинг бедови мисол.
Жаннат дарвозаси олдидаги сас
Менинг оҳангларимдандир.
Ани тинглаб дугоналаринг бир-бир
Роҳатлансин ҳар нафас.
Кейин акс садодай, хуллас,
Пастга алар сочсин куйларни.
Яна ерни қучсин у,
Даф айласин дилдаги ғамни.
У мисли илоҳий рух
Янграйверсин-да мангу.
Шодмон этиб икки оламни.
Сен-чи, менга айлаб илтифот,
Ёнгинангдан бергин жой.
Мудом севгинг менга мукофот,
Шу ер танланган сарой.
Ҳеч ким мендай сени севарми?
Мангу бирга бўлайлик иков.
Дарвозага ўзга бевани
Қўймоқ лозимдир дарров.
Ҳайратангиз бўсаларинг, лабларинг,
Ажиб сирни этмай тур, майли, ошкор.
Лекин айт-чи, ерда бўлганмидинг ёр,
Унда не эди номинг?
Менга таниш ишқинг, каломинг
Қасам ичиб исбот этаман, бешак,
Унда номинг Зулайҳо бўлган, малак.
Ҳур:
Чор унсурдан бизлар яратилганмиз,
Булар— обу оташ, туфроғу ҳаво.
Туфроқ ҳиди бизга ёқмайди аммо,
Шу сабаб ундан юргаймиз йироқ.
Шу сабабли пастга тушмаймиз мутлоқ.
Лекин ташриф айласангиз биз томон,
Хизматдаимиз бегумон.

Биласанми, тақводорлар пайғамбар
Тавсияси ила жаннати бўлиб
Келганида, аларга бўлдиқ чоқар,
Қабул этдик барин қувончга тўлиб.
Эркаладик, силаб-сийпадик ҳар дам.
Фаришталар ҳайратга тушди бундан.

Битта-битта келиб алар шу ёққа,
Бизни этди ўзларига маъшўқа.
Кейин бизни ҳисоблаб бир хизматкор
Паст табақа дея бердилар озор
Биз бўлсак-да мулойим, хушхулқ ҳалим,
Ерга қочмоқ бўларди алар доим.

Биз— самовий зотлар учун ва лекин
Умуман ёт эди бу каби ахлоқ.
Фикримизни тингламас эди ҳеч ким
Бу ишга биз қарши бўлсак-да мутлоқ.
Пешвоз чиқдик самовотда пайғамбар
Буроқ отга миниб айлаганда сайр.
Аршдан қайтиб келганда расулulloҳ
Ёнимизда тўхтаб ташлади нигоҳ.

Пайғамбарни ўртага олдиқ шу он,
Хушхулқ эди сарвари икки жаҳон.
Суҳбат этди биз билан анча фурсат,
Суҳанлари эди бағоят қиммат.
Сўзларида пинҳон эди сир-асрор,
Чунки ерлик фикри бошқача экан,
Бизлар учун англамоқ эди душвор,
Маъшўқангиз бўлмоқ бизлар учун тан.

Шундай қилиб иззат-нафс бўлди барбод,
Лабни буриб қизлар қолдилар, ҳайҳот!
Ҳаётимиз экан абадий, мутлақ,
Демак, бўлмоқ керак барига бефарқ.

Қайга тушса нигоҳимиз— кўрдик биз,
Қандай бўлса шундай даврон сурдик биз.
Биримиз оқ, биримиз сабзанг, малла,
Бизларни кўр ноз-фироқ этган палла,
Гап сотиб биз ҳуда-беҳуда, хуррам,
Ўз уйимиз каби яшаймиз ҳар дам.
Саодатманд эрурмиз, бу жой аъло,
Не истасак, бўлар бари муҳайё.

Ҳазилни сен билмагайсанми, илло,
Сен жаннатий суратимга маҳлиё.
Бўса олмоқ, қучоқлашга уста сен,
Не бўлади Зулайҳо бўлмасам мен?
Соҳибжамолимиди ўшал оймқиз?
Демак, томчи сувдай ўхшаш эканмиз.

Шоир:

Қамаштирдинг кўзни самовий хилқат!
Билмай қолдим қайда рўё, ҳақиқат.
Ошаётир лекин ҳайратим, олмон—
Забонида сўзлаясан,— сўзинг— шеър.
Олмонлиқнинг қалбин айлаб қўйдинг ром,
Ҳурларнинг-да тилида бор экан сеҳр.

Ҳур:

Чарчоқ билмай мисралар тизгин мудом,
Қалбинг нени айласа, ёз дадил.
Маъқул биздай жаннатийларга, инон,
Ҳақ сўз билан қўшиқ куйласанг одил.
Сенга вафо билан хизмат айлаган
Ҳайвонлар ҳам, англа, олар мукофот.
Қўпол сўздан ҳурлар ранжимас, зотан,
Биз сезамиз дилингда не ҳиссиёт.
Унда чашма кўз очса, англаш керак,
Жаннат ичра оқар ул чашма бешак.

Ҳур:

Эркаладинг бармоғимни тутиб боз,
Эслайсанми неча асрдан буён
Бирга ҳаёт кечиряпмиз беармон?

Шоир:

Йўқ! Эслашга хоҳишим йўқ, сарвиноз!
Ҳар гал сени қучсам— янги бир лаззат,
Упичингда— бокиралик ва ифбат.
Ҳар дақиқа мени қўйнайди хаёл
Наҳот бир кун тугаб қолади висол?

Ҳур:

Мен айладим шунга эътибор,
Хаёл сени элтади такрор.
Аллоҳимнинг аршин кўрмоққа,
Олам бўйлаб учасан якка.
Маъшукангдан бегона бўлма асло,
Қўшиқлар тиз унга атаб доимо.
Дарвозадан ташқарида не оҳанг?
Бунда эса не куй бермоқда жаранг?
Зулайҳонинг шеърин куйла албатта,
Чунки қўшиқ тўқимаслар жаннатда.

ЭЪЗОЗЛАНГАН ҲАЙВОНЛАР

Жаннатдан жой белгилангандир
Англа, тўрт ҳайвонга ҳам.
Унда алар яшайди мангу
Тақводорлар хотиржам.

Бири Исо Эшаги эрур,
Ажиб хислатли Эшак.
Пайғамбарга хизмати манзур,
Жаннатга кирар бешак.

Бу ҳадисга Бўри риоя
Айлади эртаю кеч:
«Бадавлатдан қўй олгин,
Камбағалга тегма ҳеч!»

Шу сабаб у жаннатий эрур.
Булардан сўнг тортиб саф,
Вафодор ит кирар жаннатга,
Ул Итдур Асҳоби қаҳф.

Абу Ҳурайрининг мушуги
Беҳиштдан топар паноҳ.
Чунки уни силаган эди
Муҳаммад расулуллоҳ.

ЭНГ ОЛИЙ МАҚОМ

Сабоқ бермоқ учун жадал
Этган ҳар кимса фақат,
Дил тубига етиб аввал
Сўнгра сўзламоғи шарт.
Олий мақом хусусида
Сўралганда, тутилиб
Қолмаса гар, кетажақдир
Икки дунё қутулиб.
Баъзилар-чи, қабр ичра ҳам
Дер, қулайлик этиб бер.
Абадийлик ичра ҳар дам
Ердагидай яшай дер.
Лекин жаннат ичида руҳ
Айлаганда фароғат,
Турфа гулу мева— шукуҳ,
Гўзаллар этар хизмат.
Эски, янги дўстларини
Бунда кўрмоқ истар у,
Таассуротин билдирмоқчи
Олмон тилида мангу.
Лекин бизга нотанишдур
Фаришталар шеваси,
Қандай турлаб, туслайдилар
Сўзни — келар ҳавасинг.
Улар билан имо этиб,
Кўз-ла сўзламоқ мумкин,

Ҳасратингнинг изҳорига
Товуш не даркор лекин.
Кетар аршу аъло томон
Сўздан товуш ажралиб,
Унда абад бўлар меҳмон,
Мангуликка айланиб,
Жаннатда ҳам бешта ҳисни
Беражақдур Худойим,
Лекин менга бештасини
Бир этиб берар доим.
Абадийлик узра кезиб
Чарчамагайман аммо,
Аллоҳ сўзи поку мақбул,
Аллоҳ сўзида бако.
Шиддат билан кезсам ҳамки,
Чексизликда йўқ ҳудуд.
Абадий ишқ ичра сингиб
Эриб кетаман беҳуд.

АСҲОБИ КАҲФ

(УЙҚУДАГИ ЕТТИ КИШИ)

Саройни тарк этмоқ бўлди
Султон севган олти ўғлон.
Бунга сабаб: «Худоман!» деб
Султон ўзни этди эълон.
Лекин шоҳнинг дастурхони
Атрофида пашша кезар,
Бир пашшани йўқотолмай
Сарой ўзни ожиз сезар.
Пашша учар, пашша қўнар,
Бўлмас асло уни тутиб,
Юборганди гўё Худо
Бу пашшани элчи этиб.

«Хўш,— дейишди ул ўғлонлар,
Бунда ҳикмат бордир тайин.
Бир пашшага етмас кучи,
«Худоман!» деб сўзлар тагин.
Биздай ея, ичар. Шуми
Қуёш, Ойни яратган зот?
Аллоҳ якка яратгувчи,
Қочишдадир энди нажот!»
Улар сўзин тўғри топиб,
Йўлда ҳамроҳ бўлди чўпон.
Ўғлонларни асради у,
Ҳорга кирди сўнг еттовлон,
«Сафингизга мени қўшинг!»
Деб келди бир ярадор ит,
Ҳорга ани киритдилар.
Ухламоққа этиб умид.

Уларнинг бу шаккоклиги
Шоҳга аён бўлгани кез:
«Беркитингиз,— дебди,— маҳкам
Ҳорни ғишту ганч билан тез.
Осмоқ, ўтга ташламоқдан
Кўра ушбу жазо жоиз».

Ҳор ичида қолганларга
Мангу уйқу бермиш Худо.
Гоҳ чап томон, гоҳ ўнг томон
Буриб аларни доимо
Бир фаришта хабардорлик
Этиб турар, токи алар
Вужудлари тоза турсин.
Қуёш доим сочин деб нур,
Тешиб қўймиш андак ғорни,
Унда тоза ҳаво ҳар дам.
Етти ўғлон ухлар жовид,
Ҳаво тоза, ширин ухлар
Яралари тузалиб ит.
Йил кетидан йиллар ўтар,
Уйғонишди алар бир кун.
Султон қурган девор қулаб,

Тамлихо-чи деди мамнун:
«Этай, майли, мен таваккал,
Олтин танга чўнтакда бор.
Озиқ-овқат олиб келай
Билдирмасдан шоҳга зинҳор».
Исо алайҳиссаломга
Неча йилдан бери шаҳар
Қавм ҳисобланар эди,
Тамлихо эса беҳабар.

Афсус ичра кирди йигит,
Миноралар орда қолди.
Новвойга пул чўзди дарҳол,
Новвой аюҳаннос солди:
«Даққионус хазинасин
Топибсан-да, гапир шайтон!
Олтин танганг маълум этди,
Ярмин менга айла инъом!»

Жанжал катта бўлиб, шоҳга
Хабар етди, шоҳ ҳам ҳайрон.

Тамлихо-чи, исбот этар
Ўз ўтмишин сабот билан:
«Мана бунда мен қурган уй,
Бу устуннинг тағни сан
Қазиб кўр, мен яширган пул!»
Гапида йўқ эди ёлгон,
Авлодлар ҳам келди бир-бир,
Ақраболар бўлди ҳайрон
Бу Тамлихо — катта бобо
Наҳотки шу ёш ўғлондир?
Фарзандлари ҳақида у
Ҳикоятлар тинглар нодир.
Тизилганда бўлди исбот
Ақраболар жасур, ботир.
Тамлихонинг жасорати
Қондан қонга ўтган, ахир,
Зурриёти бўлди аниқ,
Бу сир элни ҳайрон этди.
Сўнг ғордаги дўстларидан
Хабар олмоқ учун кетди.

Султону халқ эргашдилар
Чиқмай шоҳу халққа пешвоз
Ва лекин у бўлди ғойиб,
На из қолди, на бор овоз.
Ғор эшиги бўлди маҳкам,
Ҳазрати Жаброил филҳол
Элтиб жаннат ичра қўйди
Саккизини ҳам бемалол.
Аллоҳ шундай бўлишини
Буюрганди беқийлу қол.

ХАЙРЛИ ТУН

Парвоз этиб қўшиқларим,
Халқ дилини айланг макон!
Жаннат ичра ул Жаброил
Рухимга куч этгай инъом.
Ман навқирон бўлиб қайта,
Қояларни чўкич билан
Ушатмоққа бўлгум қодир,
Юрак завқу шавққа пайванд.
Барча замон мардларини
Тўплаб жаннат ичра аҳил
Кайфу сафо ҳузур айлаб,
Сухбат этгум беқийлу қол.
Худуди йўқ беҳишт аро
Боқийлик бор, Гўзаллик жам.
Унда яйраб сайр этасан
Вафодорим, эй, кучукчам.

Олмон тилидан
Садриддин САЛИМОВ
таржималари

МАЪНАВИЙ

Азиз-авлиёларнинг хотирасини эъзозлаш, уларнинг қабрларини обод қилиб, зиёратгоҳга айлантириш Ўрта Осиё халқларида, хусусан, туркий халқларда ривож топган эди. Ислому вужудга келиши баробарида энди пайгамбар ва унинг саҳобалари хотирасини эъзозлаш, яъни уларнинг қабрларини безаб, энг машхурлари хотирасига бахшида маросимлар ўтказиш анъанага айланди.

Динга илмий муносабатнинг вужудга келишида ҳам туркий халқларнинг хизмати каттадир. Бинобарин, мана шу ўқиётганингиз китобнинг ўзиёқ дастлабки ҳадислар Ўрта Осиё заминиди, Ўрта Осиё фарзанди Имом исмоил ал-Бухорий томонидан ёзилгани бунга шохиддир. Бу ҳадислар пайгамбарнинг суннатлари деб аталса-да, аммо мазмун эътибори билан диний амалларнинг изоҳи, кўп ўринларда Куръон суралари ва оятларининг шарҳи сифатида ҳам қимматлидир. Бундан чиқадиган хулоса шу бўладики, Ўрта Осиё халқлари Куръонни фақат ёд олибгина қолмай, балки уни илмий жиҳатдан тадқиқ қилишга ҳам журъат қилганлар, яъни уни — мукаддас китобни тушунишга, ақлангина эмас, қалбан ҳам қабул қилишга уринганлар. Масалан, ҳадисларнинг ишончли ва ишончсиз деган қатламларига бўлинишиёқ илмий муносабатдан далолат беради. Бинобарин, ишончли ҳадислар диний таълимотни ҳар қандай ёлғондан, афсоналардан сақлайди, муслимларнинг ишончини, динга эътиқодини мустаҳкамлашда аҳамият касб этади. Пайгамбарнинг бир сўз пилгунча вақт давомида меърожга чиқиб кетганлиги, тўрт яшар Муҳаммаднинг бургут томонидан тоққа олиб кетилиши-ю у ерда фаришталар томонидан юраги танасидан суғурилиб тозаланиши ва яна жойига қўйиб қўйилиши каби афсоналар ишончсиз ҳадислар эканлиги тадқиқ қилиниб, муслимларга ҳақиқат ойдинлаштириб берилди.

Шу вақтга қадар «ислом табиий фанларнинг душмани ва ҳар қандай ҳур фикрларни бўғувчидир», деган фикр ҳукмрон бўлиб келди. Бу фикрнинг танқиддан ҳам наст туришини Ўрта Осиё ҳудудидида ривожланган ҳадис илмининг ўзиёқ исбот қилади. Тўғри, табиий ва ижтимоий фанларда динга шундай муносабатлар борки, уларни куфроналик деб аталган. Масалан, Ибн Синонинг тиббий тадқиқотлари, Насимийнинг диний арбобларга исёни, Мансур Халложнинг «Анал хақ» деб чиқиси, Улуғбекнинг «Кўрагоний жадвали» ва умуман ҳур фикрлилик жоҳиллар томонидан, юмшоқроқ қилиб айтганда, зоҳидлар томонидан куфроналик деб аталгани сир эмас. Ҳатто шундай замонлар келдики, хусусан, кейинги асрларда мадраса ва мактаблардан дунёвий фанлар қатағон қилинди. Энди замонни қарангки, давлат диндан, мактаб черковдан ажралиши ҳақидаги қонун амалга ошганидан буён жамият ҳаётидан дин қатағон қилинди ва унинг ўрнига худосизлик (атеистлик) ҳукмрон бўлиб қолди.

Ҳар икки ҳолатда ҳам халқ манфаатларига зиён кўрамади. Агар ҳур фикрли ўтмиш олимларимиз фаннинг турли соҳаларида илмий тадқиқот олиб борган, Мансур Халлож ва Насимий худо менинг виждонимдир, деб ҳақиқат учун курашган бўлсалар, бунинг нимаси куфронлик. Ваҳоланки, мактаб ва мадраса ҳаётидан фанларни қатағон қилган жоҳиллар куфрга кетганлар-ку! Ҳолбуки, Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Барча муслим ва муслимлар илм ўрганишлари фарз» ёки: «Илми лозим бўлса, Чин-Мочинда ҳам ўр-

ГҶЗАЛЛИК ТАЪЛИМИ

ган», деган ҳадисларини муқаддас китоблар нақл қиладилар.

Ехуд Куръондаги «Ал-Алак» («Латха кон») сурасининг дастлабки оятларидан биридаги мазмун бунга оҳангдошдир: «Икраъ ва раббукал-акрам аллази аллама би-л-калами аллама-л-инсона мо лам яълам», яъни Парвардигорнинг олий ҳимматлигига ишон: у каламга ўргатади, бинобарин, сени илмга ўргатади, билмаган нарсангни ундан ўрганасан.

Агар чуқур мулоҳаза юритилса, бу ўринда маърифат ҳақида гап борапти. Мадомки, Аллох инсонни қаламга ўргатган экан, демак, кўр кўзлар, гаранг қулоқлар, яраланган диллар маърифат орқалигина даво топади. Ахир; бутун ислом эътиқоди ўзининг мазмун эътибори, ўзидаги барча мазҳаблару тариқатлари, фаразларини суннатлари билан инсон маънавий камолотига даъват этилган эмасми? Инсоният ўзининг болалик давридан тараққиётгача босиб ўтган йўлида ҳамиша ва тинимсиз маънавий озука излади. Бу йўлда у канчадан-канча динлар, «худо»лар, азиз авиёллар яратди, уларга эътиқод қўйди, сажда қилди.

Ислом динининг мазмун эътибори билан маърифатга асосланганини яна бир далил исбот қилади: бинобарин, католик динида инквизиция доимо-ишлаб турган; унинг вазифаси диннинг шартларини бажармаган, фан соҳасида буюк кашфиётлар қилиб, «худонинг ишига аралашган» мутафаккирларни ёки зулмга қарши исён кўтарганларни оловга ташлаб ёндириб юборган. Энди ислом тарихига назар ташлаганимизда, тиббиёт оламида инсон боласининг ақли бовар қилмайдиган кашфиётлар қилган Ибн Сино, риёзиёт фанини бунёд этган ал-Хоразмий, табиий фанларнинг бобокалони ал-Беруний ёки ҳатто:

**Аё сиз жабр чекиб изларсиз илоҳийни,
Ани излашга ҳожжат йўқ; илоҳий — сиз,
илоҳий — сиз,**

деб инсонга қараб хитоб қилган Жалолиддин Румий ва шунга ўхшаш олиму фузалолар ҳамиша иззат-хурматда бўлганлигига гувоҳ бўламиз. Агар Умар Хайём Нишопурда эмас, католик дини ҳукмрон бўлган бирон сарҳадда яшаганда, билмадим, куфрона рубойлари ёки «Наврўзнома» китобида Аллохни Изид (Язид ёки Яздон) деб атаганлиги учун бошига не қунар тушган бўларди? Тўғри, ўрта асрларда ислом мустассиблари одамларнинг намозу рўзасини текшириб юрган бўлса юргандир, аммо намозу, рўза учун ёки тақводор бўлмаганлик учун қаттиқ жазо бўлмаган. Мазкур китобнинг-287-ҳадисида шундай дейилади: «Аллох Таоло учун динларнинг қайси бири севимлироқ» деб сўралганда, Расулulloх: «Яхшилик томонга юзланган ва инсон учун енгил бўлган диндир», дедилар. Пайгамбарнинг бу сўзларини Куръондаги «Анъом» сураси, 161-оят ҳам тасдиқ этади, бу суранинг мазкур оятида Иброҳим халлуллохнинг дини (яъни, ислом) ҳаммабоп ва маънавий камолотга даъват этилганлиги учун макталади. Бинобарин, «Қишиларга диндаги оғир, машаққатли амалларни эмас, енгил ва осонларни буюринг, уларни хотиржам қилинг, оғир амалларни буюриб диндан кўрқитиб, чўчитиб юборманг» (473-ҳадис).

Ислом динининг жозибадорлиги ҳам ана шунда

бўлса керак. Агар мазкур китобнинг барча ҳадислари синчиклаб ўқиб ўрганилса, бу ҳадислар диний ташвиқотдан кўра, мафкуравий даъватларга ўхшаб кетади. Ҳатто бу ҳадисларда динни зўрлаб тиқштирувчилар, ўзини бошқалардан эътиқоди, яъни мусулмонлиги учун устун қўювчилар қораланади. «Шариатда бўлмаган нарсаларни пайдо қилганларга йўл берган кишиларга Аллох Таолонинг лаънати бўлсин!» (17-ҳадис).

Агар ислом ўзининг дастлабки қадамларида яхшиликка, эзгуликка, маънавий камолотга даъват этган бўлса, тарихнинг кейинги даврларида шу буюк гоё ва эътиқодини ўз нафслари йўлида суинистёмол қилган шахслар қўплаб топилади. Айтайлик, тарихга жуда кўп қонли урушлар дин номи билан бўлганлиги маълум. Матбуот ҳодимлари айтмоқчи, тарихнинг оқ ва қора доғлари жуда кўп. Аммо бир нарсани айтиб ўтишимиз лозимки, дин гоёвий эътиқод ва имон сифатида ҳаётий заруратга эга бўлган, аммо у ҳеч қачон гоёвий қурол бўла олмайди. Уни гоёвий-мафкуравий қуролга айлантирганлар шарманда бўлганликлари тарих саҳифаларида битилган. Агар дин гоёвий қурол сифатида тушунилганда, ҳозирда Оврўпода миллионлаб кишилар ислом динини қабул қилмаган ва дунёнинг учдан икки қисми диндор бўлмаган бўлур эди. Демак, дин, пировард оқибатда маънавий камолотга даъват этилган экан. Пайгамбарлар эса, хоҳ у афсонавий бўлсин, хоҳ муайян шахс бўлсин — ҳаммаси инсон ва маънавий камолот ўртасида воситачиликка, одамларни тўғри йўлга бошлашга даъват этилган бўлиб, инсониятнинг омили сифатида рўёбга чиққан. Диндорлик эса эътиқод ва имондан иборат бўлиб, фақат эзгуликка хизмат қилиш, олижаноб бўлиш, покиза юриш (шу ўринда бир нарсани эслатиш лозим: русча тиббиёт комусида «Магомет — пионер гигиены», деб ёзиб қўйилган), бир бурда лукмани ҳалол қилиб ейиш, жаҳолатга йўл қўймаслик, ўз биродарининг, қариндош-уруғларининг, миллати, ватанининг қадриятларини асрашдан иборатдир.

Куръонда қиёматқойим ҳақида сўз боради, бандалар маҳшар кунидаги сўроқлардан кўрकिшга чақирилади. «Адаб-ал-муфрад»нинг 118-ҳадисида куйидаги сўзлар нақадар ҳаётий эканлиги яққол кўринади: «Одамлар ўз кўшнисини, ақуаларини ва ҳатто отасини ўлдирадиган вақт келмагунча, қиёматқойим бўлмайди». Нафақат диндорлик, балки маърифий, умуминсоний жиҳатдан бу гап мулоҳаза қилинса ҳам қиёмат қойим худо томонидан ёки қандайдир ғайринсоний кучлар томонидан эмас, балки одамларнинг ўзлари томонидан содир этилар экан. Одамларнинг тушунчасича, қиёмат қойим бир кунда содир бўлади, барча баробар маҳшар кунда тик туради. Бу ҳадисга қараганда, қиёмат қойим тарихнинг энг чуқур қатламларида бошланиб, бизнинг қуларимизда авж нукталарига кўтарилган экан. Чунки қирғинбарот урушлар, одамларнинг бир-бирларидан хун олишлари шунга далил эмасми?

Аммо ажабки, ислом динида инсон умидсизликка туширилмайди, унинг келажакка умиди ҳамиша қаноатлантирилади. «Расулulloх: «Бирортангиз экиш учун қўлингизда бир кўчатни ушлаб турган вақтингизда қиёмат қойим бўлиб қолса-ю, қиёмат қойим бўлишдан илгарироқ уни экиб олишга кўзингиз етса, албатта экиб қўйинг», — дедилар» (479-ҳадис).

Агар бу ҳадис билан 118-ҳадис мантиқан қиёс

килинса, шундай маъно келиб чиқади: хаётда қонли урушлар бўлиб ўтаверади, тарих ҳам чай-қалаверади, одамлар ҳам айниқди, бузилади ва оқибатда киши ўз кўшниси, ака-укасини, опасинглисини, отасини, ҳатто фарзандини ҳам қатл этади, аммо токи дунёда эътиқодчилар, имонлилар, инсофлилар, олижаноблар, виждонлилар, андишалилар бор экан, хаёт барқарордир, сен эса шунинг учун ҳам умидсизликка тушма, агар имон ва эътиқоднинг саломат бўлса, албатта, яхшилик ва эзгулик отига хизмат қилавер! Бинобарин, «Имон ул-муфассал» сурасида айтилганидек: «Аманту бил-лаҳи ва малаикатиҳи ва кутуби хи ва расулиҳи ва-л-йавмил ахири ва-л қазари хайрийҳи ва шарриҳи миналҳи таала ва-л баъси баъдал мавти», яъни Аллоҳга ва унинг фаришталарига, китобларига ва пайғамбарига, киёмат кунига ва тақдирига, яхшилик ва ёмонлик меҳри ҳам, қаҳри ҳам буюк бўлган Аллоҳдан эканлиги ва ўлгандан кейин қайта тирилшига ишондим». Бу ўринда Исмоил Бухорий китобидаги 254-ҳадиси келтириш жоиздир: «Абу Хурайра айтди: Бир қанча саҳобалар саводлашиб, кулишиб ўтиришган вақтида Расулulloҳ чикиб қолди-лар-да: «Нафсим қўлида бўлган зот билан қасамёд қилманки, мен биладиган нарсаларни сиз ҳам билганингизда, албатта оз куриб, кўп йиғлаган бўлардингиз»,— деб чикиб кетдилар. Ва саҳобаларнинг кулгиси йиғига айланди. Шунда Расулulloҳга Аллоҳ Таоло: «Эй Муҳаммад, сен нима учун бандаларимни ноумид қиласан?»— деб ваҳий қилди. Расулulloҳ уларнинг олдига қайтиб чиқди-лар-да: «Эй умматларим! СИЗЛАР-ГА ШОДЛИК бўлсин! Тўғри йўлда бўлингиз ва бир-бирларингизга (дил билан) яқин бўлингилар!»— дедилар.

Бу, аниқ айтиш мумкинки, умидлантирувчи сўзлардир. Аммо ана шундай ҳадисларни нотўғри тушунган ёки ўқимаган баъзи руҳонийлар инсонни дунё лаззатларида маҳрум қилишга, ҳеч қандай заҳмат ҳам, лаззат ҳам тортмай, меҳнатдан келадиган неъматларга ишонган ҳолда тақводор бўлиб ўтиришга ундайдилар.

Алшиер Навоийнинг жона бу рубойиси уларга тегишли:

**Зоҳид, сенга ҳуру менга жанона керак,
Жаннат сенга бўлсин, менга майхона керак.
Майхона аро соқию паймона керак,
Паймона неча бўлса тўла ёна керак.**

Зоҳид киши бу сатрларни ўқиса тушунмаганликдан жаззавага тушиб, куфроналик деб айюҳаннос солса, классик адабиётдан худосизлик қидираётган атеист бениҳоя хурсанд бўлиб кетади. Аммо Навоий на зоҳидга, на даҳрига ён босади, у инсон маънавий камолоти ҳақида фикр юритади. Куръоннинг «Атроф» сураси 199-оятда шундай сўзлар бор: «Авф қилишни ол, яхшиликка буюр ва нодонлардан юз ўғир». Бинобарин, Навоий нодондан юз ўғирган ҳолда инсонга камолот, маънавий юксаклик тилаяпти.

Аслида боқий ва фойий дунё борми? Исломотаълимотича, мадомки инсон қайта тирилар экан («Имон ул-муфассал» сураси), (шакли ва жинсидан қатъи назар), боқий дунё ҳам, фойий дунё ҳам битта, мадомки Аллоҳ томонидан бу ҳодисалар содир этилган, бир маконда, аммо бошқабошқа замонларда рўй берган. Демак, инсон учун жаннат ҳам, дўзах ҳам бир маконда. Агар инсон ўз нафсини тия олса, яъни бировнинг моли ва ҳақиқаи ҳиёнат қилмаса, фаҳш ишларга ҳирс қўймаса, ақлини ўғирловчи лаззатларга ружуъ қилмаса, шалоқ гаплар оғзидан чиқмаса («Мўмин бандаларида энг разил хислат ёмон иборалар билан кишиларни сўкишдир», 314-ҳадис), икки юзламачи, мунофиқ бўлмаса, бориға қаноат қилиб, эр-

танги кун умиди билан яшаса, хамиша илм ва ҳунар ўрганишга интилса, жоҳилиятдан узок бўлса, энг муҳими, пок виждон билан иш тутса, ўз ватани ва халқини ҳимоя қилиш учун жонидан қўрқмаса жаннатийдир, акс ҳолда у виждон азоби билан ўтади, дўзахий бўлгани шудир. Диний таълимотдан чиқадиган хулосалар шулар эмасми? Куръоннинг «ал-Моъун» (Хайр-садақа) сурасида шундай дейилади: «Араъайту-л-лази юкаъзибу би-л-дини фа залака-л-лази ядуъу-ятима ва ло яхуззу ала таъоми-л-мискинни фа вайлун ли-л-мусаллина аллази наҳум ан салатихим саҳуна аллази наҳум юраоънуна ва ямнаъуна ва ямнаъуна-л-моъун», яъни динни ёлғон деб атаганларни кўр, худди шуларнинг ўзлари етимларни қувган, камбағал бечорага таом бермаган; шундай номозхонларга лаънат бўлсин, бефарқлик билан номоз ўқиб, мунофиқлик қиладиган, гадога садақа бермайдиган ўшандай номозхонларга лаънат ёғилсин.

Бу сўзлар динни никоб қилиб, одамларни алдайдиган, мунофиқлик билан кун кечириб, бойлик орттирадиган, жамиятга ҳеч қандай фойдаси тегмайдиган худбин одамларга ёғдирилган қарғиш эмасми?

Биз етмиш икки йил мобайнида динни қораладик, ҳар бир сурасию оятидан, ҳадисию нақлидан хато изладик, топдик ва уларни масҳара қилдик. Биз бу ишларда ҳақми эдик? Мана энди эмин-эркинлик, демократия ва ошкоралик даври келиб, билдикки, биз унчалик ҳақ эмас эканмиз ва жуда кўп жиҳатлардан динга нисбатан инсофини унутиб қўйибмиз. Ахир, ота-боболаримиз ҳар бир нарсанинг яхшисини ол, ёмонини ташлаб юбор, деб ўргатган эди-ку! Биз бу насихатни унутиб қўйиб, худди Фейербах билмасдан Гегелни оёғидан олиб жарга улоқтиргандек, динни ёлғисига қатагон қилибмиз. Ваҳоланки, унинг бағрида қанчалар донишмандлик, қанчалар эзгу ва олижаноб ишлар бор экан. Етмиш икки йил ДИН ҳам жим турди, чунки унинг ҳеч қандай қуроли йўқ эди, барча қурол— матбуот, ташвиқот, китобот— ҳаммаси жанговор атеизм қўлида бўлиб, уни нуфузли ташкилотлар қўллар эди. Ҳатто шундай замонлар бўлдики, уйдан арабча китоблар топилган одам ҳам зихновга олинди. Ахир, араб ёзуви қадимий маданиятимизни ўз бағрида сақлайдиган сехрли сандик эди-ку, бу сандикка ошқоралик ва демократия даври қалит берди.

Дин ва виждон эркинлиги ҳақида алоҳида қонуни чикқанлиги ҳам шоён таҳсинга сазовор. Бизда ёмон бир қасал бор: оломон бир нарсага ёпишсак ё осмонга олиб чиқамиз, ёки ер билан яқсон қиламиз. Диний таълимот қунжакка тикиб қўйилганда деярли ҳамма даҳрий бўлиб кетган эди, илҳом қидирган шоир ҳам худога қарши битта шеър ёзиб қўяр эди, классик адабиётимиздаги наът ва ҳамдлар, сано ва муножотлар замонга тўғри келмайди, деган баҳона билан олиб ташланарди. Аммо дин ҳукморон мафкура бўлган даврларда ҳам атеизм ўз ишини қилаверган эди. Инсон токи қадрланар экан, нимаики инсонга хос бўлса, унинг манфаати йўлида хизмат қилса ривожланаверади. Инсон камолоти учун хизмат қиладиган ҳамма нарсани азиз тутиш, ундан баҳра олиш, ҳеч нарсага қибру ҳаво билан қарамаслик, балки ақл ва бардош билан тадқиқ қилиш донишмандликдир. Мавлоно Бедил айтмоқчи:

**Афв эт халқдин келса яхши-ю ёмон,
Адоватдан қочиб, роҳат қил, инсон!
Қибру ҳасад бермас кишига ором,
Одамни менсимай қувилди шайтон!**

Асрор САМАД,
филология фанлари номзоди

ИМОМ ИСМОИЛ АЛ-БУХОРИЙ

„АЛ-АДАБ АЛ-МУФРАД“

(„АДАБ ДУРДОНАЛАРИ“) АСАРИДАН

Якинда «Нур» ижодий уюшмаси буюк муҳаддис аллома имом Исмоил ал-Бухорийнинг «Ал-адаб ал-муфрад» («Адаб дурдоналари») номли ҳадислар тўпламини босмадан чиқарди. Ушбу китоб имом Исмоил ал-Бухорий тўплаган 4 жилдли ҳадислар мажмуасининг биринчи китобидир.

Барча инсонларни маънавий қамолотга чақирувчи ушбу дурдона асарни собиқ муфтий ва ҳадисшуно олим Шамсиддин ибн Бобоҳон арабчадан ўзбекчага таржима қилган... «Адаб дурдоналари» китобига муҳтарам Шамсиддин ибн Бобоҳон теран мазмунли сўз боши ёзган. «Нур» ижодий уюшмасининг раҳбари, филология фанлари номзоди Асрор Самад китобга ёзган сўнгсўзида дин ва маънавий маданият муаммолари ҳақида фикр юритади.

Бисмиллоҳир Раҳмонир раҳийм.

1-боб. Жаноб ул раббил оламиннинг: «Биз ҳамма инсонларга ота-оналарига яхшилик қилмоқларини буюрдик» (8:29) деган ояти қаримаси ҳақида.

1-х а д и с . Абдуллоҳ ибн Масъуд (розиёллоху анху)** айтдилар: мен Расулуллоҳ (саллоху алайҳи вассалам)*** дан қиладиган амалларимдан Аллоҳ Таолога энг сеvimлиси қайси, деб сўрадим. Расулуллоҳ: «Фарз номозларни ўз вақтида ўқиш»,— дедилар. Мен: «Ундан кейин қайси?» десам, Расулуллоҳ: «Ундан кейин Аллоҳ Таоло йўлида жиҳод қилиш»,— дедилар. Абуллоҳ ибн Масъуд: «Расулуллоҳдан мен шуларнигина сўрадим. Агар саволимни қанча давом этдирсам, Расулуллоҳ ҳаммасига жавоб айтаверардилар»,— дедилар.

2-боб. Онани рози қилиш ҳақида.

3-х а д и с . Мусовия ибн Хаййида (розиёллоху анху) айтдиларки, Расулуллоҳдан: «Эй Расулуллоҳ, мен яхшилигимни кимга қилсам бўлади?»— деб сўрадим. «Онанга»,— дедилар. Мен шу саволимни уч маротаба қайтарсам ҳам, Расулуллоҳ: «Онанга»— деявердилар. Тўртинчи маротаба сўраганимда: «Отанга ва яқин бўлган қариндошларингга»,— дедилар.

4-х а д и с . Абдуллоҳ ибн Аббос (розиёллоху анху) олдиларига бир киши келиб: «Мен бир хо-

тинга совчи юбордим. У мени қабул қилмай, бошқа кишига тегиб кетди. Бу ишдан жаҳлим чиқиб, у хотинни ўлдирган эдим. Энди нима қилсам Аллоҳ Таоло тавбамни қабул қилади»,— деб сўради. Шунда Абдуллоҳ: «Онанг барҳаётми?» дедилар. У: «Йўқ, вафот этганлар»,— деган эди, Абдуллоҳ «Ундай бўлса Аллоҳ Таолога тавба қил ва тоқатинг борича тоат-ибодат қилиб, унга яқин бўлишга ҳаракат қил»,— дедилар. Шу ҳадисни ривоят қилган Ато ибн Ясир айтдилар: «Мен Абдуллоҳ ибн Аббосга бориб, сиз нима учун у кишидан онанг тирикми деб сўрадингиз, деганимда, у киши «Аллоҳ Таолога онани рози қилишдек мақбулроқ ҳеч бир амал борлигини мен билмайман. Шунинг учун ундан онанг тирикми, деб сўраган эдим»,— дедилар».

4-боб. Ота-она фарзандга зулм қилса ҳам улар ота-онага яхшилик қилавериши кераклиги ҳақида.

7-х а д и с . Абдуллоҳ ибн Аббосдан ривоят қилинди. «Қайси бир мусулмон фарзанди савоб умиди билан эрталаб ота-онасини зиёрат қилса, Аллоҳ Таоло унга жаннатдан иккита эшик очади. Агар улардан биттасини зиёрат қилса, унга жаннатнинг бир эшигини очади. Бола ота-онасидан қайси бирини хафа қилса, уни рози қилмагунча, Аллоҳ Таоло ундан рози бўлмайди»,— дедилар. Шунда бир киши: «Агарда ота-оналар болага зулм қилса, бола нима қилиши керак?»— деб сўради. Абдуллоҳ: «Агар улар болага зулм қилсалар ҳам бола уларни ранжитмаслиги керак»,— дедилар.

5-боб. Ота-онага мулоим гапириш ҳақида.

8-х а д и с . Тайсала ибн Миёс айтдилар: «Мен Нажда ибн Омир ал-Хорижийнинг асхоблари билан бўлиб гуноҳлар қилдим. Шуларни ўзимча қатта гуноҳ деб ҳисоблаб, Абдуллоҳ ибн Умар (розиёллоху анху)га бориб айтдим. Шунда Абдуллоҳ ибн Умар: «Булар қатта гуноҳ эмас, қатта гуноҳлар тўққизтадир, улар: «Аллоҳ Таолога ширк келтириш, одамни ўлдириш, уруш майдонидан қочиш, афифа (ўзини покиза сақлаган) хотинни фоҳиша деб тухмат қилиш, рибо (ижара-ҳўрлик), етчимлар молини емок, Аллоҳ Таолонинг борлигини инкор қилиш, одамларни масҳара қилиш, камситиш, ота-онани хафа қилиб йиғлатиш— мана шулар қатта гуноҳдир»,— дедилар. Кейин Абдуллоҳ ибн Умар менга қараб: «Эй Тайсала! Сен дўзахдан кўрқиб, жаннатга киришни хоҳлайсанми?»— дедилар. Мен: «Жаннатга киришни албатта хоҳлайман»— деганимда, у киши: «Ота-онанг тирикми?»— деб сўрадилар. Мен: «Отам вафот этган, аммо онам борлар»,— дедим. Абдуллоҳ: «Қатта гуноҳлардан ўзингни сақлаганингдан кейин, онанга қаттиқ гапирмасанг,

** Арабча, маъноси: Аллоҳ ундан рози бўлсин.

*** Арабча; маъноси: Аллоҳ уни қўлласин ва тақдирласин.

2-х а д и с . Абдуллоҳ ибн Умар (розиёллоху анху)дан ривоят қилинди. У киши: «Аллоҳ Таолонинг рози бўлиши отанинг рози бўлишига ва унинг ғазаби ҳам отанинг ғазабига боғлиқдир»,— дедилар.

унинг об-овкати бериб турсанг, албатта жаннатга кирасан»,— дедилар.

9-х а д и с . Қуръони каримдаги Аллоҳ Таолонинг раҳимдиллик юзасидан ота-онангга камтарлик канотингни кокиб тур (17:24), мазмундаги сўзига Хишомнинг отаси Урват ибн аз-Зубайр (розиёоллоху анху): «Ота-онанг нимани истаса, ўшани ижро қилишдан имтино қилма»,— деб тафсир қилган эдилар.

6-боб. Ота-она ҳақини адо қилиш ҳақида.

10-х а д и с . Абу Хурайра (розиёоллоху анху) айтадилар: Расулulloх: «Боланинг отаси бировнинг кули бўлган бўлса, уни хўжасидан сотиб олиб озод қилмагунча, унинг ҳақини адо қилган бўлмайди»,— дедилар.

11-х а д и с . Абу Бурда ибн Аби Муан ал-Ашъарийнинг айтишларича, Абдуллох ибн Умар бир яманлик одам ўз онасини опичлаб, хонаи Каъбани тавоф қилдириб юрганини кўрдилар. У одам куйидаги байтни оханг билан ўқирди:

**Онаизорим учун бўйнимни эгган теваман,
Тевага минган онам хорсалар ҳам мен чарчамам.**

У шуни ўқиб туриб Абдуллохга каради-да, «Эй Абдуллох ибн Умар, мана шу хизматим билан мен онамнинг ҳақини адо қила олмадимми», деб сўради. «Йўқ, бу хизматинг сени туғиш вақтида онангни қийнаб тугган тўлғоқларининг биттасига ҳам баробар эмас»,— деди. Кейин Абдуллох ибн Умар хонаи Каъбани тавоф қилдилар ва макоми Иброҳимга бориб, икки ракаът номоз ўқиб олиб, менга қараб: «Эй Абу Муса ал-Ашъарийнинг ўғли! Мана шу ерда ўқиладиган икки ракаът намоз ўзидан илгариги гуноҳларга каффорат бўлади»,— дедилар.

12-х а д и с . Абу Мурра¹ айтадилар: «Марвон ибн ал-Хакам Мадинадан бирор жойга сафарга кетганида ўз ўрнига Абу Хурайрани колдириб кетарди. Абу Хурайра Зу-л-Хулайфада туриб, ўзлари бир хонада, оналари бошқа хонада яшарди. Абу Хурайра қачон ўз оналаридан ташқарига чиқадиган бўлсалар, оналарнинг эшиги олдига келиб салом берардилар-да: «Мени ёшлигимда тарбият қилганингиз учун сизга Аллох Таолонинг раҳмати бўлсин»,— дер эдилар. Оналари ҳам у кишининг саломларига жавоб қайтариб: «Катта бўлганингда менга яхшилик қилаётганинг, розилигимни олаётганинг учун сенга ҳам Аллох Таолонинг раҳмати бўлсин»,— дер эдилар. Абу Хурайра ташқаридан қайтиб келганларида ҳам она-бола ўртасида шу муомала такрорланарди».

13-х а д и с . Абдуллох ибн Амир ибн ал-Ос (розиёоллоху анху) айтадилар: бир киши Расулulloх хузурларига ҳижрат қилмоқ учун байъат қилишга келди. Аммо ота-онаси унинг кетишига рози бўлмай, хафалиқдан йиғлаб қолган эдилар. Шунда Расулulloх: «Сен ҳозир ота-онанг олдига бор! Ҳижрат қиламан деб уларни хафа қилганинг, энди ҳижрат қилмайдиган бўлдим, деб уларни хурсанд қил»,— дедилар.

14-х а д и с . мазмуни 12-ҳадисда ўтди.

7-боб. Ота-онага оқ бўлиш ҳақида²

15-ҳадис. Абу Бакир (розиёоллоху анху) айтди-лар: «Расулulloх: «Мен сизларга гуноҳларнинг энг каттасини айтиб берайми?»— деб уч мартаба сўрадилар. Саҳобалар: «Эй Расулulloх, айтиб беринг»,— дейишди. «Аллох Таолога ширк келтириш ва ота-онага оқ бўлиш»,— дедилар. Расулulloх

лох шу вақтда ёнбошлаб ўтирган эдилар, кейин яхшилаб ўтириб олдилар-да: «Огоҳ бўлинглар! Шу катта гуноҳлардан бири ёлгон гапирмоқ, тухмат қилмоқдир»,— дедилар. Шу охириги сўзларини шу қадар кўп такрорладиларки, мен ичимда, Расулulloх чарчадилар, энди гапларини тўхтатсалар ҳам бўларди, дедим».

116-х а д и с . Мўғира ибн Шуъба (розиёоллоху анху)нинг котиблари Варрод айтади: «Ҳазрати Муовия (розиёоллоху анху) Муғирага: «Расулulloхдан эшитган ҳадисларингдан менга ёзиб юбор»,— деб хат ёздилар. Шу хатга жавобан Муғира: «Мен Расулulloхдан эшитдим: «Расулulloх кўп савол сўрашдан³, молни зое қилишдан ва асоссиз гапларни оғиздан-оғизга нақл қилиб юришдан қайтарар эдилар»,— деган ҳадисни айтиб турдилар ва мен ёзиб бердим».

8-боб. Ота-онасига лаънат ўқиган кишига Аллохнинг лаънати бўлсин, деган ҳадис ҳақида.

17-х а д и с . Абу ат-Туфайл Омир ибн Восила (розиёоллоху анху) айтди-лар: ҳазрат Али (қарамраллоху ваҳҳаху)⁴дан сўралганда, ҳазрат Али: «Пайғамбаримизнинг ўзимизга хос айтган гаплари фақат мана шу қиличнинг кинидагилардир»,— дедилар-да, ундан бир саҳифа қоғоз чиқардилар. Бу саҳифада: «Аллох Таолодан бўлак нарсалар номига атаб бирор жонликни сўйган кишига, ота-онасига лаънат ўқиган кишига⁵ ва шариатда бўлмаган нарсаларни дин номидан пайдо қилганларга йўл берган (имкониёт туғдирган) кишига ҳам Аллох Таолонинг лаънати бўлсин»,— деган ҳадиси шариф ёзилган экан.

9-боб. Гуноҳ бўлмаган ҳолларда ота-она амрига итоат қилиш ҳақида

18-х а д и с . Абу ад-Дардо (розиёоллоху анху) айтадилар: «Расулulloх менга куйидаги тўққизта амални буюрдилар ва дедиларки: «Гарчи мажаклашиб кетсанг ҳам ёки ўтда ёндирилсанг ҳам Аллох Таолога ширк келтирма, фарз намозни қасддан тарк қилма, уни қасддан тарк қилувчи кишилардан Аллох Таолонинг зиммаси ажрайди⁶. Маст қиладиган ҳаром ичимликларни асло ичма, чунки улар ҳамма ёмонликларнинг қалитидир. Ота-онанга итоат қил, агар улар дунёдан воз кеч десалар ҳам хўрматлари учун буйруқларини ижро қил! Гарчанд ишбоши бўлган одамдан кўра, ўзингни шу амалга муносиброк деб билсанг ҳам улар билан амал талашма. Енингдаги аскарлар қочса ҳам ва ўзинг ҳалокатга учрайдиган бўлсанг ҳам уруш майдонидан қочма! Қўлингда бор мол-мулкнингдун қарамонингдаги ахлу аёлларингга сарф қил! Хотин ва болаларингга қалтак кўтарма,⁷ тўғри йўлдан юрмаса, бола-чакаларингни Аллох Таолонинг қаҳри-ғазабига дучор бўлишлари билан кўрkit».

(19-х а д и с . мазмуни 13-ҳадисда ўтди.)

20-х а д и с . Абдуллох ибн ал-Ос айтадилар: Расулulloх хузурларига жиҳодга (муқаддас урушга) боришни талаб қилиб бир киши келди. Шунда Расулulloх: «Ота-онанг тирикми?»— деб сўрадилар. У киши: «Ҳа, ота-онам борлар»,— деди. Шунда Расулulloх: «Ота-онанг учун жиҳод қил!»— дедилар.⁸

10-боб. Ота-она кексайган вақтида хизматларини қилиб, дуоларини олмасдан жаннатга қира олмаган киши ҳақида.

21-х а д и с . Абу Хурайра айтадилар: «Расу-

дуллох: «Хор бўлсин, хор бўлсин, хор бўлсин!»— деб ўн мартаба такрор қилдилар. Шунда саҳобалар: «Е Расулуллох, кимни айтаяпсиз?»— деб сўрашди. Расулуллох: «Ота-онасининг иккаласи ёхуд битталари кексайиб, қолган вақтда (уларни рози қилмай) ўзини дўзахга тушишга мубтало қилган кишини»,— дедилар.

11-боб. Ота-онасини рози қилган кишининг умри узок бўлиши ҳақида.⁹

22-хадис. Маъоз ал-Жуханий (розиёоллоху анху) айтдилар: Расулуллох: «Ким ота-онасини рози қилса, унга тубо¹⁰ насиб бўлиб, Аллох-Таоло унинг умрини ҳам зиёда қилади»,— дедилар.

12-боб. Мушрик отасининг гуноҳини кечишни Аллох Таолодан сўрамаслик ҳақида.

23-хадис. Абдуллох ибн Аббос айтдилар: Аллох Таолонинг: «Ота-онанг иккаласи ёхуд улардан биттаси кексайиб қолса, уларга «уфф»¹¹ деган сўзни айтма, гапларини қайтарма, уларга ёқадиган гапни гапир, уларга раҳмдиллик юзасидан камтарлик қанотингни қоқиб тур! Мени ёшлигимдан тарбият қилганларни учун улардан ўз раҳматингни дариг тутма (17:23)»,— деган оятларнинг ҳукми «Бароат (ат-тауба)» сурасидаги «Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)га ва мўмин бадаларга мушриклар оқиқ маълум бўлган мушриклар учун истиғфор айтишлари дуруст эмасдур, улар гарчи ўзларига яқин қариндош бўлсалар ҳам»,— деган оят билан насх (бекор) қилинган (9:113)»,— дейдилар.

13-боб. Ота-она мушрик бўлса ҳам уларга яхшилик қилиш ҳақида.

24-хадис: Саъд ибн Абу Вакқосдан ривоят қилинди, у киши: «Аллох Таоло Куръони қаримдан тўрт оятни менинг ҳақимда туширди. Онам: сен Муҳаммаддан ажралмагунингча, мен ҳеч нарса емайман ҳам, ичмайман ҳам, деб қасам ичган эди. Шунда Аллох Таоло: «Агар ота-онанг ўзингга маълум бўлмаган ишларга сени менга шерик деб ишонтиришга уринсалар, уларга итоат қилма, лекин бу дунёда улар билан яхши муомала қил» (31:15), деган оятни нозил қилди. Иккинчи оят: Разотда олинган ўлжа моллар ичида бир қилич менга яхши кўринди. Пайғамбаримиздан шу қилични менга беринг деб сўраганимда, Аллох Таоло: «Эй Муҳаммад, кишилар урушдан кейинги ўлжа моллардан уларга беришингни сўрайди. Сен уларга ўлжа тушган моллар Аллох Таолонинг ва пайғамбар Муҳаммаднинг ихтиёридир, деб жавоб қил!» деган «Анфол» сурасининг 1-оятини туширди. Учинчи: «Мен бетоб бўлиб қолган вақтимда Расулуллох аҳволимни сўрагани келдилар. Шунда мен: «Е Расулуллох, мен молларимни таксим қилиб қўймоқчиман. Шундан ярмини Аллох Таоло йўлга васият қилсам бўладими?»— деб сўрадим. Расулуллох: «Йўқ, бўлмайди»,— дедилар. «Бўлмаса уларнинг учдан бирини васият қилсам»— деганимда Расулуллох сукут этдилар. Мана шундай кейин молларнинг учдан бирини васият қилиш жоиз бўлди. Тўртинчи: Ансорлардан бир нечтаси билан ўтириб ичкилик ичдик. Шунда улардан биттаси теванинг ияги билан менинг бурнимга урди. Кейин Расулуллох ҳузурларига борганимда, Аллох Таоло ичкиликни харом қилиб, оят туширди («Бақара» сураси, 219-оят)»,— дейдилар.

25-хадис: Абу Бакр Сиддик (розиёоллоху анху)нинг қизлари Асмо (розиёоллоху анху) айт-

дилар: «Расулуллохнинг ҳаёт вақтларида онам бирор нарса умидида ҳузуримга келди. Шунда Расулуллохдан: «Онам келиб қолди. Унга сила раҳм қилиб, бирор нарса берсам бўладими?»— деб сўрадим. Расулуллох: «Ҳа, сила раҳм қилсанг бўлади»,— дедилар.¹²

Ибн Уъяйна айтдилар: «Мана шу ҳақда Аллох Таоло: «Аллох дин хусусида сизлар билан уриш қилмаган ва хали ўз раиятларингиздан чиқмаган кишиларга яхшилик ва адолат билан муомала қилишдан қайтармайди (8:60)»,— деган оятни туширди».

26-хадис. Абуллох ибн Умар айтдилар: «Отам ҳазрат Умар ибн ал-Хаттоб (розиёоллоху анху) ипақдан икки қават тикилган бир кийимни сотиб олишни жаноб Расулуллохга тавсия қилиб: «Е Расулуллох, буни жумъа кунлари ва атрофдан элчилар келганда кийиб чикасиз»,— дедилар. Расулуллох отамнинг тақлифларини қабул қилмай: «Бундай кийимни охиратда насибаси йўқ кишилар қияди»,— дедилар. Шундан кейин Расулуллохнинг ўзларига шундай кийимлардан қанчаси ҳаёда сифатида келиб қолди-да, ундан биттасини отамга юбордилар. Отам: «Е Расулуллох, буни мен нима учун қияман, ахир, ўзингиз «бундай кийимни насибаси йўқ кишилар қияди», деган эдингиз-ку, деганларида, Расулуллох: «Мен сизга қиясиз деб эмас, балки сотиб, ақчасини бирор ҳожатингизга яратарсиз ёки бирор кишига қийдирарсиз деб юбордим»,— дедилар. Ҳазрат Умар ўша кийимни ҳамон мусулмон бўлмаган бир биродарларига юбордилар.

14-боб. Ота-онани сўқмаслик ҳақида.

27-хадис. Абдуллох ибн Амр ибн ал-Ос айтдилар: Расулуллох: «Киши ўз ота-онасини сўқиб катта гуноҳдир», дедилар. Саҳобалар: «Е Расулуллох: киши ўз ота-онасини ҳам сўқадими?»— деб сўрашганда, Расулуллох: «У киши бир одамни сўқади, у одам ҳам аввал сўққан кишининг отасини ҳам, онасини ҳам сўқади», дедилар.¹³

(28-хадис. мазмуни 27-хадисда ўтди.)

15-боб. Ота-онага оқ бўлишнинг укубати ҳақида.

29-хадис. Абу Бақир (розиёоллоху анху) Расулуллохдан ривоят қилдилар: Расулуллох: «Азоб-укубат қиёмат кунига асраб қўйилганидан ташқари, шу дунёнинг ўзида ҳам инсоннинг ўзига жабр етказадиган гуноҳ— кишиларга зулм қилиш ва қавм-қариндошларга қилинадиган сила раҳмини узиб қўйишдир»,— дедилар.

30-хадис. Имран ибн Ҳасан (розиёоллоху анху) айтдилар: Расулуллох саҳобалардан: «Зино қилиш, маст қиладиган ичимликни ичиш ва ўғрилиқ қилиш ҳақида нима дейсизлар?»— деб сўрадилар. Улар: «Буларнинг ҳукмини Аллох Таоло ва унинг Расули билдилар» деб жавоб бердилар. Шунда Расулуллох: «Булар ўтакетган қабохат ишлар бўлиб, охиратда ҳам, бу дунёнинг ўзида ҳам уларнинг укубати, жазоси белгилангандир. Мен сизларга гуноҳларнинг энг катталарини айтиб берайми? Улар: Аллох раббил оламийнги ширк келтириш ва ота-онага оқ бўлиш»— дедилар-да, суяниб ўтирган ҳолатларини ўзгартиб, тиз чўкиб олдилар ва «ҳамда ёлғон сўзлаш ва туҳмат қилиш»,— деб қўшиб қўйдилар.

ИЗОҲЛАР

¹Абу Мурра— Абу Толибнинг кизи Умми Ха-нифанинг ёки Окиланинг озод қилган қули эди.

²Оқ бўлиш— ота-онага озор бериш, хафа ки-лиш ва буйруқларини бажармасликдан иборат-дир. Уларнинг фарзандга сени оқ қилдим, дейиш-лари шарт эмас, диллари огришининг ўзи фар-занднинг оқ бўлганидир.

³Қўл савол сўрашдан — бирор эҳтиёж бўл-май туриб, тиланчилик қилиш ёки ҳаётда учрамай-диган воқеа ва масалаларни сўраш ёхуд киши ўзинга тегишли бўлмаган хабарларни суриштириб юриш қабилардир. Аммо молни зое қилиш эса, уни ноўрин, дунё ва охират учун ҳам фойдаси тегмайдиган жойларга сарфлашдан иборатдир.

⁴Арабча, маъноси: Аллоҳ ўзининг фазлу ка-рамидан уни бахраманд қилсин.

⁵Ота-онага лаънат ўқиган киши ҳақида тафсилот 27-ҳадисда келади. Ота-онасига лаънат ўқиш уларни сўқишдан ва Аллоҳ Таолонинг лаъ-нат этиши эса, ўз даргоҳидан узок қилиши ва ра-ҳматидан маҳрум қилишидан иборатдир.

⁶Аллоҳ таоло зиммасининг ажраши— уни ўз паноҳида сакламаслигига ишора.

⁷Қуръонда айтилишича, уриш йўли билан бўлса ҳамки уларга одоб-ахлоқ ўргат, бўйсунмас-ларидан кўрксанг насиҳат қил, насиҳатни қабул қилмаса, уларни ўзингдан четлат ва шунда ҳам бўлмаса, уриш билан уларни кўрқит, таҳдид қил! (Нисо сураси, 24-оят).

⁸Яъни: кекса ота-онангга хизмат қилиш, уларни рози этиш, тирикчиликларидан хабардор бўлиб туриш муқаддасдир! Шунинг ўзи сен учун жиҳоддир.

⁹Хар бир кишининг умри канча бўлиши амалда тақдир этилган. Аммо умрнинг узок бўли-ши, дунёда яхши, фаровонлик билан яшаши, ризқининг кўп бўлиши, дунёвий ишларининг унумли, баракали бўлишига ишора.

¹⁰Тубо — —жаннатлардан бири ёхуд ундаги бир дарахт номидир.

¹¹«Уфф»— сўзи жеркиш, сизга ўлим бўлсин, сиздан безор бўлдим, деган мазмунда.

¹²Асмонинг онаси Қайла бинт Абду-л-Иззи исломни қабул қилмаган эди. Шунинг учун Асмо унга берайми, деб сўраган эдилар.

¹³Демак, киши бировни сўкса, кейин унинг ота-онасини ҳам сўқади. Шу билан у бевосита ўз ота-онасини ҳам сўккан бўлади.

АЖОЙИБОТ- ГАРОЙИБОТ

ТОШБАҚА КОСАСИДА ЮЛДУЗЛАР ТАСВИРИ

Хақасиянинг қадимий Малая Сия кентидан то-пилган тошбақанинг тош ҳайкалчаси бундан 35 минг йил муқаддам ясалган. Қизиғи шундаки, сибирлик археологлар қазув пайтида топган бу тошбақа косасида шимолий Қутб юлдузлар бур-жи акс эттирилган: жумладан, Қутб юлдузи ва Катта Айиқ таркибига кирган ёритқичлар... Осиё асотир(миф)ларида тошбақа осмоннинг шимолий қисми рамзидир. Гап бунда ҳам эмас. Олимлар-ни Катта Айиқ таркибидаги бизга номаълум бўл-ган иккита юлдуз ҳайратга солмоқда. Балки улар кейинчалик сўзи қолганда? Ёки бўлмаса, улар бошқа осмон жисмларидир? Бу жумбоқ ҳали ечилганича йўқ.

НАПОЛЕОННИНГ ФОЛБИНИ

Кўпчилик қартанинг даставвал бир француз томонидан ихтиро қилинганини билса керак, албатта. Ҳўш, қарта билан фол очишда император Наполеон Биринчининг ромчиси ким бўлган? Ўзига хос даҳо ҳисобланган Ленарман хоним жангда ғолиб ёки мағлуб бўлишини фақат Напа-леонгагина башорат қиларди. У френологияда Галл ва физиономияда Лафатер ном қозонгани каби фолбинликда донг таратган эди.

ЯДРО ҚУРОЛИГА БАРДОШЛИ ЧАЁНЛАР

Франциянинг Саҳрон Кабирда ўтказган ядро синовидан кейин радиоактив қолдиқларнинг саҳ-ро чаёнларига ҳеч қандай таъсир қилмаслиги маълум бўлиб қолди. Ваҳоланки, 600 рентген одамнинг ҳалок бўлиши учун кифоя. Чаёнлар эса 80 минг рентгенда ҳам ўзларини яхши ҳис этди-лар. Бир неча кундан кейин ҳатто 154 минг рент-генга ҳам бардosh бердилар. Ерда чамаси 150 миллион йил аввал пайдо бўлган чаёнларнинг иммунитет сири ҳамон аниқланганича йўқ.

ЧУМОЛИЛАР УЧУН ЖАРИМА СОЛИНАДИ

Дарахтларни кемирадиган зараркунанда курт-ларнинг чинакам кушандаси чумолилар санала-ди. Биргина чумоли оиласи бир ой давомида миллиондан зиёд куртга қирон келтиради. Бу — бутун бошли очофат қўшинни даф этиш, демак-дир. Шунинг учун бир неча йил бурун собиқ Шар-қий Олмония (Германия)да чумолилар ва улар-нинг уялари қонун йўли билан муҳофаза қилина-ди. Бу ташаббус сўнгги йилларда Италия ва Фран-цияга кўчди.

Бизда-чи? Бизда эса бунинг тамоман аксини кўриш мумкин. Мутасадди ташкилотлар томо-нидан товуқ жўжалари озукаси учун ҳатто чу-молилар тухумини тўплаш бўйича мажбурият ҳам олинган. Масалан, биргина Нижний-Новго-род вилоятида мавсум бўйи 15 тонна чумоли тухумини тўплаб, жўжа етиштирадиган корхо-наларга жўнатилди.

«ЎЗБЕК» АТАМАСИНИНГ ТАРЖИМАИ ҲОЛИ

Бўрибой АҲМЕДОВ,

Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси

Ўзбеклар — Урта Осиёнинг қадимий халқларидан ҳисобланади. Лекин халқ бўлиб шаклланганча, улар катта тарихий йўлни босиб ўтдилар. Ўзбекларнинг илдизи — Урта Осиё ва Қозоғистоннинг қадимги халқи бўлмиш шаклар (саклар) билан массагетлар ва икки азим дарё Укуз (Амударё: юнонлар уни тўғри талаффуз этолмай Оксус деб атаганлар) билан Енчу Укуз (Сирдарё) ва уларнинг теварак атрофидаги туманларда қадим замонларда истиқомат қилган сўғдийлар, бақтрияликлар, хоразмликлар, шошликлар ва паркона (Фарғона)ликларга бориб тақалади.

Ўзбекларнинг қадимий авлоди саналмиш бу халқлар хусусида бугун озми-кўпми маълумотга эгамиз. Археолог ва антрополог олимларимиз Енчу Укуз билан Укузнинг қуйи оқимларидаги туманларда, хусусан, Хоразмда, Қозоғистоннинг Марказий ва Шарқий туманларида, Ўзбекистоннинг Жанубий туманларида, Тошкент ва Фарғонада кўп йиллардан бери олиб борган текширишлар натижасида ўша халқлар ҳақида маълум тасаввурга эга бўлдик. Ва ниҳоят, ўша аждодларимиз ҳақида қадимги Эрон ёзма манбалари («Худай намак», «Ойин намак», «Шахристон-хойи Эрон», Лидия, Персеполи, Суз ва Ҳамдондан топилган миҳ катибалар)да, Ҳиндистонда ёзилган «Махабхарата», Юнон ва Рим тарихчи ва жуғрофия олимлари (Геродот, Страбон, Эфор, Помпей, Трог, Плиний ва бошқалар)нинг асарларида ўта қимматли маълумотларни учратамиз.

Шаклар, массагетлар, сўғдийлар, бақтрияликлар, хоразмликлар, шошликлар ва парконаликлар ўзбек халқининг шаклланишида илк элатий (этник) қатлам ҳисобланади.

Ўзбекларнинг иккинчи элатий қатламини турли даврларда ана шу икки дарё оралиғи ва уларнинг теварак-атрофидаги ерларга кўчиб келган туркий қабилалар ташкил этади.

Буларнинг дастлабки қисми милоддан аввалги сўнгги асрларда ва милоднинг биринчи асри арафасида жануб тарафдан кириб келган ва форс тилида сўзлашувчи гуруҳлар билан бирга шимолдан, Олтой билан Еттисув тарафдан келиб қолган туркий забон халқлар эдилар.

Туркий халқларнинг энг катта гуруҳи шимолий ўлкалардан милоднинг V-VII асрларида кўчиб келди. Ана шу жараён VIII аср бошларигача, яъни араб истилосигача давом этди. Бу халқлар қадимий Туроннинг (бу ном оташпарастрларнинг муқаддас китоби «Овесто»да ҳам учрайди) ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётида муҳим ўрин тутдилар.

Араб истилосигача Урта ва Марказий Осиёда истиқомат қилган халқлар Хитой манбаларида усунь, даҳя, кангюй (қангли), доволниклар, хоразмликлар; мусулмон манбаларида (араб тарихчилари ва жуғрофия олимларининг асарларида) турк деб аталган.

Бу халқлар ҳақидаги маълумотлар хитой тилида ёзилган манбаларда, масалан, Сима Цянь (милоддан аввалги 11 аср охири — милоднинг 1 аср бошларида ўтган)нинг «Тарихий ёзишмалар» асарида, шунингдек, «Катта Хань сулоласининг тарихи» (милоднинг 25-263 йилларида ўтган), «Вэй хонадонининг тарихи» (милоднинг 386—581 йиллари ҳукмронлик қилган) ва шунга ўхшаш бошқа асарларда, шунингдек, нафақат Мўғулистон ва Олтойдан, балки Урта Осиё ҳудудидан ҳам топилган. Улар Урхун-Енисей битикларида ҳам кўп учрайди. Табарий (838-923)нинг «Тарих ар-расул ва-л-мулк ва-л-хулафо» («Пайғамбар, подшоҳлар ва халифалар тарихи») асари ҳам бу жиҳатдан қимматли манба ҳисобланади.

VIII аср бошида, кўпроқ X асрда, икки дарё оралиғи туманларига Олтой, Еттисув ва Шарқий Туркистон ҳудудларидан кўчиб келган басмил, тургаш, қорлиқ, тўқизғуз (тўққиз ўғуз), чигил, яғмо, тухси, ябоқу, жорук, жумул, уйғур каби йирик ўзбекларнинг иккинчи элатий қатламини бойитди ва ўзбекларнинг халқ бўлиб шаклланишида катта аҳамият касб этди.

Шундай қилиб, ўзбек халқи X асрнинг охири ва XI аср бошларида халқ сифатида шаклланди.

Бу давр тарихини Аҳмад ибн Вадиҳ ал-Яъқубий (899 йили вафот этган)нинг «Тарих» китоби, юқорида тилга олинган Табарийнинг тарихий асари, муаллифи маълум бўлмаган «Худуд ул-олам», Абдулқосим Фирдавсий (941-1020)нинг «Шоҳнома», Абу Райҳон Беруний (973-1048)нинг «Осор ул-боқий» ва «Хоразм тарихи» китоблари, Маҳмуд Кошғарий (1029-1035 йиллар орасида туғилган)нинг «Девону дўғат ат-турк» («Туркий сўзлар девони») асари, Абу Саид Абдулҳай Гардизий (XI асрнинг биринчи ярми)нинг «Зайн ул-ахбор» («Тарихлар безағи») асари, Фахриддин Муборакшоҳ Марваррудий (XII асрнинг иккинчи ярми — XIII аср бошлари)нинг «Тарихи Муборакшоҳ» асари, Ёқут Ҳамавий (1179-1220) қаламига мансуб «Мўъжам ул-булдон» («Мамлакатлар рўйхати») кўп жилдли қомусий асари, Муҳаммад Авфий (XIII асрнинг биринчи ярми)нинг «Жомий ул-ҳикоят» ва бошқа асарлардан (уларнинг ҳаммасини келтириб ўлтирмадик) ўқиб ўрганиш мумкин.

Албатта, бутун бир халқнинг элатий жиҳатдан шаклланиш жараёни бирданига тўхтаб қолгани йўқ. У яна кўп асрлар давом этди. Масалан, Чингизхон (1155-1227) истилоси даврида (1219-1227) ва ундан кейин, XIII-XIV асрнинг биринчи ярмида Мовароуннаҳрга кўчиб келган турк-мўғул қабилалари (орлот, баҳрин, барлос, боёвут, жалоир, дурбан (дўрман), кераит, қипчоқ, қиёт, қўнғирот, мжор, манғит, маржит, найман, нўкуз, уйрот, сулдус ва бошқалар) ҳам аста-секин ўзбекларнинг таркибига қўшилдилар.

Бу ҳақда Жувайний (1226-1283), Рашидуддин (1247-1318), Жамол Қарший (1230 йиллари туғилган), Муинуддин Натанзий (XIV асрнинг биринчи ярми — XV асрнинг биринчи чораги), Шарафуддин Али Яздий (1454 йили вафот этган), Мирзо Улуғбек (1394-1449) асарларида зарур маълумотларни учратамиз.

Лекин бу халқ X-XV асрларда ҳали ўзбек деб аталган эмас. У қайси қабиллага мансуб бўлса, ўша қабилани номи ёки умумий турк номи билан аталиб келди.

«Ўзбек» номини икки дарё ораллигидаги ўлка ва унинг теварак-атрофидаги туманларга бепоеён Дашти қипчоқдан (ҳозирги Қозғистон ва жанубий Урусия ерларини, то Днепр дарёсигача ўз ичига олган ерлар XI асрданоқ шу ном билан аталган) XVI аср бошида қўчиб ўтган турк-мўғул қабилалари (қушчи, буркут, найман, уйғур, қурловут, қиёт, кўнеирот, гирайли, тангут, дурман, ябоқу, хитой, чимбой, шунқорли, шадбақли, ийжон, қавчин, манғит, жүргун, минг, бочкирд, можор, солур қозон, эчки байри ва бошқалар) ўзи билан бирга олиб келдилар. Ана шундан бошлаб қадимдан шу икки дарё орасида ва унинг теварак-атрофида истиқомат қилиб келган туркий забон халқ ўзбек номини олди.

Лекин бундан ўзбек халқи XV-XVI асрларда пайдо бўлган экан, деган хулосага келиш мутлақо хатодир. Бундай фикрда бўлиш илму ҳақиқатга хилоф иш тутиш, демакдир. Маълумки, халқ тарихи, ўзбекизм, инглизми, немисми, бундан қатъий назар, унинг номидан олдин юради. Мисол учун инглизлар, ҳерман (немис)лар ва французларни олиб кўрайлик. Уларнинг ҳаммаси ҳам жаҳондаги энг қадимий халқлардан ҳисобланади. Лекин улар дастлаб ҳерман, инглиз, француз деб аталмаган. Масалан, инглизларнинг ҳозирги Британия оролларида миллоддан аввалги бир мингинчи йиллар ўртасида истиқомат қилган аждодлари пикт ва кельт деб аталган. Кейинги номларини (англосакс номини) улар миллоднинг V-VI асрларида Оврўподан ўша оролларга кўчиб ўтган ҳерман қабилалари: англлар ва сакслар номидан олишган. Энди ҳерман (немис)ларни олиб кўрайлик. Уларнинг элатий асоси тахминан инглизлар билан бир вақтда — миллоддан аввалги бир мингинчи йилларда ташкил топди. Бунга франк, сакс, бовар, тюринг, аллеман ва тевтон қабилалари асосий сабаб бўлди. Ҳерман этноними эса XII-XIII асрларда пайдо бўлди. Энди французларни олиб кўрайлик. Уларнинг аждодлари ҳозирги Франциянинг Галлия ўлкасида миллоддан аввалги I асрда истиқомат қилган кельт қабилалари (масалан, галлар) эдилар. Француз номи эса IX асрда Ҳерманиядан кўчиб келган франк қабиласи номидан олинган.

Ўзбеклар ҳам шундай тарихий йўлни босиб ўтганлар.

Энди «ўзбек» этнонимининг пайдо бўлиши ҳақида сўз юритсак, бу атама, XIII-XIV асрлардан қолган тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, XIII асрнинг охири ва XIV асрнинг бошларида келиб чиқди. Уша даврда ўтган муаррихлар: Ҳамдуллоҳ Қазвиний (1281-1350), Ал-Калқондий (1418 йили вафот этган), Низомиддин Шомий (1404 йили вафот этган), Шарафуддин Али Яздий (1454 йили вафот этган), Абдураззоқ Самарқандий (1413-1482), Хондамир (тахминан 1475-1535), Мирза Муҳаммад Ҳайдар (1500-1551) ва бошқалар. Дашти қипчоқнинг шарқий қисмини (Волга дарёсидан Балхаш кўлигача, Фарбий Сибирдан Сирдарё ва Орол денгизи бўйларигача бўлган ҳудудни «диёри ўзбек», «улуси ўзбек», «мамлақати ўзбек», «Ўзбекистон»; ўша мамлакат подшоларини «малик диёри

ўзбек», «подшоҳи ўзбек», уларнинг қўшинини эса «сипоҳи ўзбек» деб атаганлар.

Низомиддин Шомий Тўхтамиш ўғлон (ҳокимият учун курашган Оқ Урда султонларидан; 1376-1395 йиллар. Оқ ва Олтин Урда хони)нинг XIV асрнинг 70 йиллари бошида Амир Темурдан мадад сўраб Самарқандга келиши ҳақидаги ҳикоясида мана буларни ўқиймиз: «У (Амир Темур) Тўхтамиш ўғлонга Ўтрор билан Савронни инъом қилди ва уни ўша вилоятларга юборди. Маълум вақт ўтиб, ўзбекларнинг подшоши Урусхон (1361-1375 йиллари Оқ ўрда хони)нинг ўғли Қутлуқ Буко катта қўшин билан унга (Тўхтамиш ўғлонга) қарши чиқди ва у билан кўп марта урушди». Тўхтамиш Оқ Урда тахтини эгаллагач, валинеъмати (Амир Темур)га хиёнат қилди. Шунда Амир Темур 1389 йили унга қўшин тортиди. Сариқ Узен деган манзилга етганда, «кнўёнлар билан амирлар тўпланишиб (соҳибқиронга) арз қилдилар: «Яхшиси аввал Анқо тўрага (Мўғлистон хони Ҳизрхожа (1388-89—1398-99)нинг нуфузли амирларидан) қарши борайлик ва уни йўқ қилайлик, сўнгра ўзбек мамлақати устига юриш қилайлик».

Абдураззоқ Самарқандий Амир Темурнинг 1390 йили Мўғлистонга қилган ҳарбий юришига тўхталиб, ўша Анқо тўранинг тақдири ҳақида бундай ёзади: «Ўша йили соҳибқирон Мўғлистон устига юриш қилди. Йўлда асирлар унга Анқо тўранинг Мўғлистондан қочиб, ўзбек даштида (дар саҳройи ўзбек) яшириниб юрганни айтиб бердилар».

Хондамир 1389-91 йиллар воқеалари ҳақида гапирганда, Тўхтамишнинг аскарларини ўзбек сипоҳи деб атади. Муинуддин Натанзий «Искандар аноними» номи билан машҳур бўлган тарихий асариде (1414 йили ёзиб тамомлаган) бир вақтлар йирик Олтин Урда амири манғит Идикубий ва Темур Қутлуқхон (1395-1401) ихтиёрида 1399 йили Тўхтамишга қарши курашган Олтин Урда аскарларини ўзбеклар юритган.

Яна шуни ҳам айтиш керакики, Абдураззоқ Самарқандий ўша Индикубийни, унинг акаси Исабекни, шунингдек, Оқ Урда хонлари Шодибек (1401-1407), Пўлодхон (1407-1410), Улуғбек Муҳаммадхонни (1419-1420, 1427-1433) «Дашти қипчоқ ва ўзбек вилоятининг подшоҳлари» деб тилга олади.

Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Кўкча денгизи (Балхаш кўли)дан то Урол дарёсигача бўлган ерларни «Ўзбекистон» деб атади.

Бир гуруҳ олимларнинг (Н. А. Аристов, А. Ю. Якубовский, П. П. Иванов, М. А. Чапличка, Хильда Хукэм) фикрича, ўзбек этнонимининг келиб чиқиши машҳур Олтин Урда хони Ўзбекхон (1312-1340) номи билан боғлиқ. Бошқача сўз билан айтганда, ўзбеклар ўз номини ўша Ўзбекхон номидан олган. В. В. Григорьев бўлак бирон фикр айтмайди, лекин бу мулоҳазани инкор этади. А. А. Семёновнинг сўзларига қараганда, «ўзбек» этноними Оқ Урда ҳудудида пайдо бўлган ва ўша заминда кўчиб юрган турк-мўғул қабилалари XIV-XV асрларда ўтган Эрон ва Урта Осиё тарихчилари тарафидан шу ном билан аталган. А. А. Семёнов бунда ҳақли, албатта. Лекин фақат қисман ҳақли, десак тўғрироқ бўлади. «Ўзбек» номи — биз буни юқориде келтирган мисоллардан ҳам кўрдик — нафақат оқўрдалик кўчманчиларга, балки олтинўрдалик турк-мўғул қабилаларига ҳам татбиқ этилган. Шу муносабат билан яна манбаларга мурожаат қилайлик. Шарафиддин Али Яздий хижрий — 688 (мелодий — 1289) йил билан боғлиқ бир воқеани ҳикоя қилади. Бунга кўра, ўша йили ўзбек қўшини (лашкари ўзбек) Олтин Урда ўғлонларидан

Турктой билан Бухай бошчилигида Табризга тобеъ бўлган Абҳар вилоятига бостириб кирган. Бу воқеа Олтин Урдада Тўла Буқо (1287-1290), Эронда Элхон Арғунхон (1284-1291) ҳукмронлик қилган йиллари кечган. Яна бир мисол. Ҳижрий — 728 йилнинг муҳаррам (мелодий — 1327 йилнинг ноябрь, декабрь) ойда Элхон Саид (1317-1335) амир Чўпон устидан ғолиб келгандан кейин дам олиш учун Бағдод сари йўл олди. «Лекин йўлда ўзбеклар (ўзбекиён) Дарбанддан ўтиб Озарбайжонга келишаётганини эшитиб, тўхтовсиз Қорабоғ тарафга қайтди». Мирзо Улуғбекнинг «Тарихи арбаъ улус» китобида диққатга сазовор мана бу маълумотни учратамиз: «Тўқ-

тойхоннинг (1290-1312 йиллари Олтин Урда хони) подшоҳлиги поёнига етгач, ўзбек улусининг ҳукмронлиги ҳазрати олийлари Султон Муҳаммад Ўзбекхоннинг қўлига топиширилди».

Кўриб турибсизки, «ўзбек» этноними Ўзбекхондан анча аввал пайдо бўлган ва Оқ Урда халқигина эмас, балки Олтин Урдада кўчиб юрган турк-мўғул қабиалари ҳам шу ном билан юритилган. XVI аср бошида Муҳаммад Шайбонихон (1451-1510) бошчилигида Мовароуннаҳрга кўчиб ўтган турк-мўғул қабиалари ҳам тез орада бу ердаги туркий халқлар билан қўшилиб-чатишиб кетган эди.



ТАБИАТ — ЖИСМИМИЗ

ТУНГИ МЕҲМОН

Пастки қаватнинг деразасини кимдир китирлатиб очаётганида, уйғониб кетдим. Тўғриси, кўл-оёғи боғлаб ташланган одамдек, кимирлаёлмай қолдим. «Ўғридир-ов» деган ўй лип этиб ўтди. Ярим тун бўлса... Мен нафасимни ичга ютганча, «Ўғризнинг кириб келишини кутдим. Бирок, у ҳадеганда келавермагач, кўрқув хиссини енгиб, кўрпадан аста сирғалиб чикдим-да, хонанинг чироғини ёқдим. Кўрка-писа биринчи қаватга тушдим. Қитирлаш аллақачон эшитилмай қолганди. «Меҳмонхонани кўздан кечириб керак!» деган ўйга бориб, ичкарига кирдим-да, чирокни ёқиб, хонани кўздан кечирдим. Ажабо, меҳмонхонада ҳеч ким йўқ эди. Кўзларимга ишонмай, деразаларнинг қабзасини тортиб-тортиб кўрдим: ҳаммаси жойида. «Балки энди кирмокчи бўлгану...»

Ташқарига чикдим. Ой нурида атрофдаги ҳар бир нарсани бемалол илғаш мумкин эди. Хатто ховлининг адоғигача қараб чикдим, бирок ўғрининг қораси кўринмасди. «Кизик, ярим тунда безовта қилган ким бўлдикин?» Шу ўй-хаёл билан ичкарига қадам ташлаганим ҳамона зинанинг ости қаттиқ китирлаганини эшитдим, сесканганча жойимда қотиб қолдим.

Ўзимга келиб қарасам, бир қирпи юқорига чикиш учун тиришар, лекин ярим газ кўтарилар-кўтарилмас, зинанинг тағига ўрнатилган тахтани китирлатганича, орқага тисарилиб кетарди. Ўзимнинг шу қадар кўрқоклигимдан хижолат ҳам чекдим. Мени ҳам кўрқитган, ҳам уйқумни бузган ярамасни кўлмига олдим-да, ташқарига чикариб қўйиб юбордим. Аммо у ўзини ўт-ўланлар орасига эмас, тўғри уйга урди. Мен уни янада узокроққа олиб бориб ташладим,

у бу сафар ҳам адашмасдан эшикни топиб келди. Ҳайрон қолдим. Сўнг, «ўрганиб қолибди, аини муддао», деган фикрда юқорига кўтарилдим. Айвоннинг эшигини очдим, анграйиб қолдим. Чунки бир неча кун илгари тутиб олган қирпим жойида турарди. «Ахир, кўлимдаги бу бегона қирпи қаердан келиб қолдикин?»

Бейхтиёр ўтган йилги воқеа кўз ўнгимда жонланди. Кун ботганда, эшигимиз бўсағасига келган қирпини тутиб олиб, эски қозоннинг тағига бостириб қўйдим... Анчагача, бедор ётдим. Чамаси, икки соатлардан сўнг деразадан мўралагандим, қозоннинг атрофида юрган уч-тўртта қирпига нигоҳим тушди. Нафасимни ичимга ютиб, қузата бошладим. Улар қозоннинг тева-рагини тимдалашар, бирок ер қаттиқ бўлганидан халоскорларнинг уринишлари беҳуда кетмокда эди. Қирпиларнинг бу ҳаракати менда шафқат хиссини уйғотди, тутқунликдаги жониворни қўйиб юбориш учун ташқарига чикдим. Биттаси, хатто тепасига борганимда ҳам жойидан жилмади. Бошини тиканлари орасига олиш ўрнига гоҳ менга, гоҳ қозонга қарарди. Бир неча дақиқа сеҳрлангандек, қотиб қолдим, сўнг унинг талабини бажардим...

Оқшомлари айвондаги қирпининг ёғоч тўсиқдан ўтиш учун уринганларини кўргандим. Шубҳасиз, ўғри қирпи ҳам ўз қавмини тутқунликда эканлигини жониворларга хос туйғу билан хис этган, эҳтимол, унинг чорлашларини эшитгандир. Етишдан олдин эшикни очиб қўйиб, тоза хавода айлангандим. Қирпи бу қулай фурсатдан фойдаланиб ўзини ичкарига урган бўлса серак...

Қахрамон СУЯРОВ

ЎЗГА САЙЁРАЛАРГА САЁХАТНИНГ ОСОН ЙЎЛИ

Худораҳмати А. Ч. БҲАКТИВЕДАНТА СВАМИ ПРАБҲУПАДА

Моддионлар Худо салтанати борлигидан воқиф бўлмай туриб, моддий манфаатга: бойлик, шон-шухрат ҳамда жамиятда мавқе эгаллашга ружу қиладилар. Улар ўз эҳтиёжларини қондиришга интилар экан, ўсиб-ўлғайишдан, ўз оилалари, жамият ва миллатнинг фаровонлигидан манфаатдор бўладилар. Бу одамлар ниятларига моддий фаолият воситасида етадилар. Улар ўз бурчий расм-русумларини беихтиёр, анъанага кўра адо этадилар, шу боис амривожиб расм-русумларни бажо келтириб, қурбонлик қилиб, Питлар (ўтган аждодлар) ҳамда бошқарувчи яримхудоларни рози этишга мойил бўладилар. Ана шундай қурбонлик қилишларга ружу қўйган, расм-русумларга риюя этган кишилар ўлимидан сўнг Ойга риҳлат қиладилар ва у ерда сома-раса деган самовий шарбатдан лаззатланиш бахтини қўлга киритадилар. Ярим-худо Чандра Ойни идора этувчи илоҳдир. Ойда тетрақатлам ва ҳаёт даражаси Ерга нисбатан юксак. Бордию жон Ойга чиқиб, у ердан бошқа бир яхшироқ сайёрага тушиш имкониятидан фойдаланмаса, у таназуулга юз тутиб, орқага — Ерга ёки бошқа шунга ўхшаш сайёрага қайтади. Бинобарин, моддионлар энг юксак сайёралар мажмуига ноил бўла олишларига қарамай, моддий оламнинг инқирози вақтида улар ҳеч шубҳасиз ҳалокатга учрайдилар.

Рухий осмоннинг (пара-вайома) сайёралар мажмуига келсак, у Вайкунтлардан — сананоқсиз сайёралардан иборат. Вайкунтлар — ўзларида Тангрининг ботиний қувватини намоён этувчи рухий сайёралардир, бинобарин, уларнинг сони зоҳирий қувватга мансуб моддий сайёралар сонидан уч баробар кўп. Зеро, шўрлик моддионлар сиёсат билан машғул бўлиб, сиёсат ёрдамида Худо яратган оламнинг арзимас бир заррачаси ҳисобланган сайёрадаги тартиботларни ўзгартиришга ҳаракат қиладилар. Қолбуки, нафақат Ер, балки сон-саноксиз сайёраларга эга бўлган беҳисоб галактикаларни ўз ичига олган бутун борлиқ лиқ тўла қопдаги бир дона тариқдай гап. Лекин шўрлик моддионлар

бу ерда ҳар томонлама текису қулай ҳаёт қуриш мумкин деб ўйлаб, бебаҳо инсоний куч-қувватларини охир-оқибати завол бўладиган нарсаларга сарфлайдилар. Мўмай даромадни ўйлаб, вақтларини исроф қилиш ўрнига, улар оддийгина яшашга интилганларида, ўз ақлларини олий руҳий тафаккур ила банд этганларида яхши бўлар эди. Бу уларни ҳеч адоғи йўқ моддий машмашалардан қутқазар эди.

Моддий фаровонликларнинг яна ҳам кўпайишига интилувчи моддион бу ердигидан ҳам кўра нафисроқ моддий лаззатга ноил бўладиган сайёрага риҳлат қилиши мумкин. Аммо энг яхшиси, ўзини, ўз жисмини тарк этишга ва руҳий осмонга қайтишга тайёрлашдир. Бинобарин, агар кимни моддий лаззат кўпроқ қизиқтирса, у жўги усули ёрдамида моддий осмоннинг бошқа сайёраларига риҳлат қилиши мумкин. Уйинчоқ фазо кемалари эса бу мақсадлардан кўра кўпроқ болаларни овунтиришга боп.

Аштанга-жўги усули ҳам моддий, чунки у моддий жисм ичидаги ҳаво оқимини бошқаришни ўргатади. Рухий учқун (жон) жисм ичидаги ана шу ҳаво оқимида сузиб юради, нафас олиш ва нафас чиқариш — жонни ушлаб турувчи ҳаво тўлқинларидир. Демак, жўги усули — ана шу ҳавони бошқаришнинг моддий санъатидир, бу санъат ёрдамида ҳавони қориндан киндикка, кўкрак қафасидан ўмровга, у ердан — кўз соққасига, кейин миячага ўтказиш ва ниҳоят исталган сайёрага кўчириш мумкин. Моддион олим ҳавонинг, нурнинг тезлигини ўлчади, лекин ақл ва идрок тезлиги унга билгисиз. Фикр тезлиги тўғрисида бирмунча чекланган тасаввуримиз бор, чунки бир сониядаёқ биз ўз ақлимизни юз минглаб чақирим нарига юборишимиз мумкин. Идрок эса ақлдан ҳам латифроқ. Жон ақл ва идрокдан фарқли ўлароқ ном оддийдир. У — рух, аксилмодда, идрокдан ҳам латиф. Жон идрокдан юз минг мартаба латиф ва қудратли. Шунинг учун биз бир сайёрадан бошқа сайёрага саёҳат қилиб юрган жоннинг тезлигини фақат

идрок этишимиз мумкин. Турган гапки, жон моддий учурувчи аппарат ёрдамида эмас, ўз кучи ёрдамида сайр этади.

Кишилари худди ҳайвонга ўхшаб, еб-ичадиган, ухлайдиган, жонини авайлайдиган, ҳис-туйғуларини қондирадиган бу жамият ҳозирги замон кишинини ҳақ йўлдан оқдирди ва у ўз жонининг қудратини унутиб қўйди. Қадим замонларда айтилганидек, жон — Қуёшдан, Ойдан ва барқ нуридан кўра милён-милён карра ўткиррок, милён-милён карра равшанроқ руҳий учқундир. Жоннинг нималигини англаб етмаган одамнинг умрида маъно йўқ. Тангри Чайтанья билан унинг ҳамроҳи Нитьянанда бу оламга одамларни жамиятларнинг ана шундай бузғучи таъсирларидан асраш учун ташриф буюрди.

Шунингдек, Шримад-Бхагаватамда жўги борлиқнинг турли-туман сайёраларига қай тарзда саёҳат қилиши ҳам ёзилган. Ҳаётий куч миячага кўтарилар экан, унинг кўздан, бурун, қулоқ ёки оғиздан чиқиб кетиш хавфи ҳам йўқ эмас, чунки булар ҳаётий кучларнинг еттинчи чаноғидаги тирқишлардир. Лекин жўги нафасни бутунлай ушлаб туриш йўли билан унинг тирқишларини ёпиб қўйишга ҳам қодир. Кейин у ҳаётий кучини ўрта ҳолатга — қошлари ўртасига йиғди, фақат ана шу ҳолатда ўз жисминини тарк этгандан сўнг бориб тушадиган сайёрасини ўйлаши мумкин. Ана энди ҳал этиши керак: моддий оламга қайтиб келишнинг ҳожати қолмайдиган шуурий Вайкунтхларда жойлашган Кришна маконига борадими ёки моддий оламнинг олий сайёраларига саёҳат қиладими? Комил жўгининг ихтиёри ўзида: унисининг ҳам, бунисининг ҳам ўртасини танлаши мумкин.

Баркамол шуурда ўз жисминини тарк этиш имконини берадиган усулни ўзлаштириб олган комил жўги учун бир сайёрадан иккинчи сайёрага ўтиш худди оддий одам бир дўкондан қайта бир дўконга бориб келгандай гап. Биз моддий жисм нари борса руҳий заррачанинг бир пўчоғи эканлигини айтиб ўтган эдик. Ақл билан идрок — ана шу заррачанинг ички кўйлағи, тупроқ, сув ва бошқа унсурлардан иборат дағал жисм эса — унинг устки кийимидир. Шунинг учун ўзини ўзи рўёбга чиқарган ҳар бир етук шахс модда билан руҳ ўртасидаги муносабатни идрок этган жўги ёрдамида ихтиёрий равишда мутлақо хотиржам бир ҳолатда жони устидаги дағал кийимини тарк этиши мумкин. Худонинг инояти билан биз тамомила эркинмиз. Тангри шу қадар меҳрибонки, бизга ҳамма жойда — истаган руҳий ва моддий сайёрада яшашга ихозат беради. Лекин ким бу эркинликни сунистеъмом қилса, у ўзини шартли ҳаётнинг уч хил азоб-уқубати кўтиб турган моддий оламга тушади. Мильтоннинг «Йўқолган жаннат»ида моддий оламда жон ўз ихтиёри билан азоб чекадиган машаққатли ҳаёт яққол тасвирланади. Худди шундай жон ўз ихтиёрига биноан жаннатга тушиши ва уйга, Худого қайтиши ҳам мумкин.

Улим талвасаси пайтида инсон ҳаётий кучини икки қоши ўртасига йиғиб, қаёга риҳлат қилишни белгилаб олиши мумкин. Агарда унинг моддий олам билан боғланиб қолиш умиди бўлмаса, у сониядан ҳам қисқа вақт ичида Вайкунтхнинг шуурий сайёрасига риҳлат қилади ва у ерда шу сайёранинг руҳий теграқатламига мос келадиган ўзининг тўлиқ руҳий жисми билан пайдо бўлади. Бунинг учун у ҳам латиф, ҳам дағал моддий шаклларида айрилишни истаса бас, кейин ҳаётий кучни бошининг тепа қисмига кўтарди ва жисминини бошчаноқдаги брахма-рандҳра деб аталувчи тешик орқали тарк этади. Бу жўгининг Олий камолотга эришгани бўлади.

Турган гапки, одамзодга танлаш эрки берилган, бордию у моддий дунёдан халос бўлишга интилдима, у жолда браҳмапада ҳаётидан (Браҳма соқчилигини эгаллаб) лаззатланиши, Сиддхалокага ёки куч билан гравитация, макон, замон ва бошқаларни бошқаришга қодир бўлган мавжудотлар яшаётган моддий етук сайёраларга ташриф буюриши мумкин. Моддий борлиқнинг бу сайёраларига ноил бўлиш учун ақлу идрокдан (латиф моддадан) айрилиш шарт эмас, фақат дағал моддий жисмин тарк этишнинг ўзи кифоя.

Инсон яратган йўлдошлари бошқа механик ҳаракат воситалари фазо бўшлиғида ҳеч қачон одамларни бошқа сайёраларга олиб чиқа олмайди. Улар ҳатто Ойга ҳам саёҳат қила олмайдилар, сабабини юқорида айтдик: бу юксак сайёраларнинг теграқатлами Ер теграқатламидан фарқ қилади. Ҳар бир сайёранинг ўзига хос, алоҳида теграқатлами бор, кимки моддий борлиқнинг бирор сайёрасига боришни ният қилса, у худди ана шу сайёра иқлимига мос вужудга эга бўлиши керак. Мисол учун, Ҳиндистондан Оврўпога бормоқчи бўлган киши иссиқроқ кийиниши керак, чунки у ернинг иқлими бошқа. Вайкунтхнинг шуурий сайёрасига бориш учун эса вужудни алмаштириш керак.

Кимки олий моддий сайёраларга чиқмоқчи бўлса, ўзининг латиф кийим-бошини — ақлу идрокни, сохта ўзлигини сақлаб қолиши мумкин, лекин тупроқ, сув, олов ва ҳоказолардан таркиб топган дағал жисминини тарк этиши лозим. Шуурий сайёрага отланганда эса ҳам дағал, ҳам латиф жисмин алмаштириш керак, нега деганда, руҳий фалакка фақат руҳий жисм билангина етиш мумкин. Агар тирик жон шуни хоҳласа, кийим алмаштириш ўлим талвасаси пайтида ўз-ўзидан рўй беради. Одам бутун умри давомида ана шу истакни ривожлантириб келган бўлсагина ўлаётган пайтида бунга хоҳиш билдириши мумкин. Хазинангиз қаерда бўлса, кўнглингиз ҳам ўша ерда. Тоат-ибодат билан машғул бўлган киши ўзида Худо салтанатига етишиш истагини ривожлантира олади. Қуйида тўғилиш ҳам, қариллик ҳам, касаллиғу ўлим ҳам бўлмаган Вайкунтх аксилмоддий сайёрасига осонгина саёҳат қилиш учун тайёргарлик кўришнинг умумий йўл-йўриқлари берилади.

Бу муштарак йўл-йўриқлар (амривожиб ҳаракатлар) қуйидагичадир:

1. Аввало, оқил шогирд сабоқ илмий асосда ўтмоғи учун ҳақиқий муршид (руҳий устоз) топтомоғи керак. Мадомики, бизнинг ҳис-туйғуларимиз моддий экан, улар ёрдамида Шуурийликни идрок этиш мумкин эмас. Шунинг учун муршид раҳбарлигида амривожибга риоя қилган ҳолда ҳис-туйғуларни руҳлантироқ (илоҳийлаштироқ) керак.

2. Ҳақиқий муршидни танлаган шогирд ундан тегишли ташаббус-илҳом олиши лозим. Худди ана шу лаҳзадан эътиборан у руҳий сабоқ ола бошлайди.

3. Шогирд ҳар доим ва ҳар нарсада ўзининг муршидини рози қилишга тайёр бўлиши шарт. Чинакам муршид руҳий илм усулларини мукамал билади, Бхагавад-гита, Веданта, Упанишад, Шримад-Бхагаватам каби руҳий битиклар билимдони бўлади.

Олий тангри билан ҳақиқий алоқа ўрнатиб, ўз муродига етган, интилувчан шогирдини Вайкунтхлар йўлига солиб юборадиган ишончли, кузатувчи киши бўлади. Муршидни доим ва ҳар нарсада рози қилиш лозим, негаки, унинг биргина хайрихоҳлигининг ўзи шогирд бу йўлда

хайрон қоларли даражада тез ҳаракат қилиши учун ёрдам беради.

4. Ақлли шогирд ўзидаги барча шубҳаларни тарқатиб юбориш учун муршидига ақлли саволлар беради. Муршид унга ўз хоҳишига қараб эмас, балки ҳақиқатан ҳам ана шу йўлни босиб ўтган нуфузли зотлар томонидан ўрнатилган асосларга мувофиқ йўл кўрсатади. Бу нуфузли зотларнинг исми шарифлари битикларда бор, фақат муршид кўмағида уларга эришилса бас. Рухий устоз ҳеч қачон нуфузли зотлар кўрсатган йўлдан четга чиқмайди.

5. Шогирд ҳамisha бу усулни амалда бажарган ва ютуққа эришган улўғ донишмандларга эргашмоғи зарур. Бу—унинг бутун умри давомида шиор бўлиб қолиши лозим. Уларга юзак таъсип қилиш керак эмас, муайян вазият ва вақтни ҳисобга олган ҳолда сидқидилдан эргашиб керак.

6. Шогирд нуфузли китоблар ўғитига мувофиқ ўз одатларини ўзгартиришга тайёр бўлмоғи ва Тангри рози қилишга интилиб, Аржунадан ибрат олиб, ўз ҳисларини қондиришни ҳам, ҳиссий қониқишлардан воз кечишни ҳам тасаддуқ этишга шай турмоғи керак.

7. Шогирд руҳий муҳитда яшаши лозим.

8. У жисмини сақлаб туриш учун зарур нарсалар билангина кифояланиши керак, оддий тирикчилик эҳтиёжидан ортиқ бойликка интилмалиги лозим.

9. У рўзаларга риоя қилиши керак, хусусан, тўлишаётган ойнинг ҳам, шом еяётган ойнинг ҳам ўн биринчи кунида рўза тутуши шарт.

10. У банан дарахтига, сигирларга, бараҳман олимларга ҳамда ихлосмандларга эҳтиром кўрсатиши керак.

Тоат-ибодат йўлига кириш учун қўйиладиган биринчи қадам шулардан иборат. Вақти-соати билан бошқа, таққидловчи кўрсатмаларга ҳам амал қилиш керак бўлади:

11. Тоат-ибодат қилаётган ва табаррук номларга ҳамду сано айтаётган вақтда ҳақоратдан тийилиш керак.

12. Ихлоссизлар билан яқин муносабатда бўлмашлик лозим.

13. Ҳаддан ортиқ кўп шогирд қабул қилиш керак эмас. Бу, юқоридаги ўн икки моддага амал қилиб, ютуққа эришган шогирднинг ўзи ҳам, худди мактабда яхши ўқувчи кичикроқ бир синфга оқсоқоллик қилгандай, муршидлик қила олиши мумкин, деганидир.

14. Китобдаги бор гапларни сўзма-сўз айтиб, ўзини бағоят ўқимишли киши қилиб кўрсатиш керак эмас. Ўзга манбалардан ортиқча маълумотлар йиғиб юрмай, зарур адабиётларнигина синчиқлаб ўрганиш керак.

15. Ана шу ўн тўрт моддага доимий равишда аниқ риоя қилиш шогирдга ҳатто моддий йўқотиш ёки топиш билан боғлиқ улкан синовлар даврида ҳам ақл билан иш кўриш имконини беради.

16. Навбатдаги знага қадам қўйган шогирд ғам-аламга ҳам, хом хаёлларга ҳам берилмайди. 17. У дин ва сифинишларнинг бошқа кўринишлари устидан кулмайди, Худо Сиймосини ёки унинг ихлосмандларини масҳара қилмайди.

18. У Тангри ва Унинг ихлосмандлари шаънига бўлган ҳақоратни кўтаролмайди.

19. У эркак ва аёл ўртасидаги муносабатларга тегишли суҳбатга аралашини мумкин эмас, номаҳрам оилавий ишларнинг бефоида муҳокамаси билан машғул бўлмашлиги керак.

20. Бошқа бирор тирик жонга, ким ё нима бўлишидан қатъий назар, амалда ҳам, хаёлда ҳам озор етказиши мумкин эмас.

Ана шу йигирма моддадан иборат амривожиб ҳаракатларнинг дастлабки учтаси асл шогирд учун мажбурий ва айниқса муҳимдир.

Асл шогирд яна қирқ моддага амал қилиши керак, лекин Тангри Чайтанья улардан бешта муҳимини ажратиб кўрсатган. Бу моддалар ҳозирги замон ҳаётий шароитларга мувофиқ равишда танлаб олинган. Булар қуйидагилардир:

1. Ихлосмандлар билан муносабатда бўлиш. Бу—диққат билан уларнинг гапини эшитмоқ, уларга энг муҳим саволлар бермоқ, уларни овқат билан таъминламоқ ва улардан овқат олмоқ, уларга хайр-садақа бермоқ ва улар атаган нарсаларнинг ҳаммасини қабул қилмоқ, демакдир.

2. Ҳар қандай вазиятда ҳам Тангрининг табаррук номига ҳамду сано ўқиш. Тангри номига ҳамду сано ўқиш—руёбга чиқишнинг содда ва арзон усули. Тангрининг сон-саноксиз номларидан исталган биттасига ва хоҳлаган вақтда ҳамду сано ўқиса бўлади, лекин уни ҳақоратладан тийилиш керак. Шуурий номларга ҳамду сано ўқиётган пайтда ўн бора ҳақорат қилиш мумкин, лекин иложи борича, бундан сақланиш лозим. Аммо шунга қарамай, Тангрининг табаррук номларига ҳар доим ҳамду сано ўқиб юришни одат қилиш фарздир.

3. Шримад-Бхагаватамнинг шуурий киссасига соме бўлиш. Бунинг учун ҳақиқий ихлосмандларнинг оммавий ваъзларига қатнаш ва Бхагаватамнинг нуфузли таржималарини мутлоаа қилиш лозим.

4. Тангри Кришна таваллуд топган Матхурага кўчиб ўтиш. Ё бўлмаса, руҳий устоздан ташаббус-руҳ олиб, ўз уйини Матхурага ўхшатиш, яъни Кришна мўртини ўрнатиб, унга бутун оила билан сифиниш лозим.

5. Уйда ўрнатилган Илоҳга эҳтиром ва ихлос билан сифиниш керак, ана шундагина уйда тангри маконига хос муҳит ҳукмрон бўлади. Бу ишда шуурий санъатни пухта эгаллаган руҳий устоз ёрдам бериши ва шогирдга буни тўғри бажариш йўлини ўргатиши мумкин.

Бу панду насиҳатларга дунёнинг ҳамма мамлакатадаги ҳар бир одам амал қилиши мумкин. Шу тариқа, мазкур замонанинг йўлдан озган жонларини қутқазмоқ учун пайдо бўлган Тангри Шри Чайтанья Маҳапрабҳу каби нуфузли сиймослар тавсия этган мазкур содда усул ёрдамида ҳар бир киши уйга, Худога қайтишга тайёргарлик кўра олади.

Бу мавзунини янада чуқурроқ ўрганиш учун Бҳакти-расамрита-синдҳага ўхшаш китобларга мурожаат этиш лозим. Бу китоб қисқача баёнининг инглиз тилига ўғирмаси бизнинг Ихлос обиҳаёти китобимизда келтирилган.

Рухий осмонга рихлат қилиш жараёни руҳий моҳиятнинг (жоннинг) барча: ҳам дағал, ҳам латиф моддий пўстини аста-секин тарк этишни ҳам ўз ичига олади. Тоат-ибодатнинг юқорида эслатилган беш тури шундай кучга эгаки, ҳатто бошланғич босқичда ҳам, ихлосманд уларни сидқидилдан бажо келтирса, жуда тезлик билан бҳава (ўтганларнинг Худога ихлоси) даражасига кўтарилиши мумкин, руҳий кечинмалар, ақл ва идрокнинг шуурий фаолияти даражасига етиши мумкин. Бҳавага (Худога ихлос) батамом берилиш муваққат моддий бошпанани тарк этган заҳотиёқ руҳий осмонга рихлат этиш имконини вужудга келтиради.

Аслида эса, ихлосманд ўзида Худога бўлган ихлосни камол топтириб, ҳатто дағал моддий жисм ичидан бўлган чоғидаёқ, руҳий даражага эришади. Уни, худди олов билан алоқага киришиб, темирлигини тарк этган ва қип-қизариб чўғланиб,

оловга ўхшаб ёнаётган темирга менгзаш мумкин. Бу фақат Тангрининг жумбоқли ва идрок этиб бўлмайдиган қуввати шарофати билан рўй беради, моддий фан эса уни ўлчаш ва баҳолашга қодир эмас. Шунинг учун киши ўзини мутлақ ишонч билан тоат-ибодатга бағишлаши лозим, ишонччи мустаҳкамлаш учун эса Тангрининг чин ихлосманд жамоатини ахтариб топиш, улар билан шахсан мулоқот ўрнатиб (агар бунинг иложи бўлса) ёки улар ҳақида ўйлаш лозим. Бу мулоқот бора-бора Худога ихлос билан тоат-ибодат қилишга олиб келади, ўшанда барча моддий шубҳалар яшин тезлигида йўқолади. Шогирд ана шу руҳий рўёб босқичларини ҳис эта боради, бу босқичлар унинг руҳий осмонга элтувчи йўлда ҳақиқатан ҳам тобора илгарилаб бораётганига, тобора юксалиб бораётганига бўлган ишончини мустаҳкамлайди. Ана шунда у Тангрига ва Унинг маконига астойдил ихлос қўяди. Худога ихлоснинг аста-секин мустаҳкамланиб бориш жараёни ана шундай, бу эса одам зоти учун зарур бўлган энг асосий нарсасидир.

Ана шу йўлдан бориб, камолотга эришган буюк шахслар: донишмандлару шоҳлар ва бошқаларни тарихдан биламиз. Улар орасида тоат-ибодатнинг бор-йўғи биттагина турини имону эътиқод билан қоим бажо этиб, ютуққа эришганлари ҳам бор. Мана ўшандай сиймолардан айримлари:

1. Подшоҳ Парикишт Шри Шукрадева Госвамига ўхшаш нуфузли зотларга соме бўлиб, руҳий даражага кўтарилган.

2. Шри Шукрадева Госвами ўзининг буюк падари Шри Вьясадевадан олган шуурий пайғомни сўзма-сўз узата туриб, руҳий осмонга ноил бўлган.

3. Подшоҳ Прахлада буюк авлиё ва ихлосманд Шри Нарада Мунининг кўрсатмаларини бажо келтира туриб, доимо Тангрини ёд этиб тургани учун руҳий амалияда ютуққа эришган.

4. Лакшмижи, равнақ илоҳаси Тангрининг пойнилуфарига ибодат қила-қила муваффақиятга эришган.

5. Шоҳ Притху Тангрига сажда қилиб, камолга етган.

6. Аравакаш Акрура Тангрига дуо ташиб, ютуққа эришган.

7. Хонумон (Маҳавира), Тангри Рама Чандранинг шавкати ихлосманди, инсонниқига ўхшамаган вужуд эгаси. Тангри амрини адо этиб, муваффақиятга эришган.

8. Аржуна, буюк жангчи, Аржунани ва унинг издошларини маърифатли қилмоқ учун Бҳагавадгитани нозил этган Тангри билан шунчаки дўстона муносабатда бўлгани учун худди шу шарафга муяссар бўлган.

9. Подшоҳ Бали эса бу шарафга бутун борини, ҳатто жисмини ҳам қўшиб ато этгани учун мушарраф бўлган.

Тангрига тоат-ибодатнинг асосий тўққиз тури ана шулардан иборат, шогирд ўз ихтиёри билан шулардан биттасига, иккитасига, учтасига ёки тўрттасига, балки бирваракай ҳаммасига риоя этиши мумкин. Мутлаққа ҳар қандай тоат-ибодат қилиш ўз-ўзича мутлақдир, бу тоат-ибодатнинг турли кўринишлари ўртасида биз моддий даражада сезадиган сифатий ёки миқдорий тафовут йўқ. Руҳий даражада, унинг шуурий хилма-хиллигига қарамай, ҳаммаси айнан бир хилдадир. Бирваракай тўққиз модданнинг ҳаммасига амал қилган подшоҳ Амбариша тамоминла муваффақият қозонди, у ўз аклини Тангрининг пойнилуфарини ўйлашга қаратди, ўз нутқини руҳий олам ҳикоялари ила банд этди, қўли билан Тангри маъбадида саранжом-саристалик ўрнатди. Унинг қулоқлари итоат ила Тангри Кришнанинг калималарига соме

бўлди, кўзлари Тангрининг мўртини мунаввар этди, вужуди эса ихлосмандлар вужудига тегиб турди. Унинг димоғи Тангрига таклиф этилган гуллар бўйини ҳидлади, тили Тангрига таклиф этилган таомни татиб кўрди, оёқлари уни Тангри маъбадига олиб келди, унинг бор ҳаётий қуввати Тангри ибодатига қаратилди — у асло ўз ҳисларини қондиришга интилмади. Ана шу фаолият ила шуғулланган шундай олий камолотга эришдики, бунинг олдида моддий фан эришган ютуқлар бир чақа бўлиб қолди.

Шунинг учун ҳар бир инсон зоти ана шу тарикатга риоя этиши ва камолотга интилиши ҳам қарз, ҳам фарздир. Одам боласининг яққо ягона бурчи — ўзининг маънавий моҳиятини англамоқдир, аммо, таассуфки, ҳозирги замон кишилик жамияти ўз ижтимоий бурчларини адо этиш билан ниҳоятда банддир. Аслида эса фақат маънавий бурчларни бажо келтирган кишигина миллат, жамият ва бутун кишилик оламига дахлдор бурчлар билан боғлиқ бўлади. Одамзод Ер юзиде тўғилдими, бас, шунинг ўзиёқ уни фақат миллат, жамият ва башарият олдидагина эмас, балки ҳаво, нур, сув ва ҳоказоларни ато этган яримхудолар олдида ҳам бурчдор қилиб қўяди. У кишилар ўз умрлари давомида фойдаланишлари учун оламга бебаҳо илмлар туҳфа этган буюк донишмандлар олдида ҳам қарздор бўлади. У ҳар қандай тирик мавжудот, қари ажодларни, оила аъзолари ва бошқалар олдида ҳам бурчлидир. Лекин у агар ўзининг яққо ягона муқаррар бурчини — руҳий камолотни эгаллаш бурчинини бажарса, бошқа бурчларидан халос бўлади, бунинг учун ортиқча уринишларга ўрин қолмайди.

Тангри ихлосманд ҳеч қачон жамият зарарига иш қилмайди, аксинча, унга катта фойда келтиради. Ҳақиқий ихлосманд ҳеч қачон гуноҳ ишларга қизиқмайди, башарти, агар инсон ҳалол ихлосманд бўлса, у мазкур умрида ҳам, кейинги ҳаётида ҳам осойишталиғу равнақ учун жамиятга бебаҳо ва бегараз хизмат қилишга қобилдир. Бордию ана шу ихлосманд бирор ноҳўя иш қилиб қўйса, уни шу лаҳзадаёқ Тангрининг ўзи тўзатади. Шунинг учун ихлосманд моддий билимни жуда теран эгаллаши ҳам, барча дунёвий нарсалардан воз кечиб, таркидунё этишига ҳам ҳожат йўқ. У уйда яшаб туриб ҳам, қайси табақага мансублигидан қатъий назар, ихлос билан тоат-ибодат қилавериши мумкин. Тарих гувоҳлик берадики, оддий тоат-ибодат билан шуғулланган тошбағир кишилар кўнгилчан бўлиб қолганлар. Чин ихлосманд табиий йўсинда, ҳеч бир ортиқча уриниш-сиз билим олади, бемаъни майллардан халос бўлади.

Руҳий камолотга эришиш санъати ва тоат-ибодат илми — ҳинд донишмандларининг дунёга буюк туҳфасидир. Шунинг учун Ҳиндистонда туғилган ҳар бир киши ана шу буюк санъат ва илм асосларига риоя этган ҳолда камолотга етиши шарт, ана шу илм санъатни ҳаётининг олий мақсадидан беҳабар бўлган бутун дунёга тарқатмоғи фарз. Инсоният тамаддуни кўзлаган мақсад ҳам — билимни мунтазам чуқурлаштира бориб, камолотнинг ана шу босқичига етишдир. Аммо ҳинд донишмандлари бу камолотга аллақачон етганлар. Шундай экан, нега энди бошқалар ўз чўққиларига чиқишини минг-минг йиллаб кутишлари керак? Нима учун уларга бу билимни тартиб билан мунтазам равишда бериб бориш ва буни ҳозироқ бошлаш мумкин эмас, ахир, бу билан вақт ҳам, қувват ҳам тежалади-ку? Шундай экан, улар бу ҳаётда ўз имкониятларидан фойдаланиб қоллишлари керак, чунки бу имкониятга эришгунча балки минглаб йиллар ўтгандир.

Бир ўрис адиби боқийликка илмий такомил ту-

файли эришиш мумкин деб ҳисоблайди, турган гапки, у Олий Мавжудот — парвардигор (бунёдкор) борлигига ишонмайди. Шунга қарамай, биз у илгари сурган ғояни қутлаймиз, чунки, биламизки, чинакам илмий такомил ҳеч шубҳасиз инсонни руҳий осмонга олиб чиқади ва олимлар учун моддий фан беҳисоб имкониятларини илғаб ололмайдиган Олий парвардигор мавжудлигини кашф этади.

Ҳали айтилганидай ҳар бир тирик жон абадий шаклга эга, лекин у ўзининг ташқи дағал ва латиф жисмини ўзгартиришга мажбур; биз жисмлар алмашувининг ана шу жараёнини ҳаёт ва мамот деб атаймиз. Тирик жон токи моддий қуллик кишанида бўлар экан, у ҳатто моддий ҳаётнинг энг олий даражасидан ҳам жисмини ўзгартиришдан қочиб қутулолмайди. Урис адиби ҳамма ёзувчиларга ўхшаб асоссиз мулоҳаза қилаётган бўлиши мумкин, лекин табиатнинг айрим қонунларидан воқиф бўлган фикри соғлом кишилар мазкур моддий оламда боқий ҳаёт бўлишига ишонмайдилар.

Табиатшунос меванинг такомилни ўрганиб, моддий табиатнинг умумий қонуниятини кузатиши мумкин. Гулдан ўсиб чиққан мурғак мева бирмунча муддат шохда ривожланади, ҳажман катталашади, етилиб пишади, сўнг эса кундан-кун қурий боради, охир-оқибатда ерга тўкилади. Кейин, то тупроққа қоришиб кетгунга қадар, ириб-чирийдми, ўзидан уруғ қолдиради, бу уруғ ўз навбатида кейинчалик яна дарахтга айланади. Маълум муддатдан кейин дарахт яна кўпдан-кўп мева беради ва мевалар ҳам ўша қисматга, олдинги мева қисматига дучор бўлади. Бу ҳол қайта-қайта такрорланаверади...

Худди шунга ўхшаб, тирик жон ҳам (руҳий учқун, Олий Мавжудотнинг бир бўлаги) жинсий алоқадан кейин она қорнида жонли (органик) шакл олади. У она қорнида кундан-кун ривожланади, сўнг дунёга келади, ўсади; бола, ўсмир, йигит бўлади, улғайиб, кишига айланади, кейин мункиллаб қолади ва ёзувчиларнинг орзу-умидлари-ю ушалмас армонларига зид ўлароқ ўлади. Одам билан мева ўртасида фарқ йўқлиги ана шу таққосдан ҳам яққол кўриниб турибди. Одам ҳам мевага ўхшаб, кўпдан-кўп болалар туғиб, ўзидан насл қолдириши мумкин, лекин моддий табиат қонунига қура, ўз моддий танасида абадий яшай олмайди.

Ҳўш, моддий табиат қонунларини писанд қилмаслик мумкинми? Ҳар қанча чиринмасин, бирор-та моддион олим табиатнинг қатъий қонунларини ўзгартиришдан ожиздир. Худди шундай бирор мунажжимо бирор табиатшунос ҳам сайёраларнинг ҳаракат йўлини ўзгартира олмайди. Улар фақат мўъжазгина ўйинчоқ сайёра ясай олишлари ва у йўлдош деб аташлари мумкин. Бу ақли ҳали унча ривожланмаган болалардагина зўр таассурот қолдиради ва уларгина бу ўйинчоқ қошиқларига катта ҳурмат кўрсатадилар. Лекин фикри соғлом инсониятнинг фикри соғлом намояндалари моддий олам ҳатто санаб чиқишга ҳам ожиз бўлган улкан йўлдошлар: Қуёш, юлдузлар ва сайёраларнинг парвардигори фаолиятини бирмунча юксакроқ баҳолайдилар. Агар ўйинчоқ йўлдошларнинг ижодкори Урусия ёки Амриқода бўлса, табиийки, улкан йўлдошларнинг бунёдкори руҳий осмондадир. Башарти ўйинчоқ йўлдош яратиш ва уни орбитага олиб чиқиш устида қанчадан-қанча ақллар ишлаган экан, у ҳолда юлдузларнинг галактикаларини яратиш ҳамда уларни орбиталарда ушлаб туриш учун нақадар нафис, нақадар комил ақл керак? Даҳрийлар (атеистлар) ҳозирча бу саволга жавоб бера олганлари йўқ.

Даҳрийлар оламнинг яралиши ҳақида ўз назарияларини илгари сурадилар, кейин эса «буни

тушуниш қийин», «бизнинг тасаввуримиз буни сиғдиришга ожизлик қилади, лекин бу мутлақо бўлиши мумкин», ёки «бу билгисиздир» ва ҳоказо, дея гапни чалғитадилар. Бу, уларнинг маълумотлари нуфузга эга эмаслигини, илмий исботланмаганлигини билдиради. Улар қуруқ мулоҳаза юритадилар, холос. Нуфузли маълумотни эса фақат Бҳагавад-гитадан олиш мумкин, унда, мисол учун моддий одамда умрининг узоклиги $4\ 300\ 000 \times 1000 \times 2 \times 30 \times 12 \times 100$ қуёш йилига тенг бўлган тирик мавжудотлар борлиги айтилади. Бҳагавад-гита биз учун нуфуз, негаки, уни Ҳиндистоннинг улуғ донишмандлари: «Шанкарачарья, Шри Раманужачарья, Шри Мадҳвачарья ва Шри Чайтанья Махапрабху нуфуз зеб ҳисобланган. Бҳагавад-гитада, моддий оламни ташкил этувчи барча шакллар, улар қанча вақт мавжуд бўлиб туришидан қатъий назар, емирилишга, ўлимга маҳкумдир, дейилади.

Бинобарин, барча моддий шакллар, гарчанд моддий қуввати яширин ҳолда сақланиб қолса-да, ўзгаришларга маҳкумдир. Яширин ҳолда ҳамма нарса абадий, аммо моддий оламда шакл олган модда ўз шаклини бирмунча фурсат сақлаб қолади, етуклик касб этади, сўнг қарийди, қурийди, охир-оқибатда йўқолади. Бу ҳол барча моддий нарсаларда рўй беради. Моддионларнинг моддий осмон чегарасидан ташқарида бизга кўринмайдиган, ғалати, тушуниб бўлмайдиган «аллақандай бошқача шакл» борлиги тўғрисидаги тахминлари, нари борса, руҳий осмоннинг мавжудлигига ҳадиксираб қилинган бир ишора, холос. Лекин оддий руҳий заррача ҳар бир тирик жонда ҳам бор. Агар моддий вужудда ана шу руҳий заррача бўлмаса, унда ҳаёт ҳам йўқ. Айтайлик, бола вужуди ўсади, улғаяди — ўзгаради. Нега? Чунки унда руҳий заррача бор. Агар руҳ вужудни тарк этса, бас, ўсиш ҳам тўхтайти. Барча моддий нарсалар ана шу қонунга бўйсунди. Модда руҳ билан алоқаги киришиб, бир шаклдан бошқа шаклга ўтади. Руҳ бўлмаса бир шакл бошқа шаклга айланиши мумкин эмас. Бутун борлиқ ана шу қонун асосида ривожланади. Борлиқ Унинг руҳий қудрати шарофати билан Шуурий қувватдан чиқади, сўнгра Қуёш, Ой ва бошқа шу сингари улкан шаклларда ривож топади. Ун тўртта ҳажми ва хусусиятлари ҳар хил бўлган сайёралар мажмуи (системаси) мавжуд, уларнинг ҳаммаси такомилнинг умумий қонунига бўйсунди. Ҳаммаси руҳий қудрат томонидан яратилади, бир шаклдан бошқа шаклга ўтиш ҳам, ўрин алмашиш ва ривожланиш ҳам ана шу руҳий қонунга итоат этади.

Турган гапки, ҳаёт, баъзи нодонларнинг эътиқодига хилоф равишда, фақат моддий унсурларнинг ўзаро таъсири оқибатида, масалан, кимёвий таъсирлар натижасидагина пайдо бўлмайди. Моддий ўзаро таъсирлар руҳий қудратлар учун қулай шароит яратувчи олий мавжудот иродаси билан пайдо бўлади. Олий қувват моддани руҳий мавжудот иродасига мос ҳолда бошқаради. Мисол учун, қурилиш ашёлари ўз-ўзидан бири бири билан ўзаро таъсирга киришмайди, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ улар уй шаклини олмайди. Руҳий мавжудот моддани ўз хоҳишига қура бошқаради, ўз уйини тиклайди. Шунга мувофиқ, модда бор-йўғи яратилган нарсанинг таркибий қисмидир, яратувчи эса руҳдир. Фақат жоҳил одамларгина буни тан олмайди. Яратувчи кўздан пинҳон қолиши мумкин, лекин бу умуман йўқдир, дегани эмас. Моддий борлиқнинг ниҳоятда улкан шакли чалғитмаслиги керак, барча моддий кўришлар ортида олий идрок борлигини кўришга интилиш лозим. Олий Мавжудот, олий идрок — азалий парвардигор, Худонинг Гўзал Сиймоси, Шри Кришнадир. Лекин буни ҳамма ҳам била-

вермайди, ҳолбуки, веда битикларида, хусусан, Бҳагавад-гитада ва айниқса, Шримад-Бҳагаватамда парвардигор ҳақида муфассал маълумот берилган.

Ҳазога йўлдош учирлар экан, бу иш олимлар ақли билан амалга ошганини ёш болаларгина билмайдилар, холос, лекин идрокли катталар билладиларки, бу йўлдошларни Ердан туриб олимлар бошқарадилар. Баайни идроксиз кишилар учун парвардигор ҳам, Унинг руҳий оламдаги — бизнинг нигоҳимиздан ташқаридаги мангу макони ҳам билгисиздир. Лекин ўз ҳажмию миқдорига кўра моддий осмон сайёраларидан анча кўп, анча катта бўлган руҳий осмон ҳам, руҳий сайёралар ҳам ҳақиқатан бор. Биз Бҳагавад-гитадан биламизки, моддий борлиқ бутун яратилмишнинг фақат Шримад-Бҳагаватам ва бошқа веда битикларида бу хусусда кўп маълумотлар берилган.

Ҳўш, агар «физикавий ва кимёвий унсурларнинг ўзаро таъсири натижасида» маълумотларда (лабораторияларда) жонли қувват олиш мумкин бўлса, нега мақтанчоқ моддийон олимлар ҳаёт ярата олмайдилар? Улар шуни ёдда тутишлари керакки, руҳий қудрат моддадан аълодир, уни ҳеч қандай моддий усул билан олишнинг имкони йўқ. Албатта, ҳозир ўрислар ҳам, амриқоликлар ҳам фан-техниканинг кўлгина соҳаларида илгарилар кетдилар, лекин руҳий илм бобида ўша-ўша жоҳидирлар. Баркамол, тараққий этган кишилик жамиятини вужудга келтириш учун улар олий идрокдан сабоқ олишлари керак.

Урислар энг яхши социализм фалсафаси Шримад-Бҳагаватамда баён этилганини билмайдилар. Бҳагаватам сабоқ берадики, барча бойликлар, табиат неъматлари (деҳқончилик неъматлари, конлар ва бошқалар) Олий Парвардигор томонидан ишлаб чиқарилади ва ҳар бир тирик жон бу бойликдан ўз улушини олишга ҳақлидир. Давом этиб, айтиладики, бу бойликлару ноз-неъматлардан фақат танани сақлаб туриш учунгина асқотадиган қисмини истеъфода этиш лозим, кимки кўпроқ, яъни ўз улушидан ортиқроқ олса, у жазога мустаҳқидир. Яна айтиладики, жониворларни худди ўз болаларидай кўриб, муомала қилиш лозим.

Иномимиз комилки, рўйи замин аҳлидан бирор кимса социализмни Шримад-Бҳагаватамдан кўра мукамалроқ тавсифлаб бера олмади. Фақат парвардигор хусусида ва тирик жонларнинг асл табиати ҳақида тўла тасаввурга эга бўлган кишигина ёлғиз одамларнига эмас, балки бутун тирик мавжудотни ҳам худди ўз оға-иниларидай, ўз болаларидай кўради.

Одамлар ўзлари илҳақ бўлган боқийликка фақат руҳий оламдагина эришадилар. Мазкур рисо-ланнинг муқаддимасида айтилганидек, боқий ҳаётга интилиш — инсонда мударб этган руҳий ҳаёт аломатидир. Башарият тамаддунининг мақсади эса — одамлардаги ана шу интилишни раванқ топтиришдир. Бу ердан келтирилган бҳакти-жўги усули ёрдамида ҳар бир киши руҳий салтанатга риҳлат этиши мумкин. Бу буюқ фандир, Ҳиндистон жаҳонга ҳаётий камолотга эришиш имконини берадиган кўпдан-кўп илмий асосланган асарлар ҳада этди.

Бҳакти-жўги — боқий диндир. Ҳатто дин ақдаларига ҳам жорий этилаётган моддий фанлар ҳукмрон бўлган асрда бу боқий дин асосларига ҳозирги замон олимнинг кўзи билан қараш ниҳоятда фойдали бўлур эди. Ҳатто дўктўр С. Рад-ҳақришнан жаҳон диний анжуманида эътироф этдики, токи фан динни тан олмас экан, ҳозирги замон тамаддуни диннинг маъносини уқмайди. Уз навбатида биз ҳақиқат ахтарганларга шуни қувонч билан маълум қиламизки, бҳакти-жўги —

бутун оламнинг барча тирик жонларга мўлжалланган боқий динидир, чунки тирик жонлар Олий Тангри билан абадий ришталар ила боғланган-дирлар.

Шрипада Раманужачарьянинг таърифига кўра, санатана («абадий») — боши ҳам, охири ҳам йўқ нарсасидир. Гап санатана-дхарма, яъни боқий дин хусусида кетар экан, биз бундай таъриф ўз-ўзидан жоиз деб ўйлаймиз. Боши ҳам, охири ҳам йўқ нарсанинг мазҳабчиликнинг чекланган тор доираси билан ҳеч қандай муштарак жиҳати ҳам йўқ. Ҳозирги замон фани санатана-дхармада дунёдаги барча одамлар ва борликдаги буткул жонзотларнинг асосий бурчини кўриш имконини беради. Фоний (носанатана) дин тарихий манбага эга бўлиши мумкин, аммо санатана-дхарма ҳеч қачон бундай манбага эга бўлмаган ва ҳеч қардан ибтидо олмаган, чунки у тирик жоннинг мангу ҳамроҳидир.

Агар инсон муайян бир динга — ҳиндувийлик, ислом, насронийлик, буддавийликка эътиқод қўйган ёки бошқа бирор мазҳабга мансуб бўлса, ўзининг таваллуди ёки вазиятини аниқ бир вақт билан боғласа, у ҳолда бундан санатана-дхарма деб бўлмайди. Ҳинди исломга ўтиши, мусулмон — ҳиндувий ёки насроний бўлиши мумкин ва ҳоказо; лекин ҳар қандай вазиятда ҳам бир нарсга ўзгармайди: у ҳамма вақт ўзганинг ҳақиқага тоатибодат қилади. Ҳинди ҳам, мусулмон ҳам, буддавий ҳам, насроний ҳам — бари ҳам кимнингдир дуоғўйи ҳисобланади. Маълум бир эътиқодга мансублик санатана-дхарма эмас. Санатана-дхарма — тирик жоннинг абадий ҳамроҳидир, шунинг учун ҳам у барча динларни бирлаштиради. Санатана-дхарма — тоатибодатдир.

Бҳагавад-гитада санатана тушунчаси такрор-такрор тушунтирилади. Шундай экан, келинг, санатана-дхармани ана шу нуфузли манба ёрдамида ўрганаемиз.

Санатанам калимаси еттинчи суранинг ўнинчи оятида учрайди, унда Тангри айтадики, у — бутун мавжудотнинг абадий азалий манбаидир, шунинг учун ҳам у — санатанамдир. Упанишадда тушунтириладики, тамоми мавжудотнинг азалий манбаи — тугал яхлитдир. Лекин яхлит санатана манбаидан кўпдан-кўп яхлит қисмлар ажралиб чиқса, Унинг ўзи сифат жиҳатидан ҳам, миқдор жиҳатидан ҳам ҳеч нарса йўқотмайди. (Қаранг: Ишопанишад, Мурожжат). Бу санатананинг ўзгармас табиати билан изоҳланади. Нимаики вақт ва вазият таъсирида ўзгарса, у санатана эмас. Шундай қилиб, бирор нарсанинг шакли ёки хоссаси ўзгариларга маҳкум бўлса, у санатана бўла олмади. Мисол тариқасида Қуёшни олиб кўрайлик: У — моддий. Неча милён йилларки, у ўзидан нур тарқатиб келади, лекин моддадан яратилганига қарамай, унинг шакли ҳам, нури ҳам ўзгарган эмас. Инчунун, яратилмаган нарсанинг шакли ҳам, хоссаси ҳам хатто У — бутун мавжудотни вужудга келтирадиган манба бўлишига қарамай, айниқса ўзгармасдир.

Тангри ўзини бутун тирик мавжудотнинг отаси деб эълон қилади. У айтадики, бутун тирик мавжудот, у ким ва нима бўлишидан қатъий назар — Унинг ажралмас заррачасидир. Бинобарин, Бҳагавад-гита ҳазимга мўлжалланган таълимот. Гитада Олий Тангри табиатнинг санатанаси (абадияти) ҳақида маълумотлар бор, шунингдек, Унинг моддий осмон чегарасидан ташқаридаги макони ҳамда тирик мавжудотлар табиатининг санатанаси (абадияти) хусусида ҳам ҳикоя қилинади.

Бҳагавад-гитада Тангри Кришна, бу моддий оламнинг туғилиш, қариш, касаллик ва ўлимга алоқадор азоб-уқубатлар билан тўлиб-тошиб ёт-

ганлиги ҳақида ҳам гапиради. Бу азоб-уқубатлар ҳатто моддий борлиқнинг энг олий сайёраси — Брахмалокада ҳам бор. Азоб-уқубат фақат Унинг маконидагина йўқ. Унинг маконига Қуёш, Ой ва олов ёруғи керак эмас. У ерда сайёралар ўз нурлари билан мунаввар, у ерда ҳаёт абадий, у ерда билимлару ҳузур-ҳаловатлар ошинг-тошиб ётибди. Бу — санатана-дҳамадир. Шунинг учун барча тирик жонлар санатана-пруша ёки пурушоттама, Тангри Шри Кришна билан биргаликда санатана-дҳамада ҳаёт лаззатини тотиш учун уйга, Худого қайтиши керак. Уларнинг бу арзимас дунёда машаққат чекиб, сасиб-бижғиб юришлари жоиз эмас. Моддий оламларда, ҳатто Брахмалокада ҳам, бахт йўқ, шунинг учун моддий борлиқнинг анча олий сайёрларига етишни орзулаб, ана шу орзуини рўёбга чиқариш учун сай-ҳаракат қилгучилар беақлдилар. Бундан ташқари ақлсиз кишилар яримҳудолардан ҳам паноҳ излайдилар, лекин яримҳудолар инъом этган бахт-саодат абадий эмас. Шундай қилиб, уларнинг диний ақидалари ва шу йўлда топилган бахт-саодатлари фанийдир. Ақлли киши дин учун қилинадиган ҳар қандай фаолиятдан воз кечиб, Худонинг Олий Сиймосидан паноҳ излайди, шунда Падари Қодир ҳар доим ва ҳар жойда уни ўз ҳимоясига олади. Бинобарин, санатана-бҳакти-жўғи усулидир, бу усул воситасида абадий (санатана) Тангрини ва Унинг абадий (санатана) маконини билиб олса бўлади. Фақат ана шу жараён шарофати билан руҳий оламга — санатана-дҳамага қайтиш ва у ерда Тангрининг абадий (санатана) ўйинларида иштирок этиш мумкин.

Санатана-дҳама издошлари Бҳагавад-гита руҳига содиқ қолган ҳолда ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам ана шу ақидаларга риоя этадилар. Абадий ақидаларга эргашигга ҳалақит бериб бўлмайди. Ҳатто унча маърифатли бўлмаган шахслар ҳам Худого қайтишлари мумкин. Шримад-Бҳагаватам ва Олий Тангрининг ўзи Бҳагавад-гитада шундай деб тавлим беради. Инсониятга ана шу имкониятдан фойдаланиш имконини бериш керак. Бҳагавад-гита Бҳарата-варшада нозил бўлган эди, шунинг учун ҳар бир ҳинди зиммасига ҳақиқий санатана-дҳама пайғомини бутун дунёга тарқатиш масъулияти тушган. Бу айниқса, ҳозир, тўғри йўлдан озган инсоният моддионлик зулматида азоб чекаётган бир пайтда жуда зарурдир. Инсоният ўзининг фан деб аталмиш қуроли ёрдамида атўм бўмбасини кашф этиб, ҳалокат ёқасига келиб қолди. Зеро, санатана-дҳама одамларга ҳаётнинг чин мақсадини кўрсатади, шундай экан, уни тарқатиш одамларга бахт-саодат олиб келади.

САЙЁРАЛАР МАЖМУИНИНГ ХИЛМА-ХИЛЛИГИ

Одамлар Ойга чиқишга ҳаракат қилаётган шу кунларда Кришна шуурининг бирор жиҳати эскирган деб ҳисоблаш нотўғри. Дунё Ойга чиқишга ҳаракат қилапти, биз эса Харе Кришнани куйлаяпмиз. Лекин бизни замонавий илмий тараққиётдан орқада қолиб кетган демоқчи бўлганлар янглишадилар. Биз илмий тараққиёт йўлини аллақачон босиб ўтганмиз. Бҳагавад-гитадан аёнки, инсоният олий сайёраларга чиқиш учун биринчи дафъа уринаётгани йўқ. Рўзмоналарнинг сарлавҳалари у «Ойга ўзининг илк қадёмини» аллақачон кўйганидан дарак бериб турибди. Аммо муҳбирлар милёнлаб одамлар аллақачон Ойда бўлиб қайтганини билмайдилар. Қадимчулолис замонларда ҳам Ойга бориб келгилар бўлган, кўп бўлган. Бҳагавад-гитада (8.16) исомил ишонч билан абраҳма-бҳуванал локах пунар авартино

ржуна, дейилади, яъни: «Азизим Аржуна, башарти агар сен олий сайёралар мажмуи — Брахмалокага борсанг ҳам, орқага қайтишингга тўғри келади». Бундан чиқадикки, сайёраларро саёҳат янглик эмас. Кришна шури мухлислари буни яхши билдилар.

Моддомики, биз Кришна шури билан яшар эканмиз, Кришна айтган ҳамма гапни мутлақ ҳақиқат деб ҳисоблаймиз. Веда адабиётларида таъкидланмишича, жуда кўп сайёра мажмуалари бор. Биз Бҳурлока деб аталмиш сайёралар мажмуида яшаймиз. Унинг устида Бхуварлока, ундан тепада эса — Сварлока (Ой ана шу сайёра мажмуига мансуб) мажмуи жойлашган. Сварлокадан тепада Маҳарлока, унинг устида — Жаналока, яна ҳам тепаоқда — Сатьялока бор. Қуйи сайёралар мажмуи ҳам мавжуд. Бу борлиқ сайёралари ўн тўрт турга бўлинади. Қуёш — асосий сайёралардандир. Қуёш Брахма-самхитада (5.52) қуйидагича тавсифланади:

яч-чакшур эша савита сакала-граҳанам
ража самаста-сура-муртир ашеша-тежаҳ
ясьяжная бхрамати самбхрти-кала-чакро
говиндам ади-пурушам там ахам бҳажам

«Мен Говиндага (Кришнага), азалий Тангрига сиғинаман, зеро, Қуёш Унинг иродасидан беқиёс кудрат ва ҳарорат олиб, ўз йўлида давом этади. Қуёш — сайёраларнинг энг асосийси бўлиб, у Олий Тангрининг кўзидир».

Кўзимиз ўткирлиги билан фахрланишимиз мумкин, лекин қуёш нури бўлмаса ёнимизда ким борлигини ҳам кўра олмаимиз. Атай ўчакишиб, «Сиз менга Худони кўрсата оласизми?» дегувчи кишилар бор. Улар нимани ҳам кўра олардилар? Уларнинг кўз нури нимага ҳам арзирди? Худони жўнгина кўриб бўлмайди. Қуёш нурига, Худо у ёқда турсин, умуман ҳеч вақони кўролмаймиз. Қуёшсиз сўқирмиз, кечалари, қуёш йўқлигида барқдан (электрдан) фойдаланишга мажбурмиз.

Бизнинг Қуёшимиз коинотда ёлғиз эмас: яна милёнлаб, трилёнлаб қуёшлар бор. Брахма-самхитада (5.40) бу ҳақда шундай дейилади:

ясья прабҳа прабҳавато жаганданда-котикотишв
ашеша-васудҳади-вибҳути-бҳиннам

тад браҳма нишкалам анантам ашеша-бҳутам
говиндам ади-пурушам там ахам бҳажам

Худонинг Олий Сиймоси, Кришна вужудининг руҳий ёғдуси браҳмажоти деб аталади, ана шу браҳмажотида санаб бўлмайдиган даражада кўп сайёралар бор. Ва, худди қуёш ёғдусида сон-саноксиз сайёралар сочилиб ётганидай, Кришна вужудининг порлоқ ёғдусида ҳам бешумор сайёралару борлиқлар бор. Биз ҳар бирининг ўз Қуёши бўлган кўпдан-кўп борлиқларни билемиз. Яъни, миллиардлаб борлиқлар, миллиардлаб қуёшлар, ойлар, сайёралар бор. Лекин Кришна айтадики, кимки улардан бирортасига боришга ҳаракат қилса, вақтини зое кетказади.

Айтайлик, кимдир Ойга учди ҳам, лекин бу инсониятга нима беради? Ойга шунчаки дахл этиш учун ўн йиллаб қанчадан-қанча куч, пул, вақт сарфлашга нима маъно бор? Ёки бу ерда яшаб қолиб, кейинчалик ёру биродарларни ҳам чақириб олса бўладики? Башарти, кимдир Ойга чиқиб, у ерда яшаб қолса ҳам бундан нима наф бор? Токи биз моддий оламда, — шу сайёрадами ё бошқасидами, — яшар эканмиз, бизни ўша-ўша азоб-уқубатлар: туғилиш, ўлиш, қариш ва касаллик азоби таъқиб этаверади. Биз улардан қандай қутулишга ожизмиз. Бордию ҳатто кислород ниқобини кийиб бўлса-да, агар Ойда яшамоқчи бўлсак (бунинг иложи бор деб фараз қиламиз), у ерда қанча чидай оламиз ва бу бизга нима бе-

ради? Балки бироз узоқроқ умр кўрармиз, лекин мангу яшай олмаймиз, негаки, амалда бу мумкин эмас. Хўш, умрни узайтириш бизга нима беради? Тара ваҳ ким на живанти: хўш, дарахт узоқ яшамайдими? Сан-Франсиско яқинидаги ўрмонда етти минг йиллик бир дарахтни кўрдим. Хўш, бундан нима наф? Бир жойда етти минг йил турганидан фахрланиш ҳеч кимга обрў келтирмайди.

Ойга қандай саёҳат қилиш керак, у ердан қандай қайтиш керак ва ҳоказолар — умоқ тарихга эга гаплар. Ана шуларнинг ҳаммаси веда адабиётларида кўриб чиқилган. Бу жараён янги эмас. Аммо бизнинг Кришна шуури ҳамиятимиз бошқа мақсадни кўзда тутди. Биз ўзимизнинг қимматли вақтимизни бекордан-бекорга сарфламоқчи эмасмиз. Кришна айтадики, «Вақтингни бекорга исроф этма, ё у, ё бу сайёрага чиқишга уринма. Бундан сен нима ютасан? Қайгаки отланма, сени моддий уқубатлар таъкиб этиб бораверади». Буни Чайтанья-чаритамрта (Ади, 3.9) муаллифи ҳам бошлаб айтган:

кеҳа папе, кеҳа пунье карр вишая-бҳога
бҳакти-гандҳа наҳи, яте яя бҳава-рога

Яъни, у дейдики: «Моддий оламда биров лаззатланади, биров лаззатланмайди, аслида эса, гарчанд биров лаззатланаяпман, биров қийналяпман, деб ўйласа-да, ҳамма қийналаётган бўлади». Ҳамма азоб чекади. Бу моддий оламда касал кимни қийнамайди? Кексалик кимга азоб-уқубат олиб келмайди? Ким ўлмайди? Ҳеч ким қаришни, касалга чалинишни истамайди, лекин бу ҳамманинг бошида бор. Хўш, у ҳолда лаззат нима? Лаззат деганлари — сафсата, моддий оламда лаззат бўлиши мумкин эмас. Уни бизнинг тасаввуримиз яратган. «Бу — лаззат, бу — азоб» деб ўйлашнинг ҳожати йўқ. Ҳамма нарса-нинг охири — азоб! Ҳамма нарса азобга сабаб бўлади! Шунинг учун ҳам Чайтанья-чаритамртада «Овқатланиш, ухшла, жинсий қовушиш, ўзини ўзи ҳимоя қилиш эҳтиёжи абадийдир, лекин ҳар хил намоён бўлади», дейилади. Мисол учун, амриколиклар Амриқода туғилганлар, негаки, улар аввалги ҳаётларида тавфиқли ишлар қилганлар. Ҳиндистонда одамлар қашшоқликдан қийналадилар, лекин, гарчанд амриколиклар ёғни нонга қалин суриб есалар-да, ҳиндилар ёғни умуман кўрмасалар-да, улар ҳам, булар ҳам овқатланадилар. Аммо қашшоқлигига қарамай, Ҳиндистон аҳолиси очидан ўлгани йўқ. Одам тавфиқли ёки бетавфиқ бўлиб туғилади-йўқми, бундан қатъий назар, вужуднинг овқатланиш, ухшлаш, жинсий қовушиш ва ўзини ўзи ҳимоя қилишдан иборат тўрт эҳтиёжи ҳар қандай вазиятда ҳам қондирилади. Ҳамма гап — туғилиш, ўлиш, қариш ва касалланишдан иборат тўрт азобдан қандай халос бўлишда.

Ҳамма гап ана шунда. Гап менинг нима ейишимда эмас. Паррандалару даррандаларда бу муаммо йўқ. Тонг отиши билан улар «Чирқ-чирқ» қилиб сайрай бошлайдилар. Биладиларки, ўз ризқларини оладилар. Ҳеч бири очдан ўлмайди, уларда аҳоли кўпайиб кетди деган гап йўқ, чунки Худо уларни яратганда ҳамма зарур нарсалар билан таъминлаб қўйган. Фақат озиқларида сифатий тафовут бор, лекин ҳаётнинг маъноси янада тотлироқ моддий лаззатга интилишда эмас. Асл муаммо туғилиш, ўлиш, қариш ва касалланишдан халос бўлишда, лекин бу муаммони борлиқ бўйлаб саёҳатга вақт сарфлаб ечиб бўлмайди. Бу муаммони ҳатто моддий борлиқнинг энг олий сайёрасида ҳам ҳал қилиб бўлмайди, чунки биз ҳамма жойда ўлимга гирифтормиз.

Ведаларда айтилишича, Ойда 10 000 йил умр кўрилади, у ердаги бир кун бизнинг олти ойга тўғри келади. Демак, Ойдаги умр 10 000 × 180 йилга етар экан. Лекин ерликлар у ерда бунча узоқ умр кўролмайдилар, акс ҳолда, веда адабиётлари ёлғон бўлиб чиқади. Ойга бориб тушишга ҳаракат қилиш мумкин, лекин у ерда яшаш мумкин эмас. Ведаларда шундай дейилади. Шунинг учун ҳам биз бирор сайёрага бориш иштиёқи билан ёнмаймиз. Биз Кришна ташриф буюрадиган сайёрага боришга интиламиз. Бҳагавад-гитада (9.25) у бундай дейди:

янти дева-врата деван
пitr янти пitr-вратах
бхутани янти бхутежъя
янти мад-яжино'пи мам

«Одам Ойга ёки ҳатто Кўёшга, милёнлаб, трилёнлаб бошқа сайёраларга бориши мумкин, бордию унинг моддийликка меҳри ҳаддан ортиқ кучли бўлса, у шу ерда қолиши ҳам мумкин. Лекин Менинг ихлосмандларим Менга келадилар». Бизнинг мақсадимиз шу. Узини Кришна шуурига бахшида этиш шогирдга охиратда Кришналокага — энг олий сайёрага бориш кафолатини беради. Биз ҳам бекор ўтирмаймиз, биз ҳам бошқа сайёраларга ноил бўлишга ҳаракат қиламиз, лекин вақтни беҳуда сарфламаймиз. Фикри соғлом киши моддий сайёралардан бирортасига боришни ўйламайди, негаки, уни у ерда ўша-ўша моддий азоб-уқубатларни келтириб чиқарувчи шароитлар кутиб турганини биледи. Бҳагавад-гитадан билиш мумкинки, ҳатто мазкур сайёралар мажмуининг энг олий сайёраси Браҳмалокага бориб тушсак ҳам, биз яна ўша тўрт азоб-уқубатга дуч келамиз. Бҳагавад-гитадан маълумки, Браҳмалокадаги бир кун биздаги милён йилга тенг. Бунга ҳеч шубҳа йўқ.

Ҳатто энг олий сайёралар мажмуи — Браҳмалокага ҳам бориш мумкин, лекин олимларнинг тасдиқлашича, агар ракета тезлигида училса, унга етиш учун қирқ минг йил парвоз қилиш керак. Хўш, коинотда қирқ минг йил парвоз қилиб юришга ким тайёр? Веда адабиётларидан шунини биламизки, муайян тайёргарликдан ўтгач, исталган сайёрага бориш мумкин. Кимки ўзини олий сайёралар мажмуига (яъни, яримхудолар истиқоматгоҳига) саёҳат қилишга тайёрласа, унга учиб бора олади. Пастроқ сайёраларга ҳам бориши ёки хоҳласа, шу ерда қолиши ҳам мумкин. Ниҳоят, кимки астойдил интилса, Худонинг Олий Сиймоси сайёрасига ҳам ета олади. Ҳаммаси тайёргарликка боғлиқ. Лекин бизнинг моддий борлигимиз сайёралари мажмуи абадий эмас. Уларнинг айримларида узоқ умр кўриш жуда олий даражада бўлиши мумкин, лекин эртами-кечми, моддий борлиқдаги барча тирик мавжудот ҳалокатга учрайди ва яна қайтадан янги жисмлар пайдо қилиб, такомил топади. Жисмларнинг ҳам ҳар хил турлари бор. Инсон вужуди юз йилга мўлжалланган, баъзи бир ҳашаротларнинг таналари эса — бор-йўғи ўн икки соат яшайди. Шундай қилиб, жисмларнинг яшаш вақти нисбийдир. Лекин кимдаким Вайкунтлокага, руҳий сайёрага чиқса, ҳузур-ҳаловатлари билимлар тўлиб-тошган абадий ҳаётга эга бўлади. Саъй-ҳаракат билан бу камолотга етиш мумкин. Буни Бҳагавад-гитада Тангри шундай калима билан тасдиқлайди: «Худонинг Олий Сиймоси хусусидаги ҳақиқий билимларни эгаллаган ҳар бир киши менинг иқоматгоҳимга ноил бўлмоққа қодирдир».

Давоми. Боши ўтган сонда.

МУСАВВИРНИНГ ҲАВОЛАНГАН ТИМСОЛЛАРИ



Марк ШАГАЛ. Сайр. Мойбўёк. 1977-78.

Бу асардан завқу шавққа тўла бир кўтаринкилик уфуради. Рассомнинг қўлидан тутган хотини ҳавода муаллақ турибди. Ҳадемай мусаввирнинг ўзи ҳам ердан оёғини узиб, навжувон рафиқаси билан бирга парвоз қиладигандек таассурот туғилади, кишида. Тантанавор ва айни маҳалда нафис, майин гўзаллик. Мўъжизага менгзаса бўладиган гўзаллик. Бу машҳур тасвирнинг эртаннома ва ҳаёлий шартлилигини кўзда тутган таниқли санъатшунос А. Каменский «Севги ва Бахт ривоят» деб атаган эди.

Бугун жаҳон тасвирий санъат қошоналарини безаб турган Марк Шагалнинг фавқуллодда янгича йўналишдаги самовий асарлари ўз тадқиқотчисини кутмоқда. («Космик», «космогоник», «астрал» атамаларини шартли йўсинда «самовий» деб олдик). Хўш, XX аср ичра тенги ва қиёси йўқ бу даҳо нимаси билан бизни ҳайратга солади?

Марк Шагал адабиётда В. Шекспирга келиб тўхтаб қолган, рангтасвир (живопись)да эса Босх, Брейгелъ, Эль Греко ва Рембрандт ижоди билан деярли якунланган замин ва самовот уйғунлиги мавзуини, шунингдек, коинот миқёси ва ўлчовларида мушоҳада юритишни йигирманчи асрда қайта жонлантди. (Агар М. Врубелни истисно қилганда). Яна қизиғи шундаки, у салкам бир асрлик

умри давомида ўзи танлаган услубга доим содиқ қолди. Бирон «изм», бирон удум бўлган мактаб уни ўзлигидан оғдириб, ўзига эргаштира олмади.

У инқилобгача бўлган даврдаёқ (1887 йил 7 июлда хокисор ва бечорақол яҳудий оиласида таваллуд топган) ардоқли макони ва мангу армони Витебск шаҳрида шаклланган эди. Даставвал рассом Ю. М. Пэн, кейинроқ Е. Н. Званцева бадий мактабида мусаввирлар — Л. С. Бакст ва М. В. Добужинскийдан таҳсил олган Марк Шагал умр бўйи рус классик рангтасвир аъналарини (Левитан, Врубель, Валентин Серов, Добужинский ва бошқалар) ўзининг илҳомбахш сарчашмаси деб билди. Мусаввир инқилобни кучоқ очиб кутиб олишига қарамай, лекин янги давр реализмининг тор қолипи унга торлик қилди. 1923 йили Ватанидан ночор бош олиб, Париждан қўним топди. Мусаввирни Парижда катта имтиҳон кутарди. Оврўпонинг «санъат маркази» деб ном қозонган Парижнинг кўзни тиндирадиган, бошни айлантарадиган, ақлни шоширадиган турфа рангтасвир намуналари (Луврдаги бебаҳо асарлар), донғи оламга кетган рассомлар, беҳисоб мактаблар уни бир сира гангитиб қўйгандек бўлди. Бари бир у имтиҳондан яхши ўтди: мусаввирни ҳеч ким, ҳеч қандай куч чалғита олмади. Ҳа, Шагал йилдан-йилга камол топиб боравердию, аммо Шагаллигича қолаверди.

У ўз асарларида нечоғлик ғайри табиий, рамзий, фалсафий, нақлий (метафора), ҳаёлий изланишлар қилмасин, бундан рангтасвирларининг табиийлиги ва самимиятига асло путур етмади. У нечоғлик самовий мулоқотга киришиб, қаҳрамонларини коинотнинг илоҳий ёғдусига йўғирмасин, шубҳасиз, улардан замин нафаси уфуриб турарди. У Париж, Берлин ёки АҚШда ижод қиладими, ҳамisha туғилиб ўсган Витебск шаҳри кўз ўнгидан нари кетмади. Мусаввирнинг ўз таъбири билан айтганда: «Ватанидан илдизи билан суғирилган дарахт каби ҳавода муаллақ» эди... Буни қарангки, ана шу мўъжизангиз азим дарахт сўлиш билмай дуркун ўсиб, мўл-қўл ҳосил бераверди.

Дарҳақиқат, Марк Захарович Шагал ёруғ жаҳонга гўдак нигоҳи билан боқиб, уни шуурида рўёдек туяр эди. Эҳтимол, мусаввир рангтасвирининг бутун сеҳри ва жозиба кучи шундандир.

МУРОД ХИДИР



«НУР» ТУҲФАЛАРИ

«Нур» ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси чоп этган талай китоблар бугунги кунда халқимизнинг маънавий бойлигига айланиб улгурди. Умар Хайёмнинг «Наврўзнома», Алишер Навоийнинг «Арбаин», Имом Исмоил ал-Бухорийнинг «Ал-адаб ал-муфрад», яъни «Адаб дурдоналари», Шукруллонинг «Кафансиз кўмилганлар» каби асарлари, шунингдек, «Наврўзи олам бугун», «Хавос ул-ашё», «Задияк белгилари» сингари рисоалар китобхонлар орасида қўлма-қўл бўлиб кетди.

Ижодий бирлашма халқ назаридан пана тутиб келинган тарихий-меросий асарларни китоб мухлислари қўлига етказиб беришдек хайрли ишни давом эттиради. Яқин кунларда «Нур» ўз мухлисларига Хожа Аҳрор Валий Тошкандийнинг «Рашоҳат айну-л-ҳаёт», машҳур испан сайёҳи Клавихонинг «Самарқандга — Темур салтанатига саёҳат», Маҳмуд Ҳасанийнинг Шарқ табобати ва Наврўз байрамида пишириладиган таомлар хосиятига бағишланган «Хислатларга тўла Наврўз», Анвар Абдусаматов билан Асрор Самаднинг «Муҳаммад алайҳиссалом» асарларини туҳфа этади. Бундан ташқари, деҳқончилик илмига қизиқувчилар учун «Зироатнома», «Кафтнома» рисоалари ҳам муносиб совға бўлади.

Асрор САМАД

СИРЛИ ОЛАМ

НАРХИ — Обуначига — 70 тийин
сатууда — 1 сўм

Миник пайри пиад қилди клам

لطيف پلدي شيخ عالي مقام

